

**Ågedalbrakteatene – et case-study i romersk og kontinental
innflytelse på militære og sosiopolitiske strukturer i
folkevandringstidens Skandinavia**

**Trygve Mathiesen. Mastergradsavhandling i historie, ved Institutt for
arkeologi, konservering og historie, Universitetet i Oslo, våren 2021**

Ågedalbrakteatene

– et case-study i romersk og kontinental
innflytelse på militære og sosiopolitiske
strukturer i folkevandringstidens Skandinavia

HIS4090

Trygve Mathiesen

Mastergradsavhandling i historie, ved Institutt for arkeologi, konservering og historie,
Universitetet i Oslo

Våren 2021

Forord

Da jeg ble født ville far at jeg skulle hete Helge. Men ettersom han hadde fått bestemme navnet til storesøsteren min (Hanne, oppkalt etter farmor Hanna), ville mor at jeg skulle hete Trygve etter mormors bror som døde ung. I oppveksten leste jeg Waldemar Brøggers teori om at Trygve var en kortform av Sigtrygg, der forstavelen *sig-* (seier) var blitt til endelsen *-ve*, etter det latinske Victor og seiersgudinnen Victoria, som finnes på en rekke mynter funnet i Skandinavia fra romersk jernalder. Vi har flere eksempler fra sagalitteraturen der menn som het Sigtrygg, ble omtalt som Tryggve. Andre mener at det norrøne *tryggvi* kommer fra prtgerm. **trewwan-*, jf. got. *triggwa* «allianse, pakt». Men hvis Brøgger har rett, er jeg også oppkalt etter min morfar, Viktor. En periode var jeg litt misfornøyd med at navnet mitt ikke var norrønt *nok*. Men jeg har akseptert det, og i denne avhandlingen dyrker jeg det til fulle når jeg her skriver om romersk påvirkning i folkevandringstidens Skandinavia. Kanskje jeg ubevisst har gjort dette for å føle meg som en del av et større fellesskap.

Jeg vil først og fremst takke min eminente hovedveileder, professor i middelalderhistorie ved UiO Ildar Garipzanov, for uvurderlig kritikk, sparring og oppbakking. Tilsvarende også til bi-veileder og runolog ved KHM Kristel Zilmer, for glimrende veiledning. I tillegg vil jeg takke følgende personer for god og nyttig kommunikasjon: Arkeolog Ola Rønne, arkeolog Frode Iversen, runolog og idéhistoriker Bernard Mees, filolog Jon Gunnar Jørgensen, lingvist Sverre Stausland Johnsen, numismatiker Adam Degler, arkeolog Reidun Marie Aasheim, arkeolog Siv Kristoffersen, studiekonsulent ved UiO Monika Birkeland, arkeolog Melanie Wrigglesworth, arkeologiblogger Dag Hansteen, bokutlåner Rune Snorre Normann Hoel-Haug, korrekturleser Siri Bjoner, sponsorer og søsken Hanne C. Bonsak og Ingeborg Eek, mine barn Frøya, Frende og Una, mor til mine barn, sosialantropolog Nina Langeland, og svoger og litteraturviter Jo C. Langeland (1966–2021, RIP).

Denne masteravhandlingen er dedisert til min far, Sigmund Mathiesen (1916–1988 RIP), den første i min slekt som fikk universitetsutdannelse, men som måtte avbryte hovedfagsstudier i historie ved UiO i november 1943, da Gestapo trappet opp studentarrestasjonene og stengte universitetet.

Trygve Mathiesen

Oslo, mai 2021

Sammendrag: Denne avhandlingen drøfter romerske og kontinentale aspekter ved Ågedal-brakteatene fra folkevandringstidens siste fase. Selv om brakteater ofte blir karakterisert som et særegent skandinavisk og insulært fenomen, peker en rekke spor videre utover. Ved å se brakteatene i kontekst med resten av godset fra kvinnegraven i Ægrehauen i Ytre Ågedal i Vestagder, i tillegg til funn gjort i området fra samme tidsperiode, sannsynliggjør jeg nedleggelsestidspunktet til nærmere midten av 500-tallet. Gjennomgangen og drøftingen rundt symbolikken bak ikonografien, peker mot at brakteatene representerte en del av et større bilde under romersk og kontinental innflytelse, og skygger etter allianseforhold rundt Nordsjøbassenget. Identifiseringen av menneskehodet og det firbente dyret på C-brakteatene, peker mot en synkretisering av romerske, heruliske og huniske forbilder. Således vil denne avhandlingen være et bidrag til en forlengst etablert fagdebatt.

Innholdsfortegnelse

Forord	III
Sammendrag	IV
Innholdsfortegnelse	V
Ordforkortelser	VIII
Kapittel 1. Innledning	1
Problemstilling	1
Metode, begreper og avgrensning	2
Germaner versus barbarer	3
Kilder og metode	4
Fremgangsmåte og presentasjon	6
Teori: Et militært perspektiv	6
Import og eksport	7
Ågedalbrakteat IK1 H2 C13	8
Historiografien	11
Kapittel 2. Gravgodset fra Ægrehauen i Ågedal	13
Dateringer av gravgodset	13
Snartemoglass	15
Lokale leirkar	17
Nøkkel til datering	18
Praktfibulaen	18
Brakteatene	19
Nedleggelsestidspunktet	20
Mulige allianser	21
Ringsverdet fra Snartemo	23
Brudd og nye allianser?	25
Oppsummering kapittel 2	27
Kapittel 3. Runeinnskriften på Ågedal IK1	27
Uskolert gravør eller slitt patrice?	28
Grønviks tolkning 1	31
Grønviks nytolkning	33
Kritikk av Grønvik	35
Bugges tolkning 1	36

Innskriften	36
Den myndige hirdmann	37
Høvdingesmykket	38
Uha	41
Selvrefererende informasjon	42
Hærstyrken i hallen	44
Bugges rettelsler, og tolkning 2 og 3	46
Den skandinaviske pantheon	47
Uha og Tyr	48
Oppsummering kapittel 3	49
Kapittel 4. Ikonografien på Ågedal IK1	50
Fra alvekvinne til Odin	50
Karl Haucks teori	52
Merseburgbesvergelsen	54
Kritikk av Haucks teori	54
Axboes innbyrdes C-dateringer	56
Keltisk påvirkning	57
Mithraskulten	57
Kritikk av mithrasteorien	59
Pesch' formularfamilier	60
Hedeagers endrede tolkning	64
Merovingerne	65
Gradvis dreining?	66
Fylfot	67
Betydning i Nordeuropa	69
Thors hammer	69
Herulene	70
Oppsummering kapittel 4	71
Kapittel 5. Gullet og barbarene	72
Handel med romerne	72
Barbarere i den romerske hæren	74
Soldatlønn	74
Militær organisering	75

Soldathåndkværnen	76
Hnefatafl	77
Goternes herjinger	78
Hunernes tributter	81
Etter Nedao	83
Hvor mye endte i Skandinavia?	85
Nådde hunerne Skandinavia?	85
Veteranenes tilbakekomst	86
Hunisk design?	87
Haplogruppe Q	88
Arven etter Attila	89
Herulene igjen	91
Vestherulene	93
Oppsummering kapittel 5	97
Kapittel 6. Konklusjon	98
Illustrasjoner	104
Referanseliste	105
Primærkilder	105
Sekundærlitteratur	108

Ordforkortelser

ags. angelsaksisk, dat. dativ, egtl. egentlig, f. feminin, fig. figur, forel. foreløpig, frank. frankisk, fsv. fornsvensk, germ. germansk, ght. gammelhøytyk, gir. gammelirsk, got. gotisk, gr. gresk, ie. indoeuropeisk, ill. illustrasjon, inkl. inkludert, inv. inventarnummer, isl. islandsk, kap. kapittel, KHM Kulurhistorisk museum, *KLNM* Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder, lat. latinsk, m. maskulin, mht. middelhøytyk, n. nøytrum, n med etterfølgende tall refereres til som note, *NlæR* Norges Indskrifter med de ældre Runer, nom. nominativ, norm. normalisert, norr. norrønt, overs. oversatt, pers. person, pres. presens, prtgerm. protogermansk, *RGA* Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde, sam. samisk, sg. singular, SHM Statens historiska museum (Stockholm), skr. sanskrit, st. sterk, sv. svak, t.h. til høyre, t.v. til venstre, ty. tysk, tyrk. tyrkisk, ung. ungarsk, unr. unummerert, urn. urnordisk, utg. utgave, v. verb, vand. vandalisk, *(stjerne) foran ord i kursiv, betyr at ordet ikke belagt i korpuset, men sannsynliggjort etter rekonstruksjon.

1. Innledning

Skandinavia i folkevandringstiden blir av historikere gjerne sett på som en mytisk tid, en periode som i stor grad har vært forbeholdt arkeologer og runologer å utforske. Rent bortsett fra runeinnskriftene selv, er de lokale skriftlige kildene få, og nedskrevet i etterkant. Perioder som denne, der man i liten grad er i stand til å feste begivenhetene til en konsistent og sammenhengende kronologi kalles forhistorisk tid. I historiefagets barndom, omtalt som oldtiden. Konger og eliter blir gjerne karakterisert som sagnfigurer, ettersom kildene er for utfordrende og kontradiktoriske, til å sammenstilles med kontinentale og mer presise nedtegnelser i samtiden. Verken angelsaksiske Beowulf, Widsith eller nordiske fornalderskvad og -sagaer anses normalt sett av historikere som pålitelige, men vurderes som levninger og spor etter kollektive minner fra svunnen tid.¹ I den grad de kan brukes, bør de bekreftes eller understøttes av kontinentale kilder eller arkeologisk materiale. Romerske annaler fra eldre jernalder og folkevandringstid er imidlertid ordknappe om Skandinavia, og ofte annenhåndskilder.² De kan av og til fortelle noe om skandinavisk demografi og militær-politiske enheter, men sier lite om interne maktforhold, levevilkår eller befolkningsgruppers selvbevissthet i forhold til den store verdenen.³

Problemstilling

Antallet arkeologiske funn fra perioden er økende og ofte rikholdige, og komparative metoder skaper stadig mer presise kronologier, ikke bare innbyrdes. Det samme er tilfellet for de urnordiske runeinnskriftene. Dette er også mye av motivasjonen for at jeg tar for meg denne forhistoriske perioden. Men også for å undersøke om historiefaget kan bidra til ytterligere belysning og innsikt gjennom fagets metoder. Et studie av de forskjellige aspektene knyttet til gullsmykker gjennom metoder på mikronivå, vil da lese disse i en større kontekst på makronivå. Ved å sammenfatte brakteatene med analyser av gravfunnene fra Ægrehauen i Ågedal og plassere de i en videre historisk kontekst, er ambisjonen å få større innsikt i militær og sosiopolitisk organisering, og om hvordan dette ledet og ledet til maktstrukturer og videre samfunnsorganisering.

¹ Til fornalderssagaer regnes fortellinger om helter som levde før Island ble befolket, jf. *Soga om Rolv Krake med Bjarkemål*, overs. av Erik Eggen & Øystein Frøysadal (Oslo: Det norske samlaget, Norrøne bokverk 39, 1962), 8. Historisk kildemateriale bør alltid leses med et kritisk blikk. Dette gjelder også for kilder til den historiske perioden i Skandinavia, som Snorre og Saxo. Både i forhold til motiver, politiske føringer, intensjoner og forfatterens subjektive vurderinger, men også med tanke på at disse ofte gjenforteller eldre kilder som allerede den gang lå flere hundre år tilbake i tid. I tillegg må man ta høyde for språklige og semantiske endringer, og tvetydige refraseringer som følge av senere avskrifter.

² Jf. Arne Søby Christensen, *Cassiodorus, Jordanes and the Goths of Goths: Studies in a Migration Myth* (Chicago: University of Chicago Press, 2002); Michael Kulikowski, *Rome's Gothic Wars* (Cambridge: Cambridge University Press, 2008); John Burrow, *A History of Histories* (London: Penguin, 2009).

³ Jf. Peter J. Heather, «Ethnicity, Group Identity, And Social Status In The Migration Period», i Ildar H. Garipzanov mfl. (red.) *Franks, Northmen, and Slavs. Identities and State Formation in Early Medieval Europe*, *Cursor mundi* 5, (Turnhout, 2008), 37–38.

Folkevandringstiden kalles gjerne Nordens eller Skandinavias gullalder, etter de utallige gullfunn som er gjort i regionen.⁴ Men hvor kom gullet fra, og hvordan havnet det på Sørlandet? Hva forteller runeinnskriften på brakteat IK1? Hvor stammer runene fra? Er disse genuint nordiske eller et resultat av kontinental påvirkning? Hvordan skal vi tolke ikonografien på brakteaten? Er det en barbarisk, romersk eller hunisk leder eller gud som er avbildet?⁵ Er denne ledsaget av en hest eller okse? Og hvordan kan ulike herskere og eliter knyttes til de mange gullfunnene gjort i området fra denne perioden? Kan vi se mønstre etter allianser?

Gjennom avhandlingen vil jeg drøfte aspekter ved brakteaten som kan fortelle noe utover seg selv, og som kan tegne et større bilde av forholdene på Sørlandet i perioden etter Vestromerrikets transformasjon og før fimbulvinteren og den justinianske pesten herjet midt på 500-tallet.

Folkevandringstiden skapte uroligheter i hele Europa. Hunernes nomadiske inntog rundt 370 CE forårsaket massiv frykt og turbulens gjennom deres nådeløse herjinger og presisjonsangrep fra hesteryggen. Barbariske befolkningsgrupper ble presset til å legge ut på vandring mot Imperiets yttergrenser. Der vekslet de mellom å krige med og mot romerne, samtidig som de bedrev storstilt handel. Etter maktendringene i Vestromerriket dannet det seg nye kontinentale samband og riker i områder som tidligere hadde vært både innenfor og utenfor Imperiets grenser. Folkevandringstiden anses å representere starten på sammenslåinger og større allianser mellom enheter og regioner i Skandinavia, som i neste omgang etterhvert ledet opp til rikssamlingen i det som skulle bli kjent som Norge fra 800-tallet og utover. Hvilken rolle spilte romerne og kontinentale makteliter i denne prosessen?

Metode, begreper og avgrensning

For å besvare spørsmål rundt disses roller i denne prosessen, har jeg valgt å gjøre oppgaven som et *case-study* av Ågedalbrakteatene. Case-study som historiefaglige metode kom inn i faget fra samfunnsvitenskapene på 1970-tallet, og har som utgangspunkt en grundig undersøkelse av en

⁴ Jf. Gutorm Gjessing, «Gullfunnet fra Øksendal», *Viking* 8 (1944), 132; Sune Lindquist, *Vår svenska guldålder* (Uppsala, 1945); M. Stenberger, *Det forntida Sverige* (Stockholm, 1964); Bertil Almgren, «Helmets, crowns and warriors' dress – from the Roman emperors to the chieftans of Uppland», i Lamm, Jan Peder og Hans-Åke Nordstrom (red.) *Vendel Period Studies: transactions of the Boat-Grave Symposium in Stockholm, February 2–3, 1981. Studies – The Museum of National Antiquities, Stockholm* (Stockholm: Statens Historiska Museum), 1983, 14; Poul Kjærum & Rikke Agnete Olsen, *Oldtidens Ansigt* (København: Det kongelige Nordiske Oldskriftselskap, Jysk Arkæologisk Selskab, 1990), 148; Frans-Arne Stylegar, *Gull, guder og guders utvalgte – gullbrakteatene i Vestagders folkevandringstid* (Kristiansand: Vestagder Fylkeskommune, 1997), 27; Lotte Hedeager, *Skygger av en annen virkelighet – Oldnordiske myter* (Oslo: Pax 1999), 64–66; Marianne Utne Nilsen, «Gull – edle skatter fra fortidens Midt-Norge», *Spor – Nytt fra fortiden* 1 (2002), 13; Svante Fischer, *Roman Imperialism and Runic Literacy The Westernization of Northern Europe (150-800 AD)* (Uppsala: Uppsala University, 2005), 127; Eirin Susann Beenberg, «Rituell topografi. Gullbrakteater fra Vestagder og Rogaland», upublisert masteravhandling i arkeologi (Oslo: Universitetet i Oslo, 2014), 96.

⁵ Jf. Anders Kaliff & Olof Sundquist, «Odin and Mithras – religious acculturation during the Roman Iron Age and the Migration Period», *Old Norse religion in long-term perspectives Origins, changes, and interactions, Vägar till Midgård*, 8 (Nordic Academic Press), 2006; Lotte Hedeager, «Scandinavia and the Huns: An Interdisciplinary Approach to the Migration Era», *Norwegian Archaeological Review* 40, 1 (London: Routledge, 2007), 52–54.

konkret gjenstand, med en etterfølgende utforskning av de underliggende prinsipper knyttet til denne. Gjennom et *kritisk case-study* med islett av kumulative sammenlikninger, er ambisjonen å komme nærmere Ågedalbrakteatenes historiske kontekst.⁶ Historiefaglig legitimeres case-study ved at nye metodologiske ideer og prinsipper ble utviklet gjennom «Den materielle vending». På denne måten kan dette gi oss nyttig informasjon og være brikker i et større puslespill, der historiens utfoldelse åpen-barer seg på materielle gjenstander.

Med utgangspunkt i brakteatene fra Ågedalsgraven som ble funnet i 1879, vil jeg skissere opp flere aspekter disse gullsmykkene kan avdekke. For å oppnå en så nøyaktig datering som mulig, har jeg vært nødt til å sammenlikne deler av det øvrige gravgodset med tilsvarende funn gjort i andre graver fra samme periode i nærområdene der relevant informasjon finnes. Jeg har i tillegg adskilt og sammenliknet de to Ågedalbrakteatene som ble funnet i samme grav.⁷

Ideen er at disse sammenlikningene i neste omgang vil gjøre det mulig å sannsynliggjøre maktstrukturer og allianseforhold i landsdelen. Utenforliggende områder vil bli trukket inn der dette er nødvendig, eller for å fullføre et resonnement. I forlengelsen vil det være naturlig å se etter gjenkjennelige beskrivelser fra skriftlige kilder som kan bidra til å utvide bildet av det arkeologiske materialet.

Periodemessig vil jeg holde fokus på den delen av folkevandringstiden som omfatter arkeologisk fase *D2a* (475–500 CE) og *D2b* (500–550 CE), språkhistorisk fase *synkopetrinn IIa* (500–540 CE), stilhistorisk periode *Salin stil 1* (475–560/570 CE), Axboe/Pesch' brakteatkronologisering *H2* (475–500 CE), *H3* (500–525 CE) og *H4* (525–540 CE) og den historiefaglige perioden *forhistorisk tid*. Det vil imidlertid være både naturlig og nødvendig å trekke linjer bakover, både til den tidligste fasen i folkevandringstiden *D1* (375–475 CE), til romersk jernalder (0–375 CE) og fremover mot merovingertid (550/570–750 CE). Dette både for å belyse linjer av kontinuitet og brudd, og eksponere signifikante trekk.

Germaner versus barbarer

Jeg vil benytte begrepet «barbarer» snarere enn det Tacitus og enkelte andre romerske kilder kaller «germaner», som fellesbetegnelse for de nord- og østeuropeiske befolkningsgruppene.⁸ Romerne skrev om Germania som et område som ble bebodd av forskjellige folkegrupper, men et germ-

⁶ Jf. Knut Kjenstadli, *Fortida er ikke hva den en gang var, en innføring i historiefaget* (Oslo: Universitetsforlaget, 2. utg. 2016), 106; Press Academia s.v. «Case Study». 9.7.2018. pressacademia.org/definition-of-case-study.

⁷ IK1 og IK2; B3410g (1 og 2 av 2), Universitetsmuseet i Bergen.

⁸ Det finnes eksempler på at nordeuropeiske leiesoldater i romersk tjeneste har brukt begrepet *germaner* om seg selv, jf. gravsteinen til bataveren Indus. Innskriften på latin reflekterer ikke nødvendigvis batavernes egen gruppeidentitet. I de første århundrene CE holdt disse til langs øvre del av Rhinen, jf. Indus/Neronis Claudi/Caesaris Aug(usti)/corpor(is) custos/dec(uria) Secundi/natione Batavus/vix(it) ann(os) XXXVI h(ic) s(itus) e(st)/posuit/Eumenes frater/et heres eius ex collegio/Germanorum. National Museum of Rome, Baths of Diocletian, Rome, AE 1952, 148 (56–68 CE).

ansk stammefellesskap er i stor grad en myte. Kriger og konflikter grupperinger i mellom var hyppige, til tross for at de i god grad delte kosmologi og språklige røtter. Romerne brukte begrepet Skandza som et geografisk område for Skandinavia, som nettopp skilte seg fra Germania, som igjen bekrefter poenget om diversitet.

I historiefaget har man gradvis gått bort fra bruken av «germaner», ikke bare på grunn av belastningen nazismens dyrkelse og misbruk av hva «Det germanske folk»s påståtte etniske overlegenhet medførte, men også fordi man ser at begrepet er upresist. Analyser viser at gotiske og nordeuropeiske befolkningsgrupper som forflyttet seg og invaderte Romerriket under folkevandringstiden, i stor grad besto av en rekke ulike identiteter og grupperinger, som goter, alaner, skirer, sarmater, skyter, slaver og huner. Trolig var heller ikke disse grupperingene rene etniske entiteter.

Begreper som goter, vandaler og burgunder vil i teksten betegne militærpolitiske forbund og strategiske sammenslutninger, fremfor etniske stammer. Perioden preges av at mange grupperinger i Sentral- og Østeuropa adopterte språk, sosial praksis, skikker og tradisjoner fra krigerhærer som beseiret dem. For hunernes del adopterte de også kulturtrekk og språk fra grupper de selv nedkjempet. Disse befolkningsnavnene anses i dag derfor som pragmatiske samlebetegnelser som uttrykker gruppeidentitet og lojalitet, snarere enn blodlinjer tilbake til et felles mytiske opphav. Etnisitet var således sosialt og kulturelt konstruert, og bruken var en form for mobilisering for å oppnå politiske mål.⁹

I de tilfellene jeg vil benytte begrepet *germaner*, er dette i sammenhenger der jeg siterer arkeologer som fremdeles benytter begrepet, eller lingvister og runologer som bruker det i rent språkhistoriske sammenhenger. I det omfang jeg benytter begreper for undergrupper av skandinavere, vil vest-, øst- og sørskandinavere tilsvare enheter og befolkningsgrupper beskrevet i landområder senere kjent som henholdsvis Norge, Sverige og Danmark inkludert Skåne.

Kilder og metode

Ideen bak analyser av én gjenstand (i dette tilfellet ett gjenstandspar), begivenhet eller «frosset situasjon» på mikronivå vil være å se om det kan åpenbare en kontekst som forteller oss noe utover gjenstanden selv. Som en *pars-pro-toto* for en helhet som vil omfatte bevegelser, strømninger og militærpolitiske og maktstrategiske ambisjoner som fikk gjennomgripende

⁹ For innsyn og oppsummering av debatten rundt begrepene germaner versus barbarer, se Florin Curta, «Some remarks on ethnicity in medieval archaeology», *Early Medieval Europe* 15, 2 (Blackwell 2007), 159–185; Peter Heather, «Ethnicity, Group Identity, And Social Status In The Migration Period», i Ildar H. Garipzanov, Patrick J. Geary & Przemysław Urbańczyk (red.) *Franks, Northmen, and Slavs. Identities and State Formation in Early Medieval Europe*, *Cursor mundi* 5 (Turnhout: Brepols, 2008), 17–50.

betydning ved avgjørelser tatt i utkanten av kildens sentrum.

Hovedkilden min, Ågedalbrakteatene, blir dermed både utgangspunkt for utredning, og i siste omgang også konsekvensene og sluttpunktet for oppgavens ambisjoner. I mellomtiden vil jeg da ha gjort anstrengelser for å kartlegge, vurdere og sannsynliggjøre hvorvidt og hvordan romersk og kontinental militær organisering hadde betydning for sosiale strukturer i folkevandringstidens Skandinavia. Jeg vil forsøke å tydeliggjøre hvilke utfordringer jeg eventuelt møter; kontradiksjoner, fagdebatter og om det faktisk er mulig å sannsynliggjøre et troverdig scenario.

Jeg har valgt å bruke kilder og metoder fra flere disipliner, ettersom vi befinner oss i forhistorisk tid. Selv om brakteaten inneholder en skriftlig kilde gjennom runeinnskriften, tilhører den først og fremst arkeologien, dernest runologien og den diakrone lingvistikken, foruten historiefaget.

Som referanser, med forbehold, vil jeg nevne angelsaksiske kilder som Beowulf,¹⁰ Widsith¹¹ og fornalderssagaer. I tillegg vil jeg benytte meg av romerske kilder, som Jordanes, Priskos, Zosimus, Prokopios og Sidonius Apollinaris, for å nevne noen. Sannhetsgehalten i disse kildene må på sin side vurderes opp mot hvilke politiske og strategiske føringer som kan ha ligget til grunn for deres historier. Hovedregelen er at jo nærmere i tid nedtegnelsene har funnet sted i forhold til begivenhetene, jo mer troverdige er kildene. Historikere har bestridt påliteligheten til Jordanes' «Om goternes opprinnelse og gjerninger» (lat. *De origine actibusque Getarum*, i

¹⁰ Selv om det eneste bevarte Beowulf-manuskriptet er datert 1000–1010 CE, mener arkeolog Bo Gräslund at kvadets form kan språkdateres tilbake til 685–725 CE, jf. Bo Gräslund, «Beowulfkvädet. Den nordiska bakgrunden», *Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi* 149, 64 (Uppsala, 2018), 33–35, jf. R.D. Fulk, *A History of Old English Meter* (1992); R.D. Fulk, «Beowulf and Language History», *The dating of Beowulf, Anglo-Saxon Studies* 24 (Suffolk: Boydell & Brewer, 2014), 19–38; Maximilian Kaluza, *Englische Metrik in historischer Entwicklung* (Berlin: Emil Felber, 1909), jf. Rafael J. Pascual, «Material Monsters and Semantic Shifts», *The dating of Beowulf, Anglo-Saxon Studies* 24 (Suffolk: Boydell & Brewer, 2014), 202–218; Leonard Neidorf, «Germanic Legend, Scribal Errors, and Cultural Change», *The dating of Beowulf. A reassessment. Anglo-Saxon studies* 24 (Suffolk: Boydell & Brewer, 2014), 56; Tom Shippey, «Names in Beowulf and Anglo-Saxon England», *The dating of Beowulf, Anglo-Saxon Studies* 24 (Suffolk: Boydell & Brewer, 2014), 58–78; Megan E. Hartman, «The Limits of Conservative Composition in Old English Poetry», *The dating of Beowulf, Anglo-Saxon Studies* 24 (Suffolk: Boydell & Brewer, 2014), 79–98; Thomas A. Bredehoft, «The Date of Composition of Beowulf and the Evidence of Metrical Evolution», *The dating of Beowulf, Anglo-Saxon Studies* 24 (Suffolk: Boydell & Brewer, 2014), 97–111; George Clark, «Scandals in Toronto: Kaluza's Law and Transliteration Errors», *The dating of Beowulf, Anglo-Saxon Studies* 24 (Suffolk: Boydell & Brewer, 2014), 219–234; A.W. Eacy & S. Pintzuk, «The Syntax of Old English Poetry and the Dating of *Beowulf*», i L. Neidorf, R.J. Pascual, T. Shippey (red.) *Old English Philology: Studies in Honor of R.D. Fulk* (Suffolk: Boydell & Brewer, 2016), 144–171; Dagfinn Skre, «Rulership and Ruler's Sites in 1st–10th-century Scandinavia», i *Rulership in 1st to 14th century Scandinavia*, redigert av Dagfinn Skre (Berlin: Walter de Gruyter, 2020), 198–201. Gräslund setter Beowulfs død til midt på 500-tallet, anslagsvis 555 CE, jf. Gräslund, *Beowulfkvädet*, 224.

¹¹ Widsith, også kalt The Traveller's Song, er en del av poesisamlingen Exeter Book (Codex Exoniensis), og dateres til 960–990 CE, jf. Christine Fell, «Perceptions of Transience», i Malcolm Godden & Michael Lapidge (red.) *The Cambridge Companion to Old English Literature* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), 172–189. Kvadet omhandler helter fra folkevandringstiden som Ermanaric, Attila og Teoderik. Flere forskere hevder at deler av kvadet ble komponert på 500-tallet, jf. Robert Howard Hodgkin, *A History of the Anglo-Saxons* 1, 3. utg. (Oxford University Press, 1952), 29; Lotte Hedeager, «Knowledge production reconsidered», *Iron Age Myth and Materiality. An Archaeology of Scandinavia, AD 400-1000* (Abingdon: Routledge, 2011), 177–190; Leonard Neidorf, «The Dating of Widsith and the Study of Germanic Antiquity», *Neophilologus* 97, 1 (2013), 165–183; Skre, «Rulership», 198–201.

kortform *Getica*), og i hvilken grad den har sin opprinnelse i gotiske muntlige tradisjoner.¹² Brukt med omhu og forbehold vil disse likevel kunne skape en historisk overbygning for de arkeologiske funnene, og på den måten kontekstualisere analysene. Oppgavens struktur vil slik sett være historiefaglig, men med interdisiplinær profil.

Fremgangsmåte og presentasjon

I dette *case-studyet* vil jeg ta for meg ulike aspekter ved brakteatene som jeg anser å være sentrale og signifikante. For å umiddelbart plassere de i kontekst, vil jeg derfor først datere selve gravfunnet og begge brakteatene fra Ågedal. Her vil jeg også gjøre sammenlikninger med både relieffspanner, nøkler, leirkar og brakteater funnet andre steder. Dernest vil jeg ta for meg de ulike tolkningene av runeinnskriften på Ågedalbrakteat IK1 for å se hvilken innsikt den skjuler. I kapittel tre ser jeg på ikonografien og setter de ulike tolkningene opp mot hverandre, før jeg i kapittel fire forsøker å kartlegge den samlede gullbeholdningen som barbarene fikk med seg fra Romerriket. Sammen med eksempler på romersk og kontinental kulturpåvirkning gjennom merkantil og militær praksis, vil jeg se om dette bringer oss nærmere identitetene bak ikonografien på C-brakteatene.

Spørsmål som dukker opp er hvorvidt det er mulig å utvide vår forståelse av denne epoken, utover hva som allerede er drøftet og formidlet av etablerte historikere og forskere i tilstøtende disipliner. Kan latente utvidelser av vår forståelse om denne perioden avdekkes ved å plassere skrifter og funn i særlige sammenhenger og tolkes utifra gitte perspektiver for å sannsynlige scenarioer? Hva vil et militært og forsvarsmessig perspektiv åpenbare, og hvor vil dette lede oss?

Teori: Et militært perspektiv

Et militært perspektiv på den romerske og kontinentale innflytelsen i Skandinavia legitimeres først og fremst gjennom barbarenes massive deltakelse som hjelpetropper og leiesoldater i Den romerske hæren i perioden. Dette reflekterer romernes endeløse behov for troppeforsterkninger, nødvendiggjort av deres sterke ekspansjonstrang og imperialistiske ambisjoner. Kanskje opplevde barbarene at den romerske soldatguden Mithras var mektigere enn deres egne kampguder. De kan ha satt dette i sammenheng med disiplin, lojalitet, organisering og sivilisasjonsutvikling. En overlegenhet som igjen ledet til økt materiell velstand, utvikling av infrastruktur og logistikk, fungerende storsamfunn, folkerike byer og storslåtte bygninger. Og ikke minst, enormt mektige keisere.

¹² Peter Heather, *Goths and Romans 332–489* (Oxford Scholarship Online, 1994), 5–7.

Ettersom det er interdisiplinær konsensus om brakteatens funksjon som alliansegave innad i samfunnselitene,¹³ mener jeg derfor det vil være relevant å benytte et militært eller militær-diplomatisk perspektiv som forskningsteori. Min hovedhypotese i forlengelsen av dette vil derfor være at Ågedalbrakteat IK1 inneholder militære og sosiopolitiske budskap, både i runene og ikonografien, og at gulltilfanget er en konsekvens av dette.

Import og eksport

Foruten å danne grunnlaget for raske militære troppeforflytninger, la den romerske infrastrukturen fra 1. århundret CE grunnlaget for storstilt kommersiell virksomhet gjennom utstrakt handel i grensebyer langs *limes*. Köln (lat. *Colonia Claudia Ara Agrippinensium*), Bonn (lat. *Castra Bonnensis*) og Carnuntum (lat. *Carnuntum castrum legion-arium*) er i denne sammenheng tre viktige knute- og handelspunkter mellom barbarene og romerne. Gjennom handel ble Imperiets naboer eksponert for luksus- og høystatusvarer, som gull, sølv, glassbegre, tøystoff og krydder. I bytte leverte skandinavernes jern, brynestein, rav, pelsverk, fisk og blondt kvinnehår.¹⁴

Det romerske imperiets naboer ble også tvunget til å forholde seg til romernes syv-dagers ukekalender. I Nord-Europa betydde det at man måtte tilpasse seg romernes innlagte handelsfrie dager, regulert av Imperiets religiøse føringer allerede fra 1. århundret CE.¹⁵ Dette påvirket videre hva nordboerne valgte å ta med hjem til Skandinavia, ikke minst av immateriell kultur, tankegods

¹³ Karl Hauck, «Gudme in der Sicht der Brakteaten-Forschung. Zur Ikonologie der Goldbrakteaten 36», *Frühmittelalterliche Studien* 21 (1987), 166–172; Morten Axboe, «Guld og guder i folkevandringstiden. Brakteaterne som kilde til politisk/religiøse forhold», *Samfundsorganisation og Regional Variation* (1991), 196–201; Anders Andréén, «Guld och makt — en tolkning av de skandinaviska guldbrakteaternas funktion», *Samfundsorganisation og Regional Variation*, (1991), 245–256; Elmar Seebold, «Das erste Auftreten germanischer Bildelemente und Runen auf den Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit», *Studien zum Altgermanischen*, i Heiko Uecker (red.) *Festschrift für Heinrich Beck. Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 11 (Berlin-New York, 1994), 615–617; Märit Gaimster, «Scandinavian Gold Bracteates in Britain. Money and Media in the Dark Age», *Medieval Archaeology* 36 (1992), 1–28; Stylegar, *Gull*, 29; Michael Müller-Wille, «Das Frankenreich und der Norden. Zur Archäologie wechselseitiger Beziehungen während der Merowinger- und frühen Karolingerzeit», i Uta von Freeden, Ursula Koch, Alfried Wiczorek (red.) *Völker an Nord- und Ostsee und die Franken. Beiträge des 48. Sachsensymposiums in Mannheim. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte* 3 (Bonn, 1999), 11–12; Ursula Koch, «Nordeuropäisches Fundmaterial in Gräbern Süddeutschlands rechts des Rheins», i U. von Freeden, U. Koch, A. Wiczorek (red.) *Völker an Nord- und Ostsee, Mannheimer Geschichtsblätter, Neue Folge, Beiheft 2* (Bonn, 1999), 178–179; Aleksander Bursche, «Die Rolle römischer Goldmedaillone in der Spätantike», i Wilfried Seipel (red.) *Barbarenschmuck und Römergold. Der Schatz von Szilágyosomlyó* (Wien, 1999, 39–53); Aleksander Bursche, «Roman Gold Medallions as Power Symbols of the Germanic Élite», i Bente Magnus (red.) *Roman Gold and the Development of the Early Germanic Kingdoms* (Stockholm, 2001), 83–102, 128–164; Märit Gaimster, «Gold Bracteates and Necklaces. Political ideals in the sixth century», i Bente Magnus (red.) *Roman Gold and the Development of the Early Germanic Kingdoms* (Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, 2001), 143–156; Utne Nilssen, «Gull», 14; Morten Axboe, *Brakteatstudier. Studies in Gold Bracteate* (København: Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab, 2007), 153; Alexandra G. Pesch, «Gold Bracteates and Female Burials. Material Culture as a Medium of Elite Communication in the Migration Period», i Dieter Quast (red.) *Weibliche Eliten In Der Frühgeschichte* (Mainz: Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, 2011), 379.

¹⁴ Blondt kvinnehår fra Skandinavia ble av romerne brukt til å lage parykker, jf. Gerhard Bonwetsch & Karl Leonhardt, *Grundriß der Geschichte für die Oberstufe der Höheren Schulen. Von den Anfängen der Menschheit bis zum hohen Mittelalter* (Stuttgart: Ernst Klett Verlag, 1956), 159.

¹⁵ Jf. Rudolf Simek, *Dictionary of Northern Mythology* (D.S. Brewer, 2007), 174.

og organisering, og som de over tid gjorde til sitt eget. Kan vi øyne noe utover organiseringen av de skandinaviske samfunnene som forsvarsallianser enten mot innbyrdes stridende eller fiender utenfra? Kan vi se avspeilinger av dette samkvemet utover selve gullsubstansen, ikonografien og forståelsen av runene knyttet til brakteaten? Og, hva er egentlig en brakteat?

Ågedalbrakteat IK1 H2 C13¹⁶

Brakteater¹⁷ er en signifikant gruppe av funngjenstander som er karakteristisk for siste del av folkevandringstiden i Nordeuropa,¹⁸ og i sørøstre del av England på slutten av perioden, altså 400- og 500-tallet.¹⁹ Fremstilt av gull hadde brakteaten form av en énside-preget mynt med hempe, og stemplet ved hjelp av en såkalt *patrice* for gjennomslag.

Brakteatene var først og fremst knyttet til symbolverdi i forbindelse med gaveutveksling og alliansebygging.²⁰ I en tidlig fase var de tydelig inspirert av romerske mynter og medaljonger,²¹ men utviklet etterhvert signifikante trekk med kulturelle karakteristika gjennom kombinasjoner av hva som fremstår som regionalorienterte gude- og dyremotiver.²² De fleste gullbrakteatene er funnet i Danmark og Sverige, mens det i Norge er funnet drøyt 170 eksemplarer.²³ I Vestagder der Ågedal ligger, er det funnet 18.²⁴ Brakteater har dukket opp både som depotfunn, i graver og som løsfunn.²⁵

De skandinaviske gullbrakteatene deles gjerne inn i fire hovedkategorier (A–D),²⁶ og selv

¹⁶ Når det er formålstjenelig vil jeg bruke IK-nummer, kronologigruppe og formularfamilie for lettere å holde oversikt.

¹⁷ **braktea't** m1 (lat. *bractea*, tynn metallplate) **2** nordisk smykkeamulett fra 400–500-tallet som opphavlig var en etterlikning av romerske mynter, jf. *Bokmålsordboka. Definisjons- og rettskrivningsordbok* (Oslo: Universitetsforlaget, 1986), 68. Brakteat brukes av og til også om énsidpregede *hulpenninger* fra middelalderen, og om såkalte *blaffertter* fra perioden 1514–1872/73, jf. Trygve Mathiesen, «En blaffert til besvær», *Norsk Numismatisk Tidsskrift* 3 (Oslo, 2019), 28–31. Disse har dog ingen forbindelser til våre gullbrakteater.

¹⁸ Jf. Morten Axboe, «The chronology of the Scandinavian gold bracteates», i J. Hines, K. H. Nielsen, F. Siegmund (red.) *The Pace of Change. Cardiff, Studies in Archaeology* (Oxford: Oxbow Books, 1999); Morten Axboe, «Brakteatstudier», *Nordiske Fortidsminder* B25 (København, 2007), 146–148.

¹⁹ Jf. Axboe, «The chronology», fig. 59.

²⁰ Stylegar, *Gull*, 29; Utne Nilsen, «Gull», 14.

²¹ Jf. Kjærum & Olsen, *Oldtidens Ansigt*, 148–150; Mindy MacLeod & Bernard Mees, *Runic Amulets and Magic Objects* (Melbourne: Boydell Press, 2005), 85; Axboe, «Brakteatstudier», 67.

²² Jf. Karl Hauck, «Brakteatenikonologie», i *RGA* 3, redigert av Johannes Hoops (Berlin: Walter de Gruyter, 1978), 368; Kathryn Starkey, «Imagining an Early Odin, Gold Bracteates as Visual Evidence?», *Scandinavian Studies* 71, 4 (1999), 6; Bergljot Solberg, *Jernalderen i Norge: ca 500 f. Kr.–1030 e.Kr.* (Oslo: Cappelen Akademisk Forlag, 2003), 142; Nancy L. Wicker, «Bracteate inscriptions and context analysis in light of alternative iconographic interpretations», *Futhark: International Journal of Runic Studies* 5 (2015), 2–3.

²³ Utne Nilsen, «Gull», 13.

²⁴ Stylegar, *Gull*, 7.

²⁵ Lis Jacobsen & Erik Moltke, *Danmarks Runeindskrifter* 1 (København 1941–42), 498–500; Karl Hauck, *Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit* 1, 1 (München, 1985), 223–225; Gry Wiker, «Om konstruksjon av ny menneskelig identitet i jernalderen», *Primitive tider* 4 (2001), 66–67.

²⁶ Inndelingen i A-, B-, C- og D- typer refererer til Montelius' klassifisering (1869, 1900). Nyere klassifiseringer opererer med seks kategorier, som inkl. M- og F-brakteater, jf. 1. M-type: medaljong-imitasjoner; 2. A-type: mannshode i profil; 3. B-type: mannsfigur, ofte sammen med dyr; 4. C-type: mannshode over firbent dyr, ofte sammen med fugl eller annet dyr; 5. D-type: stilisert og symbolsk ornamentikk i overgangen mellom Stil 1 og 2. F-type: hest eller tamesel i germansk dyrestil 1, jf. Jantina Helena Looijenga, *Runes around the North Sea and on the Continent AD 150-700* (University of Groningen, 1997), 109.

om forskere har vært forsiktige med å typedatere, fremstår A-brakteatene som de eldste.²⁷ Disse bar etterligninger av romerske keiserportretter, og Svante Fischer har argumentert for at disse kan ha blitt produsert så tidlig som på slutten av 300-tallet.²⁸ B-brakteatene har motiver av nakne eller lett-kledde menneskeliknende figurer i kombinasjon med ulike dyr.²⁹ Hovedtyngden av brakteatene ligger på kategori C, som kjennetegnes ved motiv av et mannshode over et firebent dyr. Disse er av Axboe datert til 475–540 CE.³⁰ Ågedalbrakteatene er to slike.

Mannspersonen har tradisjonelt vært tolket som Odin og Balders hest.³¹ Enkelte forskere har koblet ikonografien til romerske keisermotiv,³² og at B- og C-brakteatene utviklet dette videre i lokal retning. Ikonet på C-brakteatene er også tolket som den romerske soldatguden Mithras som dreper oxen, og som ble dyrket hardt langs alle grensene til de barbariske områdene frem til slutten av 300-tallet.³³ Arkeolog Lotte Hedeager er blant de som har tatt til orde for å forstå mannspersonen på brakteatene som en hunisk gud, leder eller rytter.³⁴

D-brakteatene bryter med de tre foregående kategoriene, og ikonografien fremstår som stilisert og symbolsk dyredekor, og leses som varianter av Stil I og Stil II,³⁵ som gjerne typedateres til overgangen mellom folkevandringstid og merovingertid, altså siste halvdel av 500-tallet.³⁶ Kategoriene A-C inneholder av og til runeinnskrifter, og i noen tilfeller også svastika

²⁷ Bernard Mees, «On the typology of the texts that appear on migration-era bracteates», *Early Medieval Europe*, 22 (2014), 284.

²⁸ Fischer, *Roman Imperialism*, 70–71.

²⁹ Morten Axboe, *Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit: Herstellungsprobleme und Chronologie* (Berlin: Walter de Gruyter, 2004), 36–38; Axboe, «Brakteatstudier», 99; Kjærums & Olsen, *Oldtidens Ansigt*.

³⁰ Unntaksvis har Axboe/Pesch datert tre C-brakteater (IK59, IK70, IK174) til perioden 450–475 CE, jf. Alexandra Pesch, *Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit – Thema und Variation* (Berlin: Walter de Gruyter, 2007), 421–444.

³¹ Hauck, «Brakteatenikonologie», 380; Starkey, «Early Odin», 9.

³² Hedeager, *Skygger*, 105.

³³ Axboe, «Brakteatstudier», 99, 151–152; Kaliff & Sundquist, «Odin and Mithras», 210–217; Wicker, «Bracteate inscriptions», 4; Feyo L. Schuddeboom, «The Conversion of Temples in Rome», *Journal of Late Antiquity* 10, 1 (Johns Hopkins University Press, 2017), 170–171.

³⁴ Hedeager, «Scandinavia and the Huns», 52–54.

³⁵ Morten Axboe, «Die innere Chronologie der A-C-Brakteaten und ihrer Inschriften», *Runeninschriften als Quellen interdisziplinärer Forschung* (1998), 236; Solberg, *Jernalderen*, 142; Morten Axboe, *Brakteatstudier. Studies in Gold Bracteate* (København: Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab) 2007: 70–73.

³⁶ Sune Lindquist, «Vendelkulturens ålder och ursprung», *Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademien handlingar* 36, 1 (Stockholm: Akademiens förlag, 1926), jf. Agneta Bennett, «Graven – Religiös och sosial symbol». *North-European Archeology* 18 (Stockholms Universitet, 1987), 13; Hanne Aannestad & Marte Spangen, *Dyrestilen forteller, Hauglagt – Vikingenes gravskikk på Gulli* (Oslo: Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo, 2018), 31.

(geng. *fylfot*).³⁷ Dette synes fraværende på D-brakteatene.³⁸

For å datere de senere skandinaviske brakteatene, har man gjort sammenlikninger fra et relativt stort antall graver på kontinentet og på Albion. Uavhengig av deres status som import eller symboler for en distinkt sørskandinavisk identitet,³⁹ har både importerte skandinaviske brakteater og lokale imitasjoner bidratt til å datere den skandinaviske brakteatproduksjonen. Selv om det kan påvises lokale særtrekk,⁴⁰ fraviker ikke brakteatene på Albion eller på deler av kontinentet rent stilistisk, og dateringen av de ikke-skandinaviske funnene kan derfor sannsynliggjøre dateringer av de skandinaviske, med forbehold om at dette dreier seg om dateringer basert på nedleggelsestidspunktet i gravene.⁴¹

Selv om brakteatene hadde avbildninger av menn, er de, hvis vi ser bort fra depotfunn, nesten utelukkende funnet i kvinnegraver.⁴² Religionshistoriker Hilda Ellis Davidson forstår dette ved at det var nettopp kvinner som bar gullsmykker,⁴³ noe som bringer tankene tilbake til Saxo som beskrev Frigg så syk etter gull at hun bedro Odin.⁴⁴ Runolog og filolog Mindy MacLeod peker på seid som spesielt knyttet til kvinnen,⁴⁵ og at det lå en magisk segl over disse amulettene. Kanskje har ikonografien og runeinskriften vært vurdert som mer bindende som alliansekvittering, fordi den var gitt til en kvinne. De kan ha vært gitt fra kvinne til kvinne under de store gildene – og ikke nødvendigvis via menn. Arkeolog og filolog Alexandra Pesch tror brakteatene var skandinaviske smykker som etterhvert ble kopiert på kontinentet, og at kontinentale kvinner

³⁷ Fylfot, kjent som hakekors eller svastika (lat. *crux gammata*), av ags. *fylfot*, jf. ags. *fower fot*, 'firfot, flerfot', jf. norr. **fiql-*, ags. *fela*, ty. *viel*, 'mange', germ. *fele*, gr. *poly-*, ie. **ple-* jf. eng. *full* 'mange', og foot 'fot', jf. *fótr*, 'fot'; *fylfot* 'mangefotet', jf. Thomas Wilson, *The Swastika: The Earliest Known Symbol, and Its Migrations; with Observations on the Migration of Certain Industries in Prehistoric Times* (Washington DC: Smithsonian Institution, 1896), jf. Robert Philips Greg, «Meaning and Origin of Fylfot and Swastika», *Archaeologia* 48, 2 (1885): 298. Arkitekt John Burley Waring foretrakk begrepet *fylfot*, men refererte også til *gammadion*, *crux Gothica* og 'the «Swastika» of the Buddhists', jf. John Burley Waring, *Ceramic Art in Remote Ages with Essays on the Symbols of the Circle, the Cross and Circle, the Circle and Ray Ornament, the Fylfot and the Serpent, Showing their Relations to the Primitive Forms of Solar and Nature Worship* (New York: John B. Day, 1874), 10–16. Historiker Eugène Goblet d'Alviella brukte begrepet *gammadion*, jf. Eugène Goblet d'Alviella, *Symbols: Their Migration and Universality* (Dover Publications, 1894), 32–39, mens George Stephens skrev *flanged thwarts* og *4-angled cross*, og «utvilsomt Odins merke», jf. George Stephens, *The Runic Hall in the Danish Old-Northern Museum* (København: Michaelsen & Tillge, 1868), 4. Jeg har valgt å bruke begrepet *fylfot*, for unngå unødvendige distraksjoner, og ivareta symbolets paradigmatte identitet.

³⁸ jf. søkuttrett fra runesdb.de, Runes Forschungsprojekt der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, sist lest 18.5.2021.

³⁹ Andrén, «Guld och makt», 254; Lotte Hedeager, «Rituals of Power. From Late Antiquity to the Early Middle Ages», *Migration Period Europe: the formation of a political mentality* (2000), 15–57; Axboe, «Brakteatstudier», 148.

⁴⁰ Axboe, *Die Goldbrakteaten*, 200–201, 257; Alexandra Pesch, *Gudme/Gudhem in the light of archaeology* (2004); Axboe, «Brakteatstudier», 148.

⁴¹ Axboe, «Brakteatstudier», 76.

⁴² Det er registrert våpengraver med brakteater: IK486.1, IK486.2 D9,a, begge Rhinen, Utrecht, NL; IK 286.1 M Kålder, Gotland, IK 62.2 C Saldands, Gotland, IK 216 C Barshaldershed, Gotland. I disse har brakteaten ligget i munnen på den døde, og hatt funksjon som kharonmynt. I tillegg til de brakteatene tidligere nevnt fra våpengraver, ble det i en mannsgrav i Kent, UK, funnet en D-brakteat (IK467) i den begravdes hånd, og i Obermöllern, Halle, i Tyskland en B-brakteat (UK132) i en avdød kvinnes munn. Begge disse er også vurdert som kharonmynt, jf. Axboe, «Brakteatstudier», 153; se også kap. «Gravgodset fra Ægrehauen i Ågedal», «Snartemoglass».

⁴³ Hilda Ellis Davidson, *The Lost Beliefs of Northern Europe* (London: Routledge, 1993), 61.

⁴⁴ Saxo, *Danmarks Krønike*, 18–20.

⁴⁵ Jf. MacLeod & Mees, *Runic Amulets*, 225–226.

som bar disse, var medlemmer av et kvinnefellesskap.⁴⁶ En mulighet er at brakteatene ble båret synlig av kvinner som var hjemme og voktet gården mens husbonden var på hærferd, og derigjennom signaliserte politisk tilhørighet og advarsel ovenfor inntrengere, slik arkeolog Svante Fischer kan forstås.⁴⁷ Sikre blir vi neppe, selv hvor magisk runeinnskriften kan ha blitt forstått.

Historiografien

Historiografien rundt runeinnskriften på Ågedalbrakteat IK1 begrenser seg til innspill fra tre runologer, som alle publiserte hele eller mesteparten av innskriften. Språkforskeren Sophus Bugge foretok en grundig analyse av runeinnskriften i 1895. Tolkningen, «Den høybårede Rihideo eier høvdingsmykket. Uha inngrov, skrev (og) anordnet (bildet av) alvekvinnen på det (=smykket)»,⁴⁸ fikk gehør hos den østerrikske germanisten Theodor von Grienberger.⁴⁹ Sistnevnte anførte endog at Bugge i 1903 hadde revurdert translitterasjonen på avslutningen på innskriften, nå tolket som «Uha ... skrev deretter: den krigførende Ty, han lever!».⁵⁰

Von Grienberger bemerket at flere partier i innskriften var så tydelige, at man gjennom ytterligere anstrengelser kunne forvente et tilfredstillende resultat av hele runesekvensen.⁵¹ Denne siste endringen hos Bugge er interessant sett fra vårt militære og sosiopolitiske perspektiv, men er ikke kommentert av andre språkforskere, bortsett fra Bugges assistent og etterfølger, filolog Magnus Olsen.⁵² Hele tolkningen ser ut til å ha gått i glemmeboka. Den er ikke nevnt i Wolfgang Kräuses gjennomgang av eldre innskrifter fra 1937,⁵³ og ble utover i etterkrigstiden ignorert. I 1976 kategoriserte runolog Gerd Høst innskriften som «Foreløpig utydet».⁵⁴

Utfordringen synes å ligge i at enkelte runer er nesten uleselige, både fordi de er delvis ødelagt av hempen på brakteaten, men også fordi flere ikke ligner konvensjonelle runer og vanskeliggjør runologers mulighet til å danne meningsfulle ord og fraser. Bugge selv antyder at

⁴⁶ Pesch, «Female Burials», 384–385.

⁴⁷ Fischer, Svante, «Alemannia and the North — Early Runic Contexts Apart (400–800)», i *Alemannien und der Norden: Internationales Symposium vom 18.–20. Oktober 2001 in Zürich*, RGA 43, redigert av Hans-Peter Naumann (Berlin, 2003), 266–317.

⁴⁸ Sophus Bugge, «Lister og Mandals Amt – 11. Aagedal», *Norges Indskrifter med de ældre Runer* 3 (Christiania: Det norske historiske kildeskriftfond II. 1895), 200.

⁴⁹ Theodor von Grienberger, *Göttingische gelehrte Anzeigen* 168, 1 (Berlin, 1906).

⁵⁰ Grienberger, *Göttingische gelehrte Anzeigen*, 158, jf. Sophus Bugge, *Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie* (København: Nordiske Oldskrift-selskab, 1904–1905), 476, 498, 528–529, 535, 537, 574, 579, 592, 616–618, 638–639, 645–646, 648, 651; Sophus Bugge, «17. Ødemoland, rettelser», *NIÆR* 2, 1 (Christiania: Det norske historiske kildeskriftfond, 1917), 495, 511, 525, 528, 530, 532, 537, 539, 543, 546, 549, 551, 553–554; Sophus Bugge, *NIÆR* 2, 7 (Christiania: Det norske historiske kildeskriftfond, 1924), 195–197; Sophus Bugge, *NIÆR* 3 (Christiania: Det norske historiske kildeskriftfond, 1924), 30, 233.

⁵¹ «Die Buchstaben sind in vielen Stücken so deutlich, daß man von weiteren Bemühungen um die Inschrift die Erlangung eines in allen Stücken befriedigenden Ergebnisses erwarten darf.» jf. Grienberger, *Göttingische gelehrte Anzeigen*, 158.

⁵² Magnus Olsen, «Vestagders runeinnskrifter», *Norske bygder, Vestagder* 1 (Bergen: John Griegs, 1925), 167–168.

⁵³ Wolfgang Krause, *Runeninschriften im älteren Futhark* (Halle: Max Niemeyer, 1937).

⁵⁴ Gerd Høst, *Runer – Våre eldste runeinnskrifter* (Oslo: Aschehoug, 1976), 121.

noe av årsaken ligger i at dette er en forvansket kopi av en tapt brakteatinnskrift.⁵⁵ En annen mulighet er at dette er den andre eller tredje kopien som er slått ut av samme patrice.

I 1985 foretok Klaus Düwel en ny og ufullstendig translitterasjon.⁵⁶ Düwel publiserte ingen normalisering eller tolkning, men konkluderte med at de ulike forsøkene på tolkninger fra Bugges side ikke kunne aksepteres.⁵⁷ Translitterasjonen må likevel ha inspirert runologen og filologen Ottar Grønvik, som i 1987 utga en analyse der han satt et annet startpunkt for lesningen enn Bugge, og publiserte en helt ny tolkning: «Vi (han som signer, vier, helger) føre hesten, fylt av julekraft, på beite i grønningen (grasglenna)! et følge (av hopper) hadde den raske i kvea (innhegningen ute på jordet)».⁵⁸ Arkeolog Frans-Arne Stylegar kalte innskriften «uleselig» året etter.⁵⁹

Jeg vil ta for meg Bugge og Grønviks tolkninger. Innskriften er utfordrende, men jeg vil argumentere for en rekonstruksjon av meningsfull essens gjennom å holde fokus på nøkkelord, fraser og brokker i den 45/46-stavers lange teksten.

Som vi ser er Bugge og Grønviks tolkninger svært ulike. Det eneste ordet begge deler, er **tiade** ('viste seg', 'anordnet seg'). De synes også å enes om at innskriften inneholder begrepet **lid** (dat. **lidi**), riktignok på to forskjellige steder i innskriften. I et militært perspektiv er dette interessant, ettersom det kan leses som et forsvarsmessig begrep, i betydningen hærstyrke. Det har sammenheng med det senere og norrøne begrepet *leidang*, som kunne betegne både hær og flåte, der styrken ble kalt *lið*,⁶⁰ som i *bóndalið*, *leidangrlið*, *nefndarlið*.⁶¹

Arkeolog Frode Iversen spekulerer i om *lid-* (norr. *lið*) er prefikset i Widsiths benevnelse *Lidwicingum*, der *-wicingum* identifiserer Viken-området.⁶² Gitt dette premisset er *lid* dokumentert lenger tilbake i tid enn *leidang*, og betegner gårder med ansvar for å stille og utruste en mann til det sjømilitære forsvaret.⁶³

⁵⁵ Bugge, «Agedal», 191.

⁵⁶ Runetyding foregår i tre etapper; *translitterasjon*: oversette rune til bokstav i et 1:1-forhold, *normalisering*: skrive om innskriften til en normal frase i tilsvarende språk (med stjerne foran rekonstruert ord som ikke er belagt andre steder) og *tolkning*: oversette til moderne språk.

⁵⁷ «[...] verschiedene Deutungsversuche Bugges wurden nicht akzeptiert», jf. Klaus Düwel, «1.2. Ikonographischer Katalog (IK1, Text)», i Karl Hauck mfl. (red.) *Die Goldbrakteaten der Volkwanderungszeit* (München, 1985), 19–360; Ottar Grønvik, *Fra Vimose til Ødemotland* (Oslo: Universitetsforlaget, 1996), 242.

⁵⁸ Grønvik, *Vimose*, 247.

⁵⁹ Stylegar, *Gull*, 23.

⁶⁰ **lið** betyr hjelp, understøttelse, men også og oftest en flokk menn, som er i en høvdings følge til strid til lands og til sjøs (Fr). **lið** n. 1. lid, flokk, fylgje (av folk el. dyr). 2. lid, husfolk; hovdings faste fylgje; herfylgje, mannskap; *vera eins liðs*, vera samheldige; *vera einn sins liðs*, vera einsaman; *sigla liði við til Islands*, sigla med det mannskap til I. 3. folk, menneske. 4. lid, (folke-)hjelp, studnad. 5. skip, SE I.252 (Leif Heggstad, *Gamalnorsk ordbok* (Oslo: Det norske samlaget, 1930), 417).

⁶¹ Jf. Georg Prahl Harbitz, *Den norske leidangen* (Oslo: Sjøforsvaret. 1951), 13–14.

⁶² Widsith, *Exoniensis*, 82.

⁶³ Frode Iversen mfl., «Irilen på Øverby i Vingulmark», *Viking* 82 (Oslo: Norsk Arkeologisk Årbok, 2019), 91; «Leidang», *KLNM* 10 (Oslo: Gyldendal, 1965), 534–536; Judith Jesch, *Ships and Men in the Late Viking Age: The Vocabulary of Runic Inscriptions and Skaldic Verse* (UK: The Boydell Press, 2008), 198.

Forskningsstatusen vedrørende Ågedalbrakteat IK1 er således fremdeles uavklart. Noen fremhever Bugges første tolkning, andre forholder seg til Grønviks. Det kan derfor være formålstjenlig å studere og kontekstualisere innskriften på nytt, med et fornyet perspektiv og på bakgrunn av forskning som er gjort de siste 25 årene. Jeg vil derfor begynne med å se på selve gravfunnet fra Ågedal, før jeg går løs på innskriften.

2. Gravgodset fra Ægrehauen i Ågedal

I dette kapittelet går jeg gjennom de viktigste gjenstandene fra kvinnegraven i Ågedal, og legger frem de dateringer som er foretatt av arkeologer, for derigjennom å sannsynliggjøre nedleggelsestidspunktet for gravgodset. Deretter vil jeg spekulere i ulike scenarier for allianser og allianseskifter, før jeg oppsummerer.

Dateringer av gravgodset

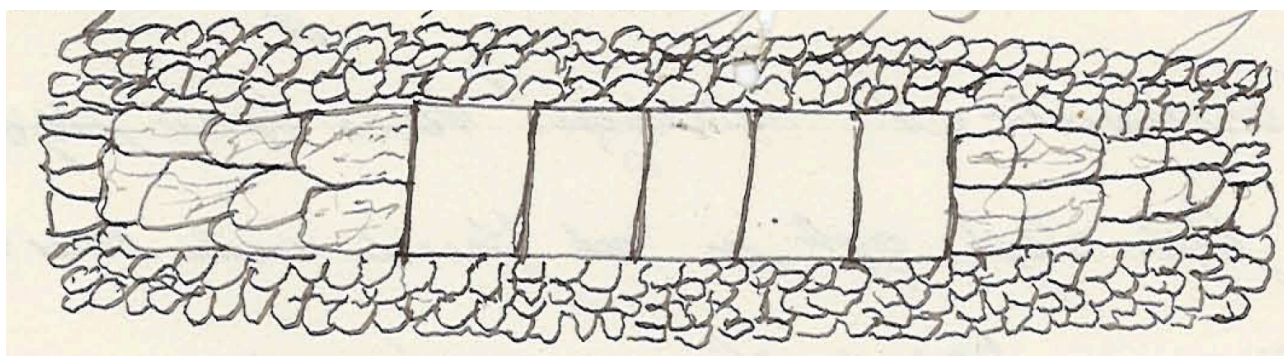

Fig. 1: Ægrehauen, Ågedalkvinnens langhaug: «Selve gravkammeret har en lengde på 16 fot (4.88m), bredde fire fot (1.22m) og dybde c. tre fot (0.91m). Fem store heller lå over graven. Ingen mur imot helleren, jordbunden fast». Langhaugen beskrevet og tegnet av sogneprest Johs. K. Irgens og «Guldmanden» Reir Pedersen Aagedal, som fant graven i 1879. Tegning i brev (B3410 Ågedal brev 1), fra Irgens til konservator Anders Lorange ved Bergen Museum, 16. november 1879.

«Den 31te Oktober 1879 indkom til Bergens Museum et stort Gravfund fra Ytre Aagedal i Bjelland i Sogn og Præstegjeld, Mandals Fogderi, Lister og Mandals Amt.»⁶⁴ Slik innleder Sophus Bugge artikkelen om Ågedalbrakteaten i heftet *Norges Indskrifter med de ældre Runer* fra 1895.⁶⁵

⁶⁴ Av følgebrev fra Sogneprest Johs. K. Irgens, datert Mandal 27.10.1879, innkommet Bergens Museum 31.10. s.å., fremgår det at gårdbruker Reir Pedersen Aagedal hadde gjort gravfunnet. Pedersen hadde vært gullgraver i California og gikk under navnet «gullmannen», jf. «B3410g Ågedal brev 1», formidlet som vedlegg fra Samlingsforvalter ved Universitetsmuseet i Bergen, personlig kommunikasjon i e-post fra Wrigglesworth, 16.9.2020. George Stephens supplerte ved å sitere A. Lorange, «[t]he find was made in the summer of 1879», jf. George Stephens. *Handbook of the Old-Northern Runic Monuments of Scandinavia and England* bd. 3 (London: Williams & Norgate/Kjøbenhavn: H.H.J. Lyngé), 1884), 262–264. Ifølge Askeladden, ble graven imidlertid åpnet allerede i 1821. Hvorvidt gravgodset har ligget eksponert og ubeskyttet i 58 år før Pedersen gjenoppdaget det, kommer ikke frem av dokumentasjonen, jf. Askeladden ID 52579.

⁶⁵ Bugge, «Aagedal», 186, jf. Matr. Gaards-Nr. 35. Aagedal, oldn. *Akradalr* (Dipl. Norv. 6,424; 11.158; 13.152) (O. Rygh).

Bugge siterer arkeolog ved Bergens Museum, Anders Lorange, og skriver at funnet ble gjort i en langhaug, også kjent som *Ægrehauen*.⁶⁶ Under fem steinheller skjulte haugen et nesten fem meter langt og 1,2 meter bredt gravkammer fra eldre jernalders senere del.⁶⁷ I enden av det snaut meterdype kammeret fant man en mengde aske, kull og brente steiner, og i leirurnerne aske og grus.⁶⁸ Arkeolog og filolog George Stephens noterte «[t]he corpse had been burned. The cremated bones were lying in two clay urns».⁶⁹

Gravgodset består av to hele leirkar (ett av type R367), bruddstykker av tre andre, ett grønt glasskår med trådpålagt dekor (sannsynligvis type Rygh 337/338),⁷⁰ to gullbrakteater av type C (IK1, IK2), en forgylt praktfibula i sølv, en forgylt relieffspenne i sølv (type R256), ytterligere to spenner av samme type, en simplere spenne, seks forgylte agraffknapper, en beltering, en hakenøkkel, to spinnehjul, en jernknapp, en vevskje, rester av vevd stoff og to glassperler.⁷¹

Til tross for urnene med de påstått ofrede menneskebeina, er det likevel ikke sikkert at dette dreier seg om en kremasjonsgrav. Både arkeologer og historikere har pekt på at senromersk jernalder og folkevandringstid for alvor avdekker introduksjon av inhumasjonsgraver i Skandinavia, men at det er vanskelig å se et tydelig mønster.⁷² Arkeolog Håkon Shetelig mente funnene i *Ægrehaugen* viste mønster etter en ubrent skjelettgrav, og en brent sekundærgrav, der urnene med kull, aske og beinrester var lagt i enden av primærgraven.⁷³ Arkeolog Siv Kristoffersen oppfattet også *Ægrehauen* som en skjelettgrav, ettersom draktutstyret ikke var brent.⁷⁴ Hun har spurt seg om de brente beina kan ha vært satt ned i tillegg, eller om gravgodset kan være lagt til i etterkant av selve kremasjonen, men før tildekkingen.⁷⁵ Dessverre ser det ut til at beinrestene og asken fra urnene har gått tapt, og kan derfor ikke verifiseres som menneskebein.⁷⁶ Kristoffersen mente likevel

⁶⁶ *Ægrehauen* har sammenheng med *Ækra* f. hvilemark, engstykke som har vært aker, gno. *ekra* oppdyrket land, germ. **akrión*, avl. av aker, jf. Alf Torp, *Nynorsk etymologisk ordbok* (Oslo: Bjørn Ringstrøms antikvariat, 1992), 881.

⁶⁷ Det rike gravfunnet ga *Ægrehauen* tilnavnet «Dronninghauen» på folkemunnet, jf. Askeladden ID 52579.

⁶⁸ Bugge, «Agedal», 187, siterer fra Joh. K. Irgens' brev, datert 16.11.1879, som igjen gjengir Reir Pedersen.

⁶⁹ Stephens, *Handbook*, 262–264.

⁷⁰ Jf. Personlig kommunikasjon i e-post fra Reidun Marie Aasheim, 20.6.2020.

⁷¹ Katalognr. B3410a–t, B4132, Bergens universitetsmuseum. «Tekstilene (B3410t) beskrives som småstykker av fint vevet tøy, og kan være del av drakten til den døde – det kan tenkes at tekstilene ble delvis ødelagt i kremasjonen, eller at tekstiler er lagt i graven i etterkant av selve kremasjonen.» Personlig kommunikasjon i e-post fra Wrigglesworth, 6.8.2020).

⁷² Jf. Brandt, *The Heruls*, 96; Håkon Reiersen, *Elite milieus and centres in western Norway 200–550 AD*, doktorgradsavhandling i arkeologi (Bergen: Universitetet i Bergen, 2017), 18, jf. Haakon Shetelig, «Vestlandske graver fra jernalderen», *Bergens Museums Skrifter* 2, 1 (Bergen, 1912), 67.

⁷³ Håkon Shetelig, *Norges Indskrifter med de ældre Runer* 3 (Christiania, 1924), 47–52.

⁷⁴ Hvis *Ægrehaugen* er en inhumasjongrav, en gravskikk som gradvis spredde seg blant eliten i Skandinavia i folkevandringstiden, kan dette være utslag av romersk påvirkning, der kristne begravde de døde ubrent for å markere avstand fra hedensk kremasjon. Se også Gry Wiker, «Identitet i jernalderen», *Primitive tider* 4 (2001), 60–61.

⁷⁵ Jf. personlig kommunikasjon i e-post fra Siv Kristoffersen, 14.12.2020.

⁷⁶ Jf. personlig kommunikasjon i e-post fra Anne Karin Hufthammer, osteolog ved UiB, 13.11.2020; personlig kommunikasjon i e-post fra Elin T. Brødholt, Stipendiat, Seksjon for anatomi, IMB, UiO, 20.11.2020).

at funnet av hakenøkkelen definerer det som en kvinnegrav.⁷⁷ Dette korresponderer med Stephens konklusjon, som kalte den «a Lady's grave» og «clearly a tomb of a woman».⁷⁸

Både Ågedal og nærområdene i Lyngdalen ser ut til å ha vært et rikt område i folkevandringstiden. De mange rikholdige gravene med edelmetall reflekterer områdets tilgang på naturressurser og gode vekstforhold, både med tanke på dyrehold, korn- og ikke minst jernproduksjon.⁷⁹ I senmiddelalderen var Ytre Ågedal tingplass for Akradalr skipreide (Ågedal tinglag), dokumentert tilbake til 1400-tallet. Tett inntil Ægrehauen ligger Heddeshauen, også kalt Tinghauen, som kan ha fungert som en lokal tingplass. Tinget på Ågedal tok seg trolig av enklere og lokale saker, mens større saker ble avgjort på Vats tingsted eller på tinget i Spangereid ved Lindesnes.⁸⁰ Tinget som institusjon ser ut til å være svært gammelt.⁸¹ Tacitus skrev om barbarenes tingsystem allerede i 98 CE.⁸² Dette kan ha vært påvirket av det romerske folktribunatet (lat. *tribuni plebis*), som ble lovfestet i republikken i 287 BCE.⁸³

Historiker og arkeolog Oluf Rygh daterte uansett funnene fra Ægrehauen til merovingertid og slutten av 600-tallet.⁸⁴ En vurdering i overensstemmelse med Bugges eget anslag for runeinnskriften på brakteat IK1; 650–675 CE.⁸⁵ Lorange opererte derimot innenfor en annen kronologisk ramme: «On the whole, I should date this burial at about the year 500.»⁸⁶ La oss derfor se hva dagens forskere har kommet frem til.

Snartemoglass

For å ta glasskåret først,⁸⁷ har arkeolog Åsa Dahlin Hauken pekt på at glassbegre med

⁷⁷ Jf. Siv Kristoffersen, «Sverd og spenne: dyreornamentikk og sosial kontekst», doktorgradsavhandling, Universitetet i Bergen, (Kristiansand: Høyskoleforlaget, 2000), 116–117, jf. Johannes Bøe, *Jernalderens keramikk i Norge* (Bergen, 1931), 194; Haakon Shetelig, «Gravpladsen paa Grindheim og Rygg i Etne. En foreløbig undersøgelse», *Bergens Museums aarbok* (Bergen, 1904), 83–85.

⁷⁸ Stephens, *Handbook*, 262–264.

⁷⁹ Det er dokumentert 115 jernvinningsanlegg i Vestagder i eldre jernalder, jf. Bernt Rundberget & Frans-Arne Stylegar (red.) *Jernvinna på Agder* (Oslo: Vestagder fylkeskommune & Kulturhistorisk museum, 2008), 15.

⁸⁰ Jf. Frode Iversen, «Law-territories in Scandinavia: reflections of tribal coalitions», i *Rechtsräume. Historische und archäologische Annäherungen*, redigert av Caspar Ehlers & Holger Grewe (Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 2020), 308–309.

⁸¹ **Ting** m./n. «sak, anliggende; gjenstand» og «folkeforsamling», jf. norr. *þing*, reflekterer germ. **þinga-* n. «møte, særl. rettsmøte, (retts)sak, rettsforhandling, rettsinstans», jf. got. *þeihs* n. «tid». Ordet kan høre til et ieur. verbaltema **ten-k-*, nulltrinn **tṅk-* «trekke (seg) sammen». For bet. «rettsforsamling» henviser man med rette til gir. *téchtæ* «legal, som forutsatt av loven» (< ieur. **tṅk-tiyo-*), jf. Bjorvand & Lindeman, *Arveord*, 940.

⁸² Jf. Tacitus, *Germania*, 11–12. «Det eldste indirekte belegget for ordet ting i de germanske språk er fra en steinsøyle i Nord-England, skrevet *Thincso* og tolket som en gud som skulle beskytte tinget, datert til 200–300-tallet e.Kr.», Marie Ødegaard, *Tinginstitutionens alder i Skandinavia belyst ved arkeologi og stedsnavnsgransking* (Oslo: KHM, UiO, 2018), 99, jf. Reinhard Wenskus, «Ding», i *RGA 5*, redigert av Johannes Hoops (Berlin: Walter de Gruyter, 1984), 443; Frode Iversen, «Concilium and Pagus – Revisiting the Early Germanic Thing System of Northern Europe», *Journal of the North Atlantic* 5, 5–17 (2013), 10–11.

⁸³ Jf. Tacitus, *Årbøkene*, overs. av Henning Mørland (Oslo: Aschehoug, 1988), 18.

⁸⁴ Bugge, «Agedal», 187.

⁸⁵ Bugge, «Agedal», 204.

⁸⁶ Stephens, *Handbook*, 262; Ottar Grønvik, *Fra Ågedal til Setre – sentrale runeinnskrifter fra det 6. århundre* (Oslo: Universitetsforlaget, 1987), 62.

⁸⁷ B3410f, Universitetsmuseet i Bergen.

pålagte glasstråder var den vanligste glasstypen i Norge i folkevandringstid,⁸⁸ og tilhørte typen Snartemo-beger.⁸⁹ Arkeolog Ellen Karine Hougen har sett for seg at glassimporten til Norge sluttet rundt 550 CE.⁹⁰ Stephens noterte at glasskåret i Ægrehauen var halvveis smeltet under varmpåvirkning fra flammene.⁹¹ Arkeolog Reidun Aasheim har argumentert for at selv om en gjenstand er ødelagt, betydde det ikke at glasset hadde mistet sin symbolske verdi eller spesielle kraft, men kunne fremdeles ha hatt en rituell betydning.⁹² Den funksjonelle tolkning av importen av romerske glassbegre, er at disse var statusobjekter forbeholdt de mest ressurssterke. Statusen lå i at glassbegrene var sjeldne og vanskelig tilgjengelige.⁹³

Kan glasskåret fra Ægrehauen også ha hatt en tilleggsfunksjon? Arkeolog Kent Andersson har beskrevet *kharonmynter* som ferjemannen og *psykopompen* Kharon krevde i betaling for å frakte den døde over elven Styx til dødsriket.⁹⁴ Mynten ble da lagt i munnen på den avdøde. Denne gresk-romersk-etruskiske skikken er også gjenkjent i skandinaviske graver fra romersk jernalder og folkevandringstid, blant annet hos den såkalte Himlingøjekvinnen.⁹⁵ I enkelte tilfeller har man også funnet graver der glasskår er blitt benyttet i stedet for en mynt.⁹⁶

Nordbarbarene passerte riktignok ikke Styx, men den tilsvarende elva i norrøn mytologi, Gjöll.⁹⁷ For å nå dødsriket Hel, måtte man over Gjallarbroa, som ble vaktet av Modgunn (norr. *Móðguðr*).⁹⁸ Her pliktet den døde oppgi identitet og formål. Ettersom glasskåret i Ægrehauen var tydelig varmpåvirket *kan* det ha blitt lagt i graven allerede *før* kremasjonen fant sted, og vi kan således ikke utelukke at det har hatt funksjon av *kharonmynt*; som betaling til

⁸⁸ Åsa Dahlin Hauken, «Objects from afar. Imports at Hauge and Tu», *AmS-Varia* 55 (Stavanger, 2014), 64; jf. W. Slomann, «Der Übergang zwischen der späten Kaiserzeit und der frühen Völkerwanderungszeit in Norwegen», *Archäologische Beiträge zur Chronologie der Völkerwanderungszeit* (Bonn, 1977), 63.

⁸⁹ Jf. Oluf Rygh, *Norske Oldsaker* (Christiania: Cammermeyer, 1885), Fig. 337, 338; Hauken «Objects from afar», 64.

⁹⁰ Jf. Reidun Aasheim, «Glassbegrene i jernalderen – symbol og funksjon», upublisert hovedfagsoppgave i arkeologi (Universitetet i Oslo, 2007), 50, jf. Ellen Karine Hougen, «Glassbegre i Norge fra sjetten til tiende århundre», *Viking* 32 (1968), 85.

⁹¹ Stephens, *Handbook*, 262–264.

⁹² Jf. Aasheim, «Glassbegrene», 89.

⁹³ Aasheim, «Glassbegrene», 9.

⁹⁴ **Psyhopomp**, Greek psykhopompos, from *psukhē* «soul» + *pompos* «conductor»; (in Greek mythology) a guide of souls to the place of the dead, jf. Oxford English Dictionary Lexico, 2021. I Skandinavia kunne disse skikkelsene ta form av valkyrie, eller som dyr; ravn, kråke, ugle, spurv, hest eller hjort. **Psykopomp**, fra gr. *psykhopompos* «sjelefører, sjelenes veileder», især brukt som tilnavn på guden Hermes (eller på Kharon); mytologisk vesen eller person (medisinmann, religiøs leder) som fungerer som fører, veileder for sjeler som tenkes å gå fra en tilstand til en annen, især over til dødsriket, jf. Det norske akademis ordbok, s.v. «Psykopomp». 18.5.2021. naob.no/ordbok/psykopomp.

⁹⁵ Himlingøje (grav 1949-2), datert 210/20–250/60 CE, jf. en.natmus.dk.

⁹⁶ Kent Andersson, *I skuggan av Rom. Romersk kulturpåverkan i Norden* (Atlantis, 2013), 111.

⁹⁷ Idar Lind, *Norrøn mytologi frå A til Å* (Det Norske Samlaget, 2007), 74, jf. «Grimnesmål» 28, *Edda-dikt*, overs. av Ludvig Holm-Olsen (Oslo: Cappelen, 1975), 73–84; *Gylvagingning*, 49.

⁹⁸ Lind, *Norrøn mytologi*, 73.

Modgunn. Arkeologene Joachim Werner har lansert en tilsvarende teori,⁹⁹ men møtt motstand hos numismatiker Helle W. Horsnæs, som mente at disse hadde *smykkeverdi* i Skandinavia, og ikke pengeverdi i seg selv.¹⁰⁰

Produksjonsområdet for glasset er mer omdiskutert. Det finnes en rekke slike kontinentale og insulære glassfunn, som sammen med en gruppe glass med trådpålagte dekor ligner dem i Norge. Disse har størst utbredelse på Albion, og går under betegnelsen Kempstonbegre. Undersøkelser av den kjemiske sammensetningen av glasset i Snartemo- og Kempstonbegre viser at sporstoffene i de to typene forekommer i meget forskjellige konsentrasjoner.¹⁰¹ Dette peker mot at disse glasstypene er laget av forskjellig råstoff, og tolkningen at de også er laget på ulike steder er nærliggende. Kempstonbegrene er sannsynligvis produsert i de gamle romerske områdene langs Rhinen og Mosel fra Köln til Trier, hvor det ble produsert glass i stor skala gjennom mange hundre år.¹⁰² Hvor Snartemoglassene ble produsert, er mer omstridt. Ett forslag er Thüringen og Bayern i Sørtyskland.¹⁰³

Fra omkring år 500 CE mente forhistoriker Martin Segsneider en rekke funn pekte ut handelsruten fra Rhindeltaet og nordøsterover langs Harlingerland (i dagens Wittmund, Østfrisia) via nordfrisiske Amrum, midtjyllandske Dejbjerg, gjennom Limfjorden og over til Bohuslän og til Viken.¹⁰⁴ Ved å se på brakteatnettverket til Vestagder, er det heller ikke usannsynlig at glassene kan ha tatt veien direkte fra Jylland til Sørlandet.

Lokale leirkar

Leirkarene i graven var trolig produsert i Agder. Det er påvist et storskala pottemakeri på Augland ved Kristiansand fra romer- og folkevandringstid. Arkeolog Mathilde Arnli støtter seg på Birgitta Hulthéns katalogisering, og sannsynliggjør at leirkarene er produsert der.¹⁰⁵ Stylegar har

99 Joachim Werner, «Bemerkungen zur mitteldeutschen Skeletgräbergruppe Hassleben-Leuna. Zur Herkunft der ingentia auxilia Germanorum des Gallischen Sonderreiches in den Jahren 259–274 n. Chr.», Festschrift für Walter Schleinger 1, Mitteldeutsche Forschungen Band 74, 1 (Köln, 1973), 9–15; Thomas Grane, *The Roman Empire and the Southern Scandinavia; a Northern Connection!*, doktorgradsavhandling (København: Universitetet i København, 2007), 180.

¹⁰⁰ Helle W. Horsnæs, «Når mønter ikke er penge – et eksempel på postmodernistisk numismatik». *META medeltidsarkeologisk tidsskrift* 3 (2005), 14; Grane, *The Roman Empire*, 180.

¹⁰¹ Hauken, «Objects», 65, jf. J.R. Hunter & D.C.W. Sanderson, «The neutron activation analysis of archaeological glasses from Scandinavia and Britain», *FACT* 7 (1982), 401–411.

¹⁰² Hauken, «Objects», 65, jf. Ulf Näsman. «Glas och handel i senromersk tid och folkvandringstid: en studie kring glas från Eketorp-II, Öland, Sverige», *Aun* 5 (Uppsala: Institutionen för Arkeologi, Gustavianum, 1984), 81.

¹⁰³ Hauken, «Objects», 65; Näsman, «Glas och handel», 91; Solberg, *Jernalderen i Norge*, 137.

¹⁰⁴ Martin Segsneider, «Trade and centrality between the Rhine and the Limfjord around 500 AD. The beachmarket on the Northfrisia Island Amrum and its context», i B. Hårdh and L. Larsson (red.) *Acta Archaeologica Lundensia* 8, 39 (Lund, 2002). 247–256; Bo Ejstrud et al., *The Migration Period, Southern Denmark And The North Sea: A Workbook In Relationship To The Gredstedbro Find* (Esbjerg, 2008), 26.

¹⁰⁵ Jf. Mathilde Arnli, «Leirkar i Vestagder En materialanalyse av et utvalg kar fra jernalderen i Vestagder», upublisert masteroppgave i arkeologi (Oslo: Universitetet i Oslo, 2019), 16–17, jf. Birgitta Hulthén, «En keramisk 'industri-anlægging' från romersk järnalder på Augland, Kristiansand, Vestagder fylke i Syd-Norge. Keramikproduktionen», *Universitetets Oldsaksamling Årbok* 1984/1985 (Oslo, 1986), 59–86.

også trukket liknende slutninger.¹⁰⁶

Ett av leirkarene er trolig av type R367.¹⁰⁷ Disse er også funnet andre steder i Norge, og arkeolog Jørgen Ilkjær daterte dem til 400-tallet.¹⁰⁸ Når det gjelder tidsfastsettelsen av det største leirkaret i Ægrehaugen, har Kristoffersen gjort en vurdering i forhold til hengebuemønsteret på karet.¹⁰⁹ Leirkar av denne typen med komplekse og parvise hengebuemønstre dateres vanligvis til annen halvdel av 6. årh. CE. Hengebuene på leirkaret fra Ågedal representerer en enklere form, noe som kan tyde på at dette karet er litt eldre,¹¹⁰ trolig 530/540 CE.

Nøkkel til datering

Kristoffersen har også foretatt analyser av bronsenøkkelen fra gravfunnet. Hun har gjort sammenlikninger av en rekke regionale nøkkelfunn i perioden, og mener nøkler av bronse kan deles inn i to typer, der Ågedalnøkkelen representerer den enkle krok- eller haketypen.¹¹¹ Nøkler med tenner forekom kun i graver fra fase D2b (500–550 CE).¹¹² Ut fra dette kan det se ut til at den enkle hakenøkkelen er en eldre type som fortsatte å være i bruk gjennom folkevandringstiden, mens nøkkelen med tenner kommer inn mot slutten av perioden. Kristoffersen vurderte derfor hakenøkkelen fra Ågedal til tidlig fase D2b,¹¹³ og det er nærliggende å foreslå 500–525 CE.

Arkeolog Heidi Lund Berg har tolket utviklingen av låser og nøkler i Skandinavia som resultat av økt velferd og privat formue.¹¹⁴ Hun har foreslått romerne som opphavsmenn til flere av de låsetekniske innretningene,¹¹⁵ og mener det ikke er usannsynlig at kunnskap om lås- og nøkkelteknologi ble spredt nordover gjennom kontaktnettverk med romerske områder.¹¹⁶

Praktfibulaen

Graven inneholdt fem spenner, der den største av disse er en forgylt praktfibula eller

¹⁰⁶ Frans-Arne Stylegar, «55.000 biter håndverkshistorie», Kringla Heimsins, *Klassekampen*, 7.10.2013; Bøe, *Jernalderens keramikk*.

¹⁰⁷ B3410b, Universitetsmuseet i Bergen.

¹⁰⁸ Jørgen Ilkjær, *Illerup Ådal 1. Die Lanzen und Speere* (Højbjerg: Jysk Arkæologisk Selskab, 1990), 352.

¹⁰⁹ B3410a, Universitetsmuseet i Bergen.

¹¹⁰ Jf. Kristoffersen, «Sverd og spenne», 76, jf. Bøe, *Jernalderens keramikk*, 194; Shtelig, «Gravpladsen», 83–85.

¹¹¹ B3410q, Universitetsmuseet i Bergen.

¹¹² Fase D2b rommet tidligere perioden 525–575 CE. Arkeologene Siv Kristoffersen og Ingunn Marit Røstad har i 2020 revurdert tidsperioden og skjøvet den bakover i tid til 500–550 CE, jf. Elna Siv Kristoffersen & Ingunn Marit Røstad, «Spenner i en overgangstid. Sene småspenner i den turbulente overgangen mellom eldre og yngre jernalder», *Viking* 88 (2020), 23–24.

¹¹³ Jf. Kristoffersen, «Sverd og spenne», 115–116.

¹¹⁴ Jf. Heidi Lund Berg, «Nøkkelpraksis. Østnorske jernaldernøkler som symbol og teknologi», upublisert masteroppgave i arkeologi (Oslo: Universitetet i Oslo 2013), 18, jf. Torsten Edgren, «Bakom lås och bom. Kring en vikingatida nyckeltyp», i M. Blomqvist (red.) *Ord och några visor tillägnade Kurt Zilliacus* 18 (Helsingfors: Helsingfors Universitet, Institutionen för Nordiska språk och nordisk litteratur, 1997), 43.

¹¹⁵ Lund Berg, «Nøkkelpraksis», 15, jf. Vincent J. M. Eras, *Locks and Keys throughout the Ages* (Amsterdam: H. H. Fronczek, 1957), 33; Augustus Henry Lane Fox Pitt-Rivers, *On the development and distribution of primitive locks and keys* (London: Chatto and Windus, 1883), 19.

¹¹⁶ Lund Berg, «Nøkkelpraksis», 15, jf. Kristoffersen, «Sverd og spenne», 116, 136.

relieffspenne.¹¹⁷ Kristoffersen sammenliknet ornamentikk og gullinnhold i relieffspennen som hun klassifiserte innenfor Salin stil 1 (475–570 CE) med tilsvarende gravfunn i Agder og Rogaland, og kategoriserte dem til fase D2b (500–550 CE). Hun oppdaget en tendens med lavere gullinnhold mot slutten av perioden, og plasserte derfor relieffspennen fra Ågedal tidlig i fase D2b,¹¹⁸ anslagsvis 500–525 CE. Kent Andersson påpekte at til tross for at Salin Stil I var unik for Nord-Europa, utviklet dyreornamentikken seg fra senromerske forbilder.¹¹⁹

Brakteatene

Allerede i 1924 daterte arkeolog Håkon Shetelig Ågedalbrakteat IK1 til midten av 500-tallet CE.¹²⁰ I nyere tid har den tyske runedatabasen *Runesdb.de* plassert den i perioden 510–590 CE,¹²¹ med henvisning til Kristoffersens datering i fase D2b.¹²² Den svenske runedatabasen *Runor* var mer forsiktig og daterte den til «før 725».¹²³ På bakgrunn av hvilke språklige synkopetrinn filolog Ottar Grønvik mente å gjenkjenne i selve innskriften, plasserte han den på trinn Ila, (500–540 CE),¹²⁴ og fikk støtte av germanist Joseph B. Voyles.¹²⁵ Dette forutsetter imidlertid at Grønviks translitterasjon og tolkning er korrekt. Runolog Terje Spurkland har referert til etnolog Egil Bakkas kronologisering av innskriftene fra Bratsberg, Ågedal og Eikeland, som sistnevnte mente representerte tre ulike stiler innen et spenn på 75 år. Bratsberg dateres til 475 CE, Eikeland til 550 CE, og Ågedal IK1 midt imellom, altså 500–525 CE.¹²⁶ Arkeolog Morten Axboe har utifra ikonografien, plassert IK1 i undergruppe H2 (ca. 475–500 CE).¹²⁷

Den andre, mindre omtalte C-brakteaten fra Ågedalgraven, IK2, er lettere i formen, og neppe laget samtidig.¹²⁸ Den er mindre, og uten runeinnskrift eller *fylfot*. Jeg vil drøfte dette nærmere i ikonografikapittelet. Figurene er enklere i formen enn på brakteat IK1, og manken på det

¹¹⁷ B3410h, Universitetsmuseet i Bergen.

¹¹⁸ Kristoffersen, «Sverd og spenne», 101, 111.

¹¹⁹ Andersson, *Rom*, 165; Troels Brandt, *The Heruls of Scandinavia* (Universitetet i København, 2016), 32. Kristoffersen er inne på liknende slutninger når hun skriver «Smeder som tidligere arbeidet nær hverandre i de provinsialromerske verkstedene og siden ble spredt, gir likhet i ornamentikken over store områder», jf. Kristoffersen, «Sverd og spenne», 154.

¹²⁰ Håkon Shetelig, *Norges Indskrifter med de ældre Runer* 3 (Christiania, 1924), 47–52.

¹²¹ IK1, *NlæR* 11; *runesdb.de*; B3410g (1 av 2), Universitetsmuseet i Bergen.

¹²² «Der Brakteat stammt, zusammen mit weiteren Beigaben, aus einem reich ausgestatteten Frauengrab, das anhand der Relieffibel aus vergoldetem Silber (Stadium 5 nach E. Nissen Meyer) in die Periode D2b (ca. 525–575) zu datieren ist», jf. Kristoffersen, «Sverd og spenne», Kat.-Nr. F17; *runesdb.de*.

¹²³ *Runor*, jf. <https://app.raa.se/open/runor/search>

¹²⁴ For oppdeling av de ulike synkopetrinn fra urnordisk til norrønt, se Grønvik, *Ågedal*, 167–189.

¹²⁵ Grønvik, *Ågedal*, 183; Joseph B. Voyles, *Early Germanic Grammar* (Academic Press, 1992), 120–121.

¹²⁶ Terje Spurkland, «From Tune to Eggja – the ontology of language change». I M. Stokland mfl. (red.) *Runes and their secrets: Studies in runology* (Copenhagen: Museum Tusulanum Press, 2006), 342; Grønvik, *Ågedal*, 62, jf. tilsvarende datering i brev fra Bakka i 1976.

¹²⁷ «Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit – Auswertung und Neufunde», *RGA* 40, redigert av Wilhelm Heizmann & Morten Axboe (Berlin, New York, 2011), 280–281.

¹²⁸ B3410g (2 av 2), Universitetsmuseet i Bergen.

antropomorfe hodet er satt opp annerledes.¹²⁹ Der håret på brakteat IK1 ender i en flette, viser brakteat IK2 en knute.¹³⁰ Historiker Karl Hauck, som støttet seg på Bakkas typologioversikt fra 1968, kalte knuten og fletta varianter over samme tema, men uten å søke kronologi.¹³¹ Dyrets føtter er også forskjellige, og der de ender i noe som likner poter på brakteat IK1, har de form av hover på brakteat IK2.¹³²

Jeg har ved selvsyn konstatert at det er tydelig mindre slitasje på brakteat IK2.¹³³ Mens brakteat IK1 er synlig slitt, trolig etter å vært anvendt som halssmykke, er det nærliggende å forstå brakteat IK2 som yngre, og med færre bruksår og mindre slitasje før den havnet i graven. Gitt premisset om at de to brakteatene har en innbyrdes kronologi, vil det utifra deres historiske kontekst kunne tolkes som en nyetablering av allianser fra én generasjon til den neste, kanskje med et tidsintervall på 15–25 år. Allianser i jernalderen var personlige og måtte fornyes for hver nye herskers etablering av nettverk, så kan dette virke rimelig.¹³⁴ Bakkas kronologisering legger IK1 til 500–525 CE. Utifra ikonografien plasserer Axboe IK2 i gruppe H3, og daterer den til ca. 500–525 CE.¹³⁵ Samlet sett sannsynliggjør dette at produksjonstidspunktet for IK1 legges til år 500 CE (+/- 10 år), mens IK2 da gis intervallet 505–535 CE. Utifra mangel på slitasje kan vi tenke oss at IK2 har representert en allianse halve tiden av IK1, eller 8–12 år, som isolert sett vil estimere et nedleggelsestidsrom til 513–547 CE. Dette må imidlertid sees i sammenheng med det øvrige gravgodset.

Nedleggelsestidspunktet

De mest sentrale og tidfestbare gjenstandene fra gravgodset danner en laveste øvre tidsgrense rundt 530/540 CE. Når vi skal snevre inn tidsrammen for selve gravnedleggelsen, bør vi imidlertid ta høyde for at de fleste av metallgjenstandene kan ha vært arvegods og således ha eksistert en tid. Leirkarene, som er mest forgjengelige, ligger trolig også nærmest nedleggelsestidspunktet, jf. leirkaret med de enkle hengebuene som Kristoffersen daterer til 530/540 CE. Nedleggelses-tidspunktet kan således sammenfalle med fimbulvinteren og Den

¹²⁹ «Anthropomorphism is the attribution of human traits, emotions, or intentions to non-human entities», *Oxford English Dictionary* 1. utg. (Oxford University Press, 1885).

¹³⁰ Hauck, *Die Goldbrakteaten*, 104, jf. Egil Bakka, «Methodological problems in the study of gold bracteates», *Norwegian Archaeological Review* 1, 1 (1968), 51, fig. 22.

¹³¹ Jf. Hauck, *Die Goldbrakteaten*, 103.

¹³² Jf. Hauck, *Die Goldbrakteaten*, 108.

¹³³ Jf. besøk på Universitetsmuseet i Bergen, 1.7.2020, bekreftees gjennom personlig kommunikasjon i e-poster fra Wigglesworth, 22.6–8.8.2020.

¹³⁴ Jf. Kristin Prestvold, «Trøndelag i støpeskjeen – Jernproduksjon og sosial organisasjon i Nord-Trøndelag mellom 350 f.Kr. og 500 e.Kr.». *Gunneria* 75 (Trondheim: NTNU, Vitenskapsmuseet 1999), 96; Jon Vidar Sigurdsson, *Den vennlige vikingen, vennskapets makt i Norge og på Island 900–1300* (Oslo: Pax, 2010), 27–28; Jon Vidar Sigurdsson, *Skandinavia i vikingtiden* (Oslo: Pax, 2017), 163–164.

¹³⁵ Heizmann & Axboe, *PGA* 40, 280–281.

justinianske pesten som rammet Europa 536–547 CE. Hvorvidt den begravde kvinnen døde som følge av disse katastrofene, vil være gjenstand for spekulasjoner.

Det er usikkerhet blant historikere i hvilken grad Den justinianske pesten rammet Skandinavia, men det er anslått at bakterien *Yersinia pestis* halverte befolkningen i Europa midt på 500-tallet.¹³⁶ Basert på det høyfrekvente samkvemet mellom Skandinavia og Søreuropa, både merkantilt og militært, er det nærliggende å anskueliggjøre en tilsvarende dødelig effekt for Nordeuropa, selv om manglende skriftlig dokumentasjon gjør konkrete anslag usikre. Endring og nedgang i arkeologiske funn samt paleobotaniske spor fra påfølgende periode, peker likevel mot et slikt scenario,¹³⁷ og det underbygges også av gravfunn nord for Alpene i perioden.¹³⁸ Til tross for endrete maktforhold i Vestromerriket, var infrastruktur i hovedsak inntakt. Det samme var kontakten med Det østromerske riket, som ble angrepet av pesten i 541 CE.¹³⁹

Mulige allianser

Som jeg skrev innledningsvis, er det funnet 18 gullbrakteater i Vestagder. Tretten av disse er C-brakteater; to i Ågedal (Audnedal), seks i Austad (Lyngdal), tre i Gyland (Flekkefjord) og én i henholdsvis Berge (Lyngdal) og Vanse (Lista). Ifølge Alexandra Perch er det forbindelser mellom IK2 Ågedal og vestagderbrakteatene IK67 Gyland og IK21 Berge. Pesch plasserer disse tre i undergruppe C10,a, til formularfamilie C10. Denne «familien» kjennes på funn fra Haugesund (Rogaland), Linnestad (Vestfold), IK171 Sletner (Viken), IK172 Sletner (Viken), og fra Nord-

¹³⁶ William Rosen, *Justinian's Flea: Plague, Empire, and the Birth of Europe* (New York City: Viking Adult., 2007), 3; Thomas Maugh, «An Empire's Epidemic». Los Angeles Times, 6.5.2002. <https://www.ph.ucla.edu/epi/bioter/anempiresepidemic.html>.

¹³⁷ Ingar M. Gundersen, «The Fimbulwinter theory and the 6th century crisis in the light of Norwegian archaeology: Towards a human-environmental approach», i Marie Ødegaard (red.) *Primitive tider* 21 (2019), 103, 109, jf. Neil Price & Bo Gräslund, «Excavating the Fimbulwinter? Archaeology, geomorphology and the climate event(s) of AD 536», i F. Riede (red.) *Past vulnerability: volcanic eruptions and human vulnerability in traditional societies past and present* (Aarhus: Aarhus University Press, 2015), 114–118; Frode Iversen, «Estate division: social cohesion in the aftermath of AD 536-7», i Frode Iversen & Håkan Petersson (red.) *The Agrarian Life of the North 2000 BC - AD 1000. Studies in Rural Settlement and Farming in Norway* (Portal, 2016), 44–48; Steinar Solheim & Frode Iversen, «The mid-6th century crises and their impacts on human activity and settlements in southeastern Norway», i Niall Brady & Claudia Theune (red.) *Settlement Change Across Medieval Europe Old Paradigms And New Vistas* (Sidestone Press, 2019), 423–434.

¹³⁸ Jf. Mischa Meier, «The 'Justinianic Plague': the economic consequences of the pandemic in the eastern Roman empire and its cultural and religious effects», *Early Medieval Europe* 24, 3 (2016), 274; T. Seger, «The Plague of Justinian and Other Scourges. An Analysis of the Anomalies in the Development of the Iron Age Population in Finland», *Fornvännen* 77 (1982), 184–96; I. Wiechmann & G. Grupe, «Detection of *Yersinia pestis* DNA in Two Early Medieval Skeletal Finds from Aschheim (Upper Bavaria, 6th Century A.D.)», *American Journal of Physical Anthropology* 126 (2005), 48–55; D. Gutsmiedl, «Die justinianische Pest nördlich der Alpen? Zum Doppelgrab 166/167 aus dem frühmittelalterlichen Reihengräberfeld von Aschheim-Bajuwarenring», i B. Paffgen, E. Pohl & M. Schmauder (red.) *Cum grano salis. Beiträge zur europäischen Vor- und Frühgeschichte. Festschrift für Volker Bierbrauer zum 65. Geburtstag* (Friedberg, 2005), 199–208; Frands Herschend, «From Irilar to Erl – identity and career 5th to 9th century CE», i Bjørn Bandlien (red.) *Collegium Mediaevale* 33 (Oslo: Novus press, 2020), 235.

¹³⁹ Richard B. Stothers, «A semiempirical test for dynamical instability in luminous blue variables», *The Astrophysical Journal*, 516 (New York, 1999), 366–368; Peregrine Horden, *Mediterranean Plague in the Age of Justinian* (Cambridge University Press, 2005), 153.

Jylland: IK81 Raum Hjørring/Stejberg og IK280 Holmgårds Mose. Hovedtyngden synes å ligge langs østkysten av ytre oslofjord, nord for Göta elv.

I tillegg er det funnet to D-brakteater i Jåtog (Lista), én på Brekne (Lista) og et bruddstykke av en brakteat på Lunde (Lista, Farsund).¹⁴⁰

Også i Rogaland forekommer brakteater relativt hyppig, med hovedvekt på C-brakteater. På Øvre Malde i Haaland prestegjeld er det funnet 13 gullbrakteater i en depotgrav.¹⁴¹ Seks gullbrakteater i ulike varianter er registrert på Selvik i Sandes.¹⁴² I Eigersund er det funnet to D-brakteater.¹⁴³ En A-brakteat er registrert etter gravfunn på gården Joa (norr. *Rjoa*, urn. **Riafve*) på Sola,¹⁴⁴ og på Garpestad i Time på Jæren, ble det i ruinene av en gravhaug funnet en C-brakteat.¹⁴⁵ Like sør for Time, er det dokumentert fire C- og D-brakteater fra separate graver i Hå prestegjeld.¹⁴⁶

Foruten brakteatens funksjon som alliansegaver, har arkeologer diskutert om importert glass og relieffspenner også har inngått som gaveutveksling mellom maktrelasjoner. Aasheim har tenkt seg en modell for utveksling av glassbegre mellom storgårder ved inngåelser av ekteskap i form av allianser hvor kvinnene brakte med seg blant annet glassbegre som medgift. Importgjenstandene var synlige symbolske uttrykk for sosiopolitisk makt, økonomiske relasjoner og allianser.¹⁴⁷ Glasskåret fra Ågedal kan ha inngått i en slik allianse. På Snartemo, drøye to mil sørvest for Ågedal, har man funnet to nesten komplette trådpålagte glassbegre.¹⁴⁸ Tilsvarende glass er også funnet på Væmestad Øvre med Klevene i Lyndal,¹⁴⁹ og på gården Vikeland Øvre på Vennesla, begge i Vestagder.¹⁵⁰

Arkeolog Kristin Prestvold foreslo at romersk import (som glass) ble brukt til å demonstrere elitegruppens særstilling i samfunnet.¹⁵¹ Arkeolog Lotte Hedeager antok at slike prestisjevarer fungerte i et redistributivt system av varer og tjenesteytelser mellom lederen og hans allierte, og ble

¹⁴⁰ B3410g (1 av 2), IK1 C13 H2 Ågedal; B3410g (2 av 2), IK2 C10,a H3 Ågedal ; C21400a-b, IK214 C H3 6xAustad; C7453, C7539, C7563, IK67 C10,a, H3 2xIK265 C11 H3 Øysteinshaugen, Gyland; C3325, IK21 C10,a H3 Berge; C687 Vanse-C; C22600a-b, IK451-D, IK452 D2 Jåtog; C23241h, IK414 D6,a Brekne; B3205, IK294 Lunde.

¹⁴¹ C4523–4535, C4545, C7172; 6xIK463 D4,a; 2xIK464 D6; IK465 D6; IK466 D1; IK118 C11 H3/4; IK119 C16,a H4; IK119,2 C H3.

¹⁴² C1324–1329. Her forekommer også både A-, C- og D-brakteater, der A-brakteaten, C1324, IK331 A1 H2, inneholder en runeinnskrift (**tau | liiu**), datert 450–530/570 CE, jf. 18.5.2021. runesdb.de.

¹⁴³ C1628 Kydland, trolig løsfunn; C760 (på ukjent gård).

¹⁴⁴ C2022 Joa, Sola.

¹⁴⁵ B1877, Universitetsmuseet i Bergen.

¹⁴⁶ S8096a C-brakteat; C3201, IK382 A2,a H2 Vigrestad, Hå, Jæren, begge fra gravhauger; C714 Oppstad-D og C715 Oppstad-C.

¹⁴⁷ Aasheim, «Glassbegrene», 19, jf. Ingegerd Holand, «Sustaining life. Vessel import to Norway in the first millennium AD», *AmS-Skrifter* 17 (Stavanger, 2001), 83.

¹⁴⁸ C28026n, Kulturhistorisk Museum, Oslo.

¹⁴⁹ B4414d, Universitetsmuseet i Bergen.

¹⁵⁰ C60741, Kulturhistorisk museum, Oslo.

¹⁵¹ Prestvold, «Trøndelag i støpeskjeen», 98.

brukt til å skape avhengighet og allianser.¹⁵²

Også relieffspennene eller praktfibulaene blir satt inn i en tilsvarende kontekst av Kristoffersen og arkeolog Per Ditlef Fredriksen. Kristoffersen mente bruk av dyreornamentikk og distribusjon må ha vært under politisk kontroll, og mener at store deler av Rogaland og Vestagder har vært knyttet sammen i felles ornamentikktradisjon, noe som pekte mot politisk innflytelse etablert gjennom gavegivning og allianser.¹⁵³ Fredriksen trakk samme konklusjon om at enkelte gårder i Vestagder og på Jæren inngikk allianser eller akser i løpet av 500-tallet.¹⁵⁴

Utifra distribusjonen av relieffspenner i Salin stil I kan en rekke større gårder ha inngått i slike allianser. Man har funnet slike praktfibulaer i samtidige graver i Vestagder; i Trygslund, Ågedal, Høyland, Gyland og Hægebostad. I Rogaland er det registrert tilsvarende spenner på Hovland, Nordbraut, Døsen, Veierland, Garpestad, Lunde. I tillegg er det gjort funn i Vestagder av relieffknapper i Ågedal, Sletten og Gyland, hektespenne i Gitlevåg, gullmunnblikk på Bergsaker og Åmdal, og sverdknapp og hjalt i Snartemo 2-graven, alle i Salin stil 1.

Ringsverdet fra Snartemo

I Snartemo 5-graven har man funnet et ringsverd med gullbelagt grep og forgylte spissovale hjalter med dekor utført i Stil I.¹⁵⁵ Arkeolog Dagfinn Skre har satt ringsverdet i sammenheng med et kongelig følge. Både han og hans tyske kollega Heiko Steuer tenkte seg en utvikling i de indre relasjonene i krigeraristokratiet i kjølvannet av den merovingiske ekspansjonen fra slutten av 400-tallet.¹⁵⁶ Arkeolog Even Ballangrud Andersen har antatt at krigere med såkalte ringsverd sto nest i rang etter kongen i hans hird eller krigerfølge. Ringen, som er årsak til navnet, tolkes som et tegn på troskapsbåndet mellom stormannen og kongen.¹⁵⁷ Krigere fra erobrede og dels oppsplittede

¹⁵² Lotte Hedeager, «Iron Age Societies. From tribe to State in Northern Europe», i Hodder (red.) *Social Archaeology* (Oxford: Basil Blackwell, 1992); Prestvold, «Trøndelag i støpeskjeen», 102.

¹⁵³ Siv Kristoffersen, «Folkevandringstidens dyreornamentikk i Sørvestnorge», *Hikuin* 29 (Høbjerg: Hikuin, 2002), 158–159.

¹⁵⁴ Jf. Per Ditlef Fredriksen mfl., «Innovation and Collapse: Bucket-Shaped Pottery and Metalwork in the Terminal Migration Period», *Norwegian Archaeological Review* 47, 2 (2014), 120.

¹⁵⁵ C26001a, Kulturhistorisk Museum, Oslo.

¹⁵⁶ Det er funnet omlag 80 ringsverd fra denne perioden, der minst 21 av disse betegnes som gravgods. I Steuers presentasjon av 51 ringsverd, er fire gjort i Italia, derav tre i området i og rundt Perugia (midtveis mellom Roma og Ravenna), mens ett er funnet i Lombardia. Av de tyske funnene er tre gjort i sør, Bayern og Baden-Württemberg, mens fire er gjort i Nordrhein-Westfalen, ett i Dillingen an der Donau og ett i Rheinland-Pfalz. Fem funn er gjort i Nordfrankrike, åtte i Kent, ett i Suffolk (Sutton Hoo) og ett i Petersfinger, nordvest for Southampton, England. I Norge er det foruten på Snartemo gjort ett funn på Vang, Innlandet, mens Danmark har registrert ett ringsverd, i Kyndby, Sjælland. Sverige har registrert 14 (halvparten av disse på Gotland) og i Vestfinland er det også funnet syv. Steuer tror at det opprinnelig har eksistert flere hundre ringsverd i disse områdene, kanskje tusener, jf. Heiko Steuer, «Helm und Ringschwert. Prunk-bewaffnung und Rangabzeichen germanischer Krieger. Eine Übersicht», *Studien zur Sachsenforschung* 6 (Hildesheim, 1987), 206; Dagfinn Skre, *Herredømmet – Bosetning og besittelse på Romerike 200–1350 e.Kr.* (Oslo: Universitetsforlaget, 1998), 292.

¹⁵⁷ Jf. Even Ballangrud Andersen, «Vikingtidens sverdtyper. Deres sosiale og symbolske betydning», upublisert hovedfagsoppgave i arkeologi (Oslo: Universitetet i Oslo, 2004), 17, jf. Steuer, «Helm und Ringschwert», 203, 213, 222, 225.

barbariske befolkningsgrupper, kunne ha underkastet seg merovingerkongen og gått i hans tjeneste, og mottatt ringsverdet som tegn på deltakelse i det kongelige følget.¹⁵⁸ Lingvist Hjalmar Falk har tolket ringsverd som et symbol på sverdbroderskap,¹⁵⁹ mens arkeolog Vera I. Evison så sverdene som alliansesymbol mellom høytstående krigere eller håndlangere og krigere.¹⁶⁰

Ringsverdet fra Snartemo ble datert til 480–510 CE av historiker Wilfried Menghin. Dette ble støttet av arkeologene Jan Bemmann og Güde Kathrin Hahne, som falt ned på samme periode i sin datering; 475/80–510/20 CE.¹⁶¹ Siv Kristoffersen og arkeolog Bente Magnus har foreslått 500–525 CE.¹⁶² Evison som har gruppert ringsverd typologisk og kronologisk, daterer de til årene rett etter 500 CE, jevnført frankiske ringsverd med tilsvarende gullhåndtak.¹⁶³ Arkeolog Peter Linbom anser Snartemofasen (475–510 CE)¹⁶⁴ for å utgjøre vestlandskulturens høydepunkt i perioden.¹⁶⁵

De øvrige ringsverdene har alle blitt arkeologisk datert fra begynnelsen av 500- til slutten av 600-tallet CE.¹⁶⁶ Evison mente Snartemosverdet har tilhørt den eldste gruppen ringsverd, og har plassert det sammen med det trolig jyske Favershamsverdet fra Kent.¹⁶⁷ Magnus kalte den gravlagte «en fyrstelig egde» og daterer Snartemo 5-graven til 530–550 CE, noe som sammenfaller med «vår» grav. Hun har sammelignet Snartemo 5 med gravene til merovingerkongen Childeric I (481/482 CE), den «germanske» krigerfyrsten «Arpvar»s (525–530 CE)¹⁶⁸ og norrlandshøvdingen i Högom (ca. 500 CE).¹⁶⁹ Magnus tror sverdet peker mot at Snartemofyrsten må ha stått i et visst avhengighetsforhold, og tjent en mektigere mann.¹⁷⁰ Arkeolog Anne Nørgård Jørgensen så en

¹⁵⁸ Skre, *Herredømmet*, 292.

¹⁵⁹ Hjalmar Falk, «Altnordische Waffenkunde», *Videnskapsselskapets Skrifter* 2, 6 (Oslo, 1914), 47–49.

¹⁶⁰ Vera I. Evison, «The Dover Ring-sword and Other Sword-rings and Beads», *Archaeologia* 101 (1967), 63.

¹⁶¹ Peter Lindbom, «Vapnen i wreccornas tid, 150–500 e.Kr. – om de romerske auxiliarpilspetsarna och den västliga traditionens framväxt», *Aun* 36, (Uppsala Universitet, 2006), 213, jf. Wilfried Menghin, *Das Schwert im frühen Mittelalter. Chronologisch-typologische Untersuchungen zu Langschwertern aus germanischen Gräbern der 5. bis 7. Jahrhunderts n. Chr.* (Nürnberg, 1983), 30–31, 64–66, 74, 199–201, fig. 24–25, 27, Kart 7; Jan Bemmann & Güde Kathrin Hahne, «Waffenführende Grabinventare der jüngeren römischen Kaiserzeit und Völkerwanderungszeit in Skandinavien. Studie zur zeitlichen Ordnung anhand der norwegischen Funde», *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 75 (Mainz am Rhein: Philipp von Zabern, 1994), 329.

¹⁶² Bente Magnus, «Krigerens insignier: En parafase over gravene II og V fra Snartemo i Vestagder», i Perry Rolfsen & Frans-Arne Stylegar (red.) *Snartemofunnene i nytt lys, Universitetets kulturhistoriske museer, Skrifter* 2 (Oslo, 2003), 33; Siv Kristoffersen & Bente Magnus, «Spannformete kar, Utvikling og variasjon», *Varia* 50 (Stavanger: Arkeologisk museum, Universitetet i Stavanger. 2010), 42.

¹⁶³ Evison, «The Dover Ring-sword», 73.

¹⁶⁴ Stylegar tror ikke at Snartemo som bebyggelsesnavn går helt tilbake til jernalder, og mener navnet betyr («moen med halvbrente stokker», *snarter*). I stedet foreslår han naboeiendommen, Hægebostad (norr. *Helgabolstaðir*, sammensatt av «hellig» og «bosted»; den hellige gården). «Et slikt navn tør være bedre egnet for jernalderens bosetningskjerne på Snartemo», jf. Frans-Arne Stylegar, «Snartemofunnenes miljø», *Universitetets Oldsaksamling Årbok* (Oslo, 1998), 115. Norsk stadnamnleksikon opererer med en litt annen definisjon av navnet, «moen som er rudd av brenning», altså mer i retning av et svibruk eller svedjebruk, jf. Jørn Sandnes & Ola Stemshaug, *Norsk Stadnamnleksikon* (Oslo: Det norske samlaget, 1976), 289.

¹⁶⁵ Lindbom, «Vapnen i wreccornas tid», 134, jf. Bemman & Hahne, «Waffenführende Grabinventare», 534.

¹⁶⁶ Steuer, «Helm und Ringschwert», 208.

¹⁶⁷ Vera I. Evison, «Sword rings and beads», *Archaeologia* 105 (1976), 303–315.

¹⁶⁸ Magnus, «Krigerens insignier», 33–37.

¹⁶⁹ Jf. Per H. Ramquist, «Datering», i Sverker Janson (red.) *Högom* (Stockholm: Riksantikvarieämbetet, 1990), 86–89.

¹⁷⁰ Magnus, «Krigerens insignier», 40.

tydelig synkronisering av militære strukturer og sosial organisering mellom kontinentet og deler av Skandinavia, som viser seg gjennom identiske våpen og gravpraksis, og som peker mot færre, men større maktsentra.¹⁷¹

Kristoffersen er likevel ikke overbevist om at Snartemosverdet har stått i direkte ledtog med kontinentale konger, ettersom det skiller seg ut ved at det har et lokalt preget ornert gullhåndtak som er lagt på senere. I tillegg er ringen festet på det nedre hjaltet og ikke det øvre, slik praksis synes å ha vært på kontinentet. Hun har påpekt at sverdet allerede var gammelt da det ble lagt i graven, og at det kan ha vært et arvestykke. Skålvekten som er funnet i samme grav har av Kristoffersen blitt vurdert for å veie gull til betaling av bøter. Dette fordret standardisert mål og vekt, og sammen med det ornerte ringsverdet tilsier dette at gravgodset har tilhørt en *herse* med stor makt,¹⁷² politisk, militært og judisielt.¹⁷³

Brudd og nye allianser?

Kristoffersen tror mulighetene også er tilstede for at ornamentikken på sverdet markerer en ny politisk situasjon som måtte manifesteres. En slik situasjon kan ha vært et brudd med én allianse og opprettelsen av en ny. Hun har spekulert i om snartemokrigerne kan ha vært returnerte veteraner eller etterkommere av krigere på kontinentet som kom i konflikt med den gamle eliten på Lista, og flyttet nordover i dalen til Bjelland-Hægebostad der de etterhvert opprettet nye allianser med eliten på Jæren. Kristoffersen mener en samlet vurdering av funn i de to regionene kan peke mot et slikt scenario.¹⁷⁴ Dette kan også forklare hvorfor det lå to ulike C-brakteater i Ågedalkvinnens grav, samtidig som det kan være i overkant å tillegge ornamentikk så stor politisk betydning. Ettersom ornamentikk som kunst først og fremst forholder seg til, og er i dialog med tidligere kunstuttrykk, kan det være dristig å spekulere i om endring i ornamentikk i seg selv kan knyttes til en ny politisk situasjon eller kunngjøring. Kunst speiler ikke virkeligheten på den samme måten som politiske

¹⁷¹ Anne Nørgård Jørgensen, «Scandinavian Military Equipment and the Weapon-Burial Rite, AD 530-800: Foreign Influence and Regional Variations», i Claus Kjeld Jensen & Karen Høilund Nielsen (red.) *Burial & Society: the Chronological and Social Analysis of Archaeological Burial Data* (Aarhus: Aarhus University Press, 1997), 160.

¹⁷² «Herse er en høvdingtittel som var i bruk til midten av det første årtusen CE, og som hadde en spesiell tilknytning til Vest-Norge», *KLNM* 6, 512–513. «Hersearistokratiets posisjon var bygget på militær makt og handels- og herjingstokter», jf. Kristoffersen, «Sverd og spenne», 206.

¹⁷³ Det har vært antatt at slike vekter ble brukt til transaksjoner med finmetaller, først og fremst gull, i kommersiell eller juridisk sammenheng. Det er sett som lite sannsynlig at gull har vært noe vanlig betalingsmiddel her i landet. På grunnlag av skriftlige kilder fra andre germanske områder, er det rimelig å tro at gull kan ha vært benyttet ved betaling av bøter. Betaling av bøter i edelmetaller har fordret standardisert mål og vekt, noe som ser ut til å ha forekommet i undersøkelsesområdet i denne perioden. Det er derfor rimelig at vekter i gravene viser et juridisk aspekt ved den gravlagte. Vekter er i England funnet i den samme type kontekst, i våpengraver, ofte med rikt utstyr, jf. Kristoffersen, «Sverd og spenne», 143–145, jf. Lotte Hedeager, *Danmarks jernalder, mellom stamme og stat* (Aarhus: Aarhus universitetsforlag, 1990), 188; Lotte Hedeager, «Danernes land», *Politikens Danmarkshistorie* 2 (1988); Egil Bakka, «Two Aurar of Gold. Contribution to the weight history of the Migration Period», *The Antiquaries Journal* 58, 2 (1979), 279–298.

¹⁷⁴ Jf. Kristoffersen, «Sverd og spenne», 193; Siv Kristoffersen, «Review: Charlotte Fabech & Ulf Näsman (red.) The Søsdaala Horsemen and the Equestrian Elite of Fifth Century Europe», *Norwegian Archaeological Review* (2019), 3.

traktater.¹⁷⁵

En av de andre relieffspennene fra Ægrehauen, med rektangulær hodeplate, spadeformet fot og i forgylt sølv, er av type R256, med flettebåndsornamentalt dekor i Stil 1.¹⁷⁶ En tilsvarende spenne er funnet i en ubrent kvinnegrav på gården Vatland i Ryfylke, datert til fase D2b.¹⁷⁷ Spennene er så like at de nødvendigvis må være støpt ut av samme form. De små forskjellene som kan spores, må trolig tilskrives slitasje på støpeformen som følge av gjenbruk.

En nærliggende hypotese er at en kvinne på Vatland har blitt giftet bort i et alliansebryllup med «Ågedalprinsen» og fått med seg spenne R256 som medgift (norr. *heimanfylgje*) med særæie. Ågedalkvinnen kan således opprinnelig ha vært fra Vatland. Uavhengig av om ektemannen døde før eller etter henne, har Ågedalkvinnen beholdt medgiften, ettersom mannen ikke hadde arverett til konas særæie.¹⁷⁸

Hvis Ågedalspenne R256 har vært en del av tilgaven (norr. *mundr*) fra ektemannen da de giftet seg, kan duplikaten ha blitt igjen hos mor eller søster i Vatland. Men det ville være mer naturlig at kvinnen flyttet inn hos ham, enn omvendt.¹⁷⁹ Kanskje har begge døtrene opprinnelig kommet fra et ukjent tredje sted, og blitt giftet bort til henholdsvis Ågedal og Vatland, og således har spennene endt opp i hver sin kvinnegrav i Vestagder og Rogaland? Et slikt ukjent tredje sted kan ha vært på Jæren.¹⁸⁰ Disse spadeformede reliefsspennene med flettebåndsornamentikk er ikke registrert utenfor Vestskandinavia, og ser ut til å ha vært produsert først og fremst på Jæren, jf. fig 2.¹⁸¹ Kjerneområdet rundt Jæren ser ut til å ha hatt flere gaveutvekslinger med allianser både nord for Boknafjorden i Rogaland, men også til Hordaland og Sogn. Østover kan man også spore forbindelser til Østtelemark og Vestfold.¹⁸² De har alle den samme karakteristiske form

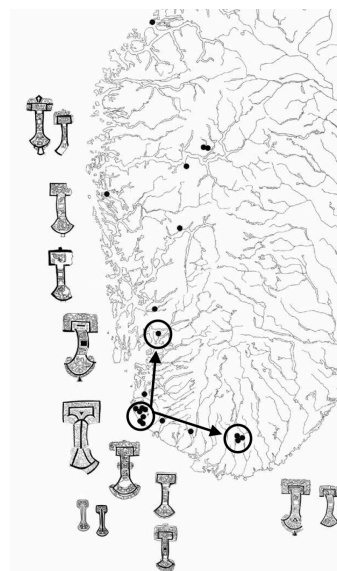

Fig. 2. Spredning av relieffspenne type R256. Illustrasjon av I. Svendsen, UiS. Gjengitt med tillatelse fra Siv Kristoffersen.

¹⁷⁵ Jf. Ildar H. Garipzanov, «The Symbolic Language of Authority in the Carolingian World (c. 751–877)», *Brill's Series on the Early Middle Ages* 16. Redigert av Bonnie Effros (Boston: Brill), 2008.

¹⁷⁶ B3410i, Universitetsmuseet i Bergen.

¹⁷⁷ S2772c, Stavanger Museum.

¹⁷⁸ jf. Rigmor Frimannslund, «Medgift», *KLNM* 11 (Rosenkilde og Bagger, 1981), 519–520.

¹⁷⁹ Teoretisk kan også kvinnen ha overtatt gården i Ågedal som medgift fra sine foreldre, og latt ektemannen flytte inn, jf. datteren til Tobjørn Sur og kona Tora, som fikk slektsgården Sæbol i *heimanfylgje* av sine to gjenlevende brødre da hun giftet seg med Torgrim, som da flyttet hjem til henne, jf. *Soga om Gisle Sursson*, overs. av Øystein Frøysadal (Oslo: Det norske samlaget, 1962), 14–15.

¹⁸⁰ Jf. Siv Kristoffersen, «Brooches, bracteates and a goldsmith's grave», i Alexandra Pesch & Ruth Blankenfeldt (red.) *Goldsmith Mysteries* (Neumünster: Wachholtz, 2012), 169–176.

¹⁸¹ De 24 R256-spennene som er registrert, finnes i hovedsak langs Nordsjøkysten fra Vestagder til Møre og Romsdal, men først og fremst i Rogaland (se ill.). To er funnet med metalldetektor i de senere årene, fra områder de før var ukjent, i Øst- og Nord-Norge, jf. Kristoffersen & Røstad, «Spenner i en overgangstid», 22.

¹⁸² Jf. Kristoffersen, «Sverd og spenne», kap. 8–9, 173–212.

som Ågedal- og Vatlandspennen, er trolig laget av samme smed, og kan ha vært benyttet som utvekslingsgaver i denne sammenheng, mellom Jæren, Ågedal og Vatland.

Dette kan peke mot allianser på tvers av grensene mellom egder og rogalendinger, men også innad i Vestagder. Vi bør likevel være varsomme med å sementere maktstrukturene. Stylegar mener at det ikke nødvendigvis har vært én hersker over hele regionen. Han ser for seg et aristokrati med flere forholdsvis likestilte herrer bosatt i ulike deler av regionen,¹⁸³ mens Alexandra Pesch synes å se et mønster der brakteater av ringere kvalitet, jf. runene på Ågedalbrakteat IK1, har større distribusjonsradius enn de av høy kvalitet.¹⁸⁴ Dette går rett til kjernen av vårt *case-study*. La oss derfor se hva runeinnskriften på Ågedalbrakteaten kan gi oss av informasjon.

Oppsummering kapittel 2

Jeg har i det foregående sett på gravfunnet og datert innholdet til en øvre grense ved 540/550 CE, som sannsynligvis vil være veldig nær nedleggelsestidspunktet i graven. Hovedbrakteaten, trolig den eldste av de to, IK1, dateres til 500 CE (+/- 10 år), mens brakteat IK2 sannsynligvis er en generasjon eller allianse yngre, og settes foreløpig til 515–535 CE. Ettersom IK2 er påtakelig mindre slitt enn IK1, peker det mot at det ikke gikk så mye som 25 år fra den nye alliansen ble inngått, til kvinnen ble gravlagt, men kanskje bare 8–12 år.

Jevnføringer med tilsvarende funn i Vestagder og Rogaland fra samme periode, peker mot samarbeid og personlig gaveutveksling de mektigste i mellom, og stadige etableringer av nye allianser. Hvilken plass vi skal gi Snartemosverdet i et slikt scenario, er usikkert, men det kan ikke utelukkes at det avdekker et pågående eller avsluttet klientforhold til kontinentet.

3. Runeinnskriften på Ågedalbrakteat IK1

Innskriften på Ågedalbrakteaten er forfattet med urnordiske runer, i såkalt eldre futhark. I dag støtter de fleste forskere teorien om det latinske alfabet som hovedinspirasjonskilden for eldre futhark. En vektlegger ulikartede kontakter (kulturelle, militære, handelsrelaterte).¹⁸⁵ Runene på brakteaten tilhører siste fase av eldre futhark-innskrifter, og begynnelsen på synkopetiden som ledet språket over i norrønt. Gjennom folkevandrings- og merovingertid ble runerekka redusert fra 24 til

¹⁸³ Jf. Frans-Arne H. Stylegar, «Folkevandringstiden i det sørligste Norge» *Arkeologiblogg* arkeologi.blogspot 28.11.2004. Se også Lars Fredriksen Nuland. *Bygdebok for Gyland* (Flekkefjord: Eige, 1973, 2. utg.), 13–15.

¹⁸⁴ Pesch, «Female Burials», 382.

¹⁸⁵ Jf. Terje Spurkland, *I begynnelsen var ÞUNDR* [futhark]. *Norske runer og runeinnskrifter* (Oslo: Cappelen, 7. opplag, 2019), 15–17; Frands Herschend, «Från ord till poetisk handling i skrivkunnighet före 536». *Archeology* 70 (Uppsala universitet, 2020a), 53. Debatten om runenes opprinnelse har produsert flere teorier om mulig gresk, etruskisk og fønikisk opphav, se Erik Molkte, *Runes and their Origin. Denmark and Elsewhere* (København: Nationalmuseet i København, 1985), 21–73.

16 staver i Skandinavia, mens den ble utvidet til over 30 staver på Albion.¹⁸⁶

Stephens vurderte innskriften på Ågedalbrakteat IK1 tidlig på 1880-tallet. Han publiserte aldri noen tolkning, men noterte seg: «In my opinion, the inscription is in confused, blind letters, – barbarous».¹⁸⁷ Da Bugge tok for seg innskriften ti år senere, hadde han også innvendinger mot enkelte av runene: «Thi vi finde her flere Tegn, som ikke er rigtige Runetegn, men Forvanskninger af saadanne».¹⁸⁸ Han så for seg at det kunne dreie seg om en kopi,¹⁸⁹ og at Ågedalbrakteatens stempelskjærer neppe kunne være innskriftens opprinnelige forfatter.¹⁹⁰

Uskolert gravør eller slitt patrice?

Germanisten Jan Meijer foretok i 1997 en analyse av skrivekyndigheten hos runerissere i vikingtid. Selv om han tok for seg innskrifter i stein fra yngre futhark, kan metodene fra studiet likevel være overførbare til Ågedalinnskriften. Av 1200 svenske runesteiner fra 1000-tallet, studerte han rettskrivingen på 63. Meijer kom så frem til at kun tre av innskriftene var utført av dyktige skrivere (*good spellers*), 18 var preget av slurvete eller upresis staving (*by careless or poor spellers*), 15 gjort av halvskolerte (*semi-literate*) og 27 av uskolerte (*iliterate*) runerissere, der 26 av de sistnevnte ble klassifisert som vissvass (*nonsense inscriptions*).¹⁹¹

Nå eksisterte ikke rettskrivingsregler og ordbøker på 500-tallet, men skrivekyndige var likevel dyktige til å overføre lyd til skrift, de hadde tross alt knekt lese- og skrivekoden.¹⁹² Hvis slike forholdstall som vist over var representative og allmenne for runerissing, vil kanskje noen

¹⁸⁶ Jf. Spurkland, [Futhark], 17, 90. Vi ser tegn på bortfall av enkeltruner i eldre futhark og lydlig endringer. Yngre futhark med 16 tegn som et etablert fenomen – ser vi tydelig først rundt 700 CE. Hvordan og hvorfor dette skjedde er omdiskutert, se Marie Stokland, «The Ribe Cranium Inscription and the Scandinavian Transition to the Younger Reduced Futhark», i Tineke Looijenga & Arend Quak (red.) *Frisian Runes and Neighbouring Traditions. Proceeding of the First International Symposium on Frisian Runes at the Fries Museum* (Leeuwarden, 1996), 199–209; Einar Haugen, «On the Parsimony of the Younger Futhark», i C. Gellinek (red.) *Festschrift für Konstantin Reichardt* (1969), 51–58; Aslak Liestøl, «The Viking Runes: The Transition from the Older to the Younger Futhark», *Saga-Book* 20, 4 (1981), 247–266; Michael Barnes, «The Origins of the Younger Futhark – A Reappraisal», i Sven B.F. Jansson (red.) *Runor och runinskrifter. Föredrag vid Riksantikvarieämbetets och Vitterhetsakademiens symposium 8–11 september 1985* (1985), 29–45.

¹⁸⁷ Grønvik, *Ågedal*, 62, jf. George Stephen, *The Old-Northern Runic Monuments of Scandinavia and England* 4 (Lund, 1884), 262.

¹⁸⁸ Bugge, «Agedal», 191.

¹⁸⁹ «Repeated copying often led to mistakes and signs of degeneration in the images», jf. Pesch, «Female Burials», 382, jf. Alexandra Pesch, «Formularfamilien kontinentaler Goldbrakteaten», i M. Lodewijckx (red.) *Bruc ealles well. Archaeological essays concerning the peoples of North-West Europe in the first millennium AD* (Leuven 2004), 160–161; Pesch, *Thema und Variation*, 330–333; Claus von Carnap-Bornheim, «Zur Übernahme und Verbreitung innovativer Techniken und Verzierungsgewohnheiten bei germanischen Fibeln – eine Skizze», i J. Kunow (red.) *100 Jahre Fibelformen* (1998), 467–473; Claus von Carnap-Bornheim, «The Social Position of the Germanic Goldsmith A.D. 0-500», i Bente Magnus (red.) *Roman Gold and the Development of the Early Germanic Kingdoms* (Stockholm, 2001), 263–278.

¹⁹⁰ Bugge, «Agedal», 191.

¹⁹¹ Jan Meijer, «Literacy in the Viking Age». *Blandade Runstudier 2* (Uppsala: Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet, 1997), 83–110.

¹⁹² I dagens verden gjør skrivekyndige seg fremdeles stadig skyldige i stave- og skrivefeil. Alle bøker og artikler som utgis, går normalt gjennom korrekturprosesser. Dette peker mot at runekyndige også kunne begå feilstavinger, til tross for at de var mestere etter datidens standarder.

spørre seg om innskriften på Ågedalbrakteaten i det hele tatt er verdt å bruke tid på. Det kan likevel være formålstjenlig å gå videre, hvis vi samtidig ser på mulige årsaker til feilstavinger.

Ikke minst kan det være nyttig å se på Meijers forklaringer, i det han lette etter årsaker til de mange feilstavingene. Han foretok en tredeling av de som i utgangspunktet sto bak innskriftene, og satt opp et skjema for relasjoner mellom *oppdragsgiver*, *runemester* og *gravør*. Han tenkte seg at jo høyere grad av skrivekompetanse hver enkelt aktør i kjeden innehadde, jo større var mulighetene for at inskripsjonene ble feilfrie. Videre satt han opp fem mulige posisjoner for aktørene, og kalte dem skolert oppdragsgiver (SO), uskolert oppdragsgiver (UO), runemester (R), skolert gravør (SG) og uskolert gravør (UG).

Meijer la så ut fire mulige kombinasjoner der oppdragsgiver, runemester og gravør var involvert: a) SO – R – SG, b) SO – R – UG, c) UO – R – SG, d) UO – R – UG. Og fire mulige kombinasjoner der kun oppdragsgiver og gravør var innblandet: e) SO – SG, f) SO – UG, g) UO – SG, h) UO – UG

Han så at kombinasjon *a* opptrådte sjelden, ettersom runemesteren var overflødig, men at stavefeil kun forekom unntaksvis. Kombinasjon *b* opptrådte også sjeldent, og etterlot også relativt få stavefeil, dog noe mer enn *a*. Kombinasjon *c* forekom ofte, og etterlot seg også få stavefeil, ettersom både runemesteren og gravøren her ville rette opp for mulige feil gjort i utgangspunktet av uskolert oppdragsgiver. Kombinasjon *d* opptrådte også hyppig, men ga en mye høyere risiko for feilstavelser.

De neste kombinasjonene, der kun oppdragsgiver og gravør var involvert, ga en generelt høyere risiko for stavefeil. Meijer spesifiserte at kombinasjon *e* med skolert oppdragsgiver og skolert gravør ofte var én og samme person, men at kombinasjonen etterlot få stavefeil. Kombinasjon *f* opptrådte relativt hyppig, og ga høyere risiko for feil. Kombinasjon *g* var også ofte gjenkjennbar, og etterlot få stavefeil. Den siste kombinasjonen, *h*, var det vanskelig å vurdere frekvensen av, for her var sannsynligheten stor for at oppdragsgiver og gravør var én og samme person, og risikoen for feilstavelser og vissvass (*nonsense*) var meget høy.¹⁹³

Hvilken kombinasjon vi velger å plassere Ågedalbrakteaten i, avhenger også av hvilken av tolkningene vi ser for oss som mest sannsynlige. I Bugges tolkning gjenkjenner vi både en mulig

¹⁹³ Meijer, «Literacy», 92.

oppdragsgiver (*Den adelige Rikithir*) og en definert runemester (*Uha*).¹⁹⁴ Ettersom det vil være stor sannsynlighet for at en høytstående person også var skolert, vil vi falle ned på kombinasjon *b* som den mest sannsynlige. Bugge foreslo at gravøren neppe var innskriftens opprinnelige forfatter, noe som korresponderer med Meijers skjema. Selv om både oppdragsgiver og runemester var tilstedeværende, forhindret ikke det gravøren fra å gjøre feil, fordi han da ville ha vært uskolert. Kombinasjon *b* forekom ifølge Meijer likevel relativt sjeldent. Men hvis *Uha* var både runemester og gravør, lander vi på kombinasjon *e* som etterlater få stavefeil. Da kan Bugge ha hatt et poeng om patricen som delvis skadet.

Mens Bugges tolkning følger en kjent presentasjonsformel i oppbygning for lengre runeinnskrifter utført i eldre futhark,¹⁹⁵ synes dette helt fraværende hos Grønvik. Bugge presenterer aktøren som «Den adelige Rikithir», den som eier, drifter og finansierer «eirilars lid», hærstyrken. Han lot også *Uha* fremstå som runemester. Hvis dette stemmer, er det både et kvalitetsstempel som gir selve innskriften validitet, og samtidig en kunngjøring om et navngjetent nettverk. Bugge tok runemesteren i forsvar ved å antyde at patricen allerede hadde vært brukt, og at klisjeen dermed var slitt. Gitt at den besejler en pakt mellom adelsmannen, runemesteren og høvdingen (her representert ved kona eller enken), skal vi da slå oss til ro med Bugges forsikring om at brakteaten er andre- eller tredjegangsstemplet? Teorien høres ikke usannsynlig ut, ettersom det er funnet flere tvillingbrakteater med varierende gjennomslag. Denne adelsmannen driftet trolig flere *lider* simultant.¹⁹⁶

I Grønviks første tolkning ga aktøren seg til kjenne som *Vi*, men i den endelige versjon fra 1996, var den tydeligst dokumenterte personen en «trellkvinne». Hun var ikke tillagt oppdragsgiverfunksjon, og ville heller ikke under normale omstendigheter være skolert. Grønviks tolkning åpner derfor opp for en rekke mulige kombinasjoner, også variant *h* (*nonsense*).

¹⁹⁴ Mulige *Uha*-signaturer finner vi også på flere andre innskrifter fra samme periode; som *uha* på to A-brakteater fra Sydjylland: på IK162.1 A3 H2 Skonager-2 og IK162.2 A3 H1 Darum-3, på Ødemotland-innskriften på et beinstykke fra Hå, Rogaland, datert 460/470–560/570 CE jf. Imer, «Runer og runeindskrifter: kronologi», datert 570–600 CE på runesdb.de, jf. N KJ29; som *hariuha* på IK98 C1,a H3 Sjælland-2, og som *muha* på erilar-innskriften til Kragehul-lansen fra Fyn (datert 350–550 CE jf. Imer, «Runer og runeindskrifter: kronologi», datert 400–500 CE på runesdb.de, jf. DR 196).

¹⁹⁵ Jf. Rosseland-steinen, datert 160–375/400 CE jf. Imer, «Runer og runeindskrifter: kronologi», jf. N KJ69, jf. runesdb.de; Hogganvik-steinen, datert 160–400 CE jf. Imer, «Runer og runeindskrifter: kronologi», jf. N Viking2011;28, runesdb.de; Valsfjord-fjellinnskriften, datert 375/400–460/470 jf. Imer, «Runer og runeindskrifter: kronologi», jf. N KJ55, jf. runesdb.de; Tune-steinen, datert 375/400–520/30 jf. Imer, «Runer og runeindskrifter: kronologi»; Kjølevik-steinen, datert 350–500 CE jf. Michael Schulte. «The Norwegian Hogganvik Stone as an Emblem of Social Status and Identity», *Journal of the North Atlantic* 4 (2013), 121; Kragehul-lansen, datert 350–550 jf. Imer, «Runer og runeindskrifter: kronologi»; datert 400–500 CE jf. DR196, KJ27, runesdb.de; Gallehus-hornet, datert 390–590 CE jf. SJy 60, KJ43, DR 12, L 1892, runesdb.de; datert 400–450 CE jf. L. Jørgensen & P. Vang Pedersen, *Guld, magt och tro. Danske skattefund fra oldtid til middelalder* (København: Nationalmuseet, 1998) 182–185; Eikeland-spennen, datert 560–590 CE, jf. runesdb.de, jf. N KJ17A.

¹⁹⁶ Jf. Pesch, «Female Burials», 381–382.

Grønviks tolkning 1

Ågedalbrakteaten må ha opptatt Grønvik mye. Han publiserte to tolkninger, i 1987 og 1996.¹⁹⁷ Men allerede i 1950 besøkte han Universitetsmuseet i Bergen og undersøkte innskriften under mikroskop.¹⁹⁸ I *Fra Ågedal til Setre* ignorerte han Bugges tolkning, og startet lesningen på venstre side av hempen, sett forfra.¹⁹⁹ Han begrunnet startpunktet for lesningen ved å referere til Overhornbæk 3-C og Lindkær-C.²⁰⁰ Men der Düwel allerede har konkludert at Ågedalinnskriften er uleselig og uforståelig,²⁰¹ gikk Grønvik både ett og to skritt videre.

Skrevet med hovedsaklig høyrevendte runer, og lest *mot klokka*, ble hans første translitterasjon **(w)iraieir(io)diuhliaflhaha(li)dtiadeeliaigaitah(e)**,²⁰² på normalisert norrønt lyder dette: **Vir æje í rjóðri ýli-afl- *háa! lið tjaði *éli eiga í tái*.²⁰³ Dette tolket han «Vi (han som signer, vier, helger) føre hesten, fylt av julekraft, på beite i grønningen (grasglenna)! et følge (av hopper) hadde den raske i kvea (innhegningen ute på jordet)». De siste runene, som delvis var ødelagt av hempeloddingen, unngikk han å translittere, og vurdert som avslutningstegn.²⁰⁴

Rent metodologisk kan man si at Grønvik her følger runolog Lis Jacobsens anbefaling om å gi en reneest mulig filologisk tolkning, som betyr å forholde seg strengt tekst-internt til innskriften. Grønvik så ikke ut til å være altfor opptatt av å se brakteaten i en større kontekst, for så å tilpasse tolkningen. Ved å innta motsatt posisjon, og å bli *for* tekst-ekstern, leser man ofte inn det man *vil* lese, og skaper en visjon, snarere enn en introversjon. Spurkland mente det er viktig å finne en balanse og at det ikke kan være snakk om enten/eller, men både/og. En innskrift har ikke blitt til i et vakuum, og han hadde full forståelse for å trekke veksler på ytre forhold, altså kontekst.²⁰⁵

Grønvik satt, riktignok under tvil, brakteatens innskrift, ikonografi og funksjon i sammenheng med selve gravritualet som han forutsatte at Ågedalkvinnen gjennomgikk. Han foreslo at innskriften belyste en scene fra forberedelsen til blotet og begravelsen.²⁰⁶ Hesten var den som skulle føre den døde kvinnen til dødsriket, og var fulgt av hopper for å fremheve dens livskraft og seksuelle potens.²⁰⁷ Han så for seg at innskriften, som han kalte «Ågedalsverset», var tatt ut av et lengre dikt som har gått tapt, og som omhandler «blothesten og reisen til dødslandet». Grønvik

¹⁹⁷ Grønvik, *Ågedal*, 61–91; 1996, 241–254.

¹⁹⁸ Grønvik, *Ågedal*, 63.

¹⁹⁹ Grønvik, *Ågedal*, 64–66.

²⁰⁰ Grønvik, *Vimose*, 242. IK140 C15 H3 Overhornbæk-3, og IK110 C15 H2 Lindkær, hhv. datert 500–525 CE og 475–500 CE, jf. Pesch, *Thema und Variation*, 409.

²⁰¹ Grønvik, *Ågedal*, 63, jf. Düwel 1985, 19.

²⁰² Grønvik, *Ågedal*, 67, usikre runer er markert i parentes.

²⁰³ Grønvik, *Ågedal*, 79, udokumenterte ord markert med * foran.

²⁰⁴ Grønvik, *Ågedal*, 66.

²⁰⁵ Jf. Spurkland, [*Futhark*], 72–73.

²⁰⁶ Jf. Grønvik, *Ågedal*, 85.

²⁰⁷ Jf. Grønvik, *Ågedal*, 84–85.

lanserte deretter hypotesen om at dette kunne være et dikt som ble fremsagt ved begravelsen i Ågedal, og sammenliknet dette med det han kalte «diktet om reisen til 'hitt-landet'» på Eggjasteinen.²⁰⁸

Hvilken gud som skulle være avbildet på brakteaten, var han også svært usikker på. Med referanse til Karl Hauck, nevnte han Ty, Frøy, Tor og Odin,²⁰⁹ og ikke minst Haucks teori om C-brakteatenes avbildning av Odin som helbreder Balders hest.²¹⁰ Samtidig spurte han: «Hvorfor skulle kvinnene ty til Odin for hjelp og bære amuletter med hans bilde?» Under stor tvil så han likevel ut til å lande på sammenhengen mellom den aktuelle blothesten og Balders hest.²¹¹ Han kalte dette en løs teori, som samtidig utfordrer Sophus Bugge og Magnus Olsens antakelse om at balderkulten neppe vokste frem i Norden så tidlig som på begynnelsen av 500-tallet.²¹²

Men det finnes ingen positivt identifiserte beinrester etter hest i kvinnegraven fra Ægrehauen. Riktignok ble det funnet rester etter brente bein både i to urner og på selve gravgulvet,²¹³ men det blir spekulativt å identifisere dette som brente beinrester etter hesteblot. Hesten kan i teorien ha blitt lagt ned i graven etter selve kremasjonen, og forvitret og oppløst i mellomtiden. Generelt sett har brente bein en tendens til å være bedre bevart i jorda enn ubrente bein. Ubrente bein blir ofte nedbrutt av mikroorganismer som angriper de organiske delene. Dette skjer i mindre grad med brente bein, ettersom det organiske materialet blir borte under brenning.²¹⁴ Nå var det langt fra uvanlig at man blotet dyr og spesielt hester i hedenske storgraver i vikingtidens Skandinavia, men kan vi forutsette et slikt scenario kun på bakgrunn av innskriften og ikonografien på brakteaten?

To urner med beinrester peker mot flere alternative tolkninger. Det ene er at det dreier seg om en kvinne og en trell. Trelen vil naturlig ikke ha bidratt med eget gravgods, men kan underbygge en analogi til ibn Fadlāns beskrivelse, som vi snart skal se på. Det andre er at det dreier seg om mor og barn. Gitt tidsperioden for gravnedleggelsen, kan begge ha dødd samtidig som følge av pesten. Barnet ville heller ikke ha etterlatt seg store mengder gravgods, litt avhengig av alderen på barnet. Et tredje alternativ er at det dreier seg om mann og kone, og at våpnene hadde forsvunnet

²⁰⁸ Grønvik, *Ågedal*, 85, jf. Grønvik 1985, 165.

²⁰⁹ Grønvik, *Ågedal*, 86.

²¹⁰ Grønvik, *Ågedal*, 86, jf. Hauck, *Fruhmittelalterlichen Studien*, 402; «Brakteatenikonologie», 385; jf. Axboe, «Brakteatstudier», 154.

²¹¹ Grønvik, *Ågedal*, 87.

²¹² Grønvik, *Ågedal*, 88; «Balder», *KLNM* 1, 313–316.

²¹³ Jf. Bugge, «Aagedal», 187.

²¹⁴ Ann-Kristin Moe, «Branngravskikk i vikingtiden – Rituelle handlinger under begravelser», upublisert masteravhandling i arkeologi (Oslo: Universitetet i Oslo, 2016), 24, jf. Ola Magnell, «Tafonomi- lären om kvarlevornas historia», i Niels Lynnerup, Pia Bennike & Elisabeth Iregren red. *Biologisk Antropologi med Human Osteologi* (København: Gyldendal, 2008), 132; Simon Mays, *The archaeology of human bones* (London, New York: Routledge, 2. utgave, 2010), 314.

under haugbrott i mellomtiden. Men da forventer vi at flere av gullgjenstandene også var tatt ut.

Med utgangspunkt i dateringene, ser det ut til å foreligge et estimert tidsspenn på 15–40/50 år fra Ågedalbrakteat IK1 ble produsert og frem til kvinnen ble lagt i graven. Hvis vi følger Grønviks resonnement om en direkte sammenheng mellom innskriften og gravleggingen, betyr det også at forberedelsene må ha foregått tilsvarende lenge. Er det troverdig at innskriften på brakteaten inneholder en beskrivelse av en gravseremoni som foregriper, forskutterer og fremleser eierens død med et gravoffer, som trolig fant sted langt frem i tid i forhold til tidspunktet for overleveringen? I dag setter mange riktignok opp testamentet sitt lenge før de dør, og det er mulig å forestille seg at Ågedalkvinnen gikk rundt med sin egen «dødsbrikke» rundt halsen i årevis før hun vandret heden. Men hvis dette var C-brakteatens hovedfunksjon, kolliderer det med den gjengse oppfatningen om brakteater som typiske alliansegaver.

Kunsthistoriker Nancy L. Wicker var inne på noe av det samme i sin anmeldelse av *Fra Ågedal til Setre*, publisert i 1991. Hun tok fatt i Grønviks sammenlikning av innskriften på Ågedalbrakteaten og Tjurköbrakteaten, samt enkelte brosjer der innskrifter inneholder tydelige gravtekster. Etersom Grønvik koblet innskriften på Ågedalbrakteaten direkte til gravritualet i Ægrehauen, etterlyste hun tilleggsinnskrift på brakteaten som koblet Ågedalkvinnen personlig til graven. Hun forventet at en slik tilleggsinnskrift enkelt kunne ha blitt etset inn i brakteaten. På bakgrunn av dette, fant Wicker Grønviks teori meget tvilsom.²¹⁵

Grønviks nytolkning

En omarbeidet tolkning forelå i 1996.²¹⁶ Foruten å endre orddelingene var det strengt tatt bare én rune Grønvik hadde endret. Likevel ble meningsinnholdet radikalt forandret. Translitterasjonen lød nå **Piraiei(rio)diuhliaflha(h)a(li)dtiad(e)eliaigaitah(e)**,²¹⁷ normalisert til *Þír æje, i rjóð, í ýli-afl *háa ('hesti')! lið tjaði *elli eiga í tái*, og tolket «Trellkvinnen, rødlett, i juletidsstyrke, føre hesten på beite! Følge viste det seg at den gamle hadde i tunet (i sin egen gård)».²¹⁸

Grønvik hadde i mellomtiden registrert at yngre brakteatinnskrifter har oppgitt den gamle *w*-runen (P), noe som gjorde det maktpåliggende å lese den som en *þ*-rune (Þ), slik at åpningsordet ble **Þir**, norr. *Þír* f. «trellkvinne, tjenestejente».²¹⁹ En slik lesning hadde han avvist ni år i forveien med

²¹⁵ Nancy L. Wicker (Hatch), «Review: Fra Ågedal til Setre: Sentrale runeinnskrifter fra det 6. århundre by Ottar Grønvik». *Scandinavian Studies*, 63-1 (Champaign: University of Illinois Press, 1991), 104, jf. Grønvik, *Ågedal*, 144, 157.

²¹⁶ Grønvik, *Vimose*, 241–254.

²¹⁷ Grønvik, *Vimose*, 244.

²¹⁸ Grønvik, *Vimose*, 247.

²¹⁹ **Þir** f. trælkvinnenamn, Ríg (eig. = Þý f.), jf. Heggstad, *Gamalnorsk ordbok*, 722; jf. norr. *Þir*: f. *Þiwi-r* (got. *Þiwi*), trælkvinde, jf. Finnur Jónsson, «Rígsþula» 9, *De gamle Eddadigte* (København: G.E.C. Gads forlag, 1932), 156.

begrunnelsen at det var lite sannsynlig at en trellkvinne skulle opptre i en runeinnskrift.²²⁰

Interessant er det at han dermed underbygget Synkopetrinn IIas inntreden ved å henvise til sin egen motvillige tolkning av nettopp Ågedalbrakteaten. Her forutsatte han sin egen lesning av *Þír* som korrekt, jf. urn. *Þiwi-r*, for så å bruke Bakkas kronologiresonnement til å foreslå at trinn IIa inntreffer 500–540 CE.²²¹

Innskriften omhandlet nå to personer, en mann, *ellī*, «den gamle», og en trellkvinne, som utgjorde mannens følge, *lið*, i tillegg til en tredje aktør, *hesten*. Grønvik bemerket at dette var «en meget spesiell personkonstellasjon».²²² Han tolket trellkvinnen som beruset, ved at hun opptrådte «i julestids-styrke», jf. *drekka jól*.²²³ Dernest rettferdiggjorde han tolkningen ved å vise til emissæren for abbasidenes ambassadør, Aḥmad ibn Fadlāns beskrivelse av en hedensk begravelse for en væringhøvding langs Volga i 922 CE.²²⁴

Grønvik foreslo at innskriften var et vers og utdrag fra et den gang velkjent dikt som nå var tapt. Dette mytiske diktet skulle ifølge Grønvik omhandle en bålferd som skildret den døde høvdingens ankomst til dødslandet etter et vellykket ritt.²²⁵ Hypotesen er isolert sett interessant utifra teorier om ritualet som rekapitulerer myten.²²⁶ Derfor måtte gravritualet nødvendigvis bygge på en mytisk forestilling som hadde holdt seg levende i en muntlig tradisjon.

Grønvik tegnet så et scenario der trellkvinnen fulgte den gamle i døden, tilsvarende trellkvinnens skjebne hos ibn Fadlān. Men ettersom det var den gamle som var høvdingen her, og det var hans begravelse, må vi forvente at høvdingen var navngitt, jf. kutyme på gravskrifter fra jernalderen. Ibn Fadlān omtalte en minnesinnskrift i bjørketre på toppen av gravhaugen, som utifra opplysningene han ga oss, ville sett omtrent slik ut: «[...] risset disse runer til minne om [...], jarl av Tartaria under Igor (norr. *Ingvar*), storhertug over Kievrusene».²²⁷ Hans navn og relasjon sto altså innskrevet, noe som underbygger Wickers poeng. Så hvor høvisk er det å omtale hoved-

²²⁰ Grønvik, *Vimose*, 245, jf. Grønvik, *Ågedal*, 67.

²²¹ To vokaler med *w* imellom faller sammen til en lang vokal, som *iwa* > *ī*. Eksempel: Urnordisk **hrawar* 'rå' (adj.) > trinn IIa **hrār* > norrønt *hrár* /r̥a:r/ > norsk *rå*. (Grønvik *Ågedal*, 183).

²²² Grønvik, *Vimose*, 248.

²²³ Grønvik, *Vimose*, 249: *Hun var fylt av den samme religiøse kraft som folk var fylt av i juletiden, når de «drakk jul»*.

²²⁴ Grønvik, *Vimose*, 248, jf. Harris Birkeland, «Ibn Fadlan», *Nordens historie i middelalderen etter arabiske kilder*, (Oslo: Det Norske Videnskaps-akademi II. Hist-Filos. Klasse, 2, 1954), 17–18, 21–23.

²²⁵ Grønvik, *Vimose*, 250.

²²⁶ Antropologer er delt i synet på forholdet mellom myte og rituale. Det er de som ser for seg at myten er primærfaktoren, og at ritualene er gjenfortellinger av disse, mens andre at ritualene er det primære, mens myten fungerer som en kommentar til praksis, jf. Charlotte Seymour-Smith, *MacMillan dictionary of anthropology* (London: MacMillan, 1986, 203).

²²⁷ Jf. Birkeland, «Ibn Fadlan», 23.

personen i begravelsen som «den gamle» i tospann med en trell?²²⁸

For å berettig sin egen tolkning endret Grønvik hele forutsetningen for gravinnholdet. Det dreide seg ikke lenger om en elitekvinnegrav, men om en trellkvinne som ledsaget en død høvding (*den gamle*) og hans hest.

Ettersom Grønvik brukte en noe våget analogi ved å henvise til trellkvinnen ved Volga, er det fristende å påpeke at inngående beskrivelse av ofrede treller i ritualiserte begravelser, meg bekjent ikke forekommer i den norrøne sagalitteraturen. Man kan derfor stille spørsmål ved hvorfor denne trellkvinnen ble innvilget en så sentral posisjon på en gullbrakteat og alliansegave tilhørende samfunnseliten i folkevandringstiden. Grønvik stilte seg det samme spørsmålet ni år tidligere, men mente selv han var «nødt til» å godta det denne gangen, av språkvitenskaplige årsaker.²²⁹ At «trellkvinnen» hos ibn Fadlān fikk en såvidt sentral posisjon i den arabiske beretningen, beror etter min vurdering både på at det arabiske sendebudet ikke kjente innsiden på den kulturen han beskrev, men ufiltrert formidlet hva han observerte, men også som et resultat av en feiloversettelse.²³⁰ Grønvik forskutterte dermed en forhøyet status for en person nederst på rangstigen, gjennom en analogi som vanskelig har validitet, verken kulturelt eller sosialt. Det er grunn til å tro at en trellkvinne neppe ville blitt ofret like mye plass og oppmerksomhet i en tilsvarende beretning forfattet av væringene selv.

Kritikk av Grønvik

Flere forskere har vært skeptiske til Grønviks tolkning. Nancy L. Wicker og språkforsker Henrik Williams gjorde et poeng av å minne om hva filolog Gunter Müller en gang postulerte; at

²²⁸ Hvis vi skal fortsette parallellføringen til det norrøne Skandinavia (noe som ikke er ukritisk tilrådelig), kan vi også nevne minnesteinen etter Gorm «den gamle». På denne ble han omtalt som **kurmr kunukr**, altså «Gorm konge», jf. DR41, den lille Jellingsteinen. Verken tilnavnet «den gamle» eller «Gorm heimføding», slik han ble omtalt i sagaen om Jomsvikingene, var nevnt på steinen, jf. *Soga um Jomsvikingarne*, overs. av Albert Joleik (Oslo: Gamalnorske bokverk 9, Det norske samlaget, 1910), 7.

²²⁹ Jf. Grønvik, *Vimose*, 245.

²³⁰ Jeg mener Harris Birkeland har vært upresis i sin oversettelse av begrepene *al-gawari* og *yariyha* i den norske versjonen av teksten til Ahmad ibn Fadlāns berømte beretning fra 922 CE. Birkeland (og Montgomery) oversatte begge begrepene med «trell» eller «slave», mens den tyske historikeren Christian Martin Frähn skilte mellom disse. Der ble *al-gawari* forstått som «trell som blir solgt på et marked» mens *yariyha* som «ung tjenestekvinne, konkubine, frille». Ibn Fadlān brukte disse to begrepene i to ulike sammenhenger, og jeg mener det er flere grunner til at *yariyha* i teksten bør oversettes til «frille» (ung og fri kvinne som var elskerinne for en mann med høy sosial status). Før trellkvinnen hos ibn Fadlān ble ofret, ble hun ribbet for smykker (to armbånd og to ankelringer), altså statussymboler som ikke forbindes med trelldom. Flere har også stilt spørsmål ved hvorvidt en trell faktisk var velkommen i Valhall, og Fadlān nevnte også litt tidligere i teksten at trellene ikke ble kremert, men kroppene deres ble dumpet ubrent og spist opp av dyr. Ettersom trellkvinnen hos ibn Fadlān ikke bare var inneforstått med de ritualene hun gjennomførte i forkant av blotet, men kommuniserte med avdøde slektninger og lengtet etter gjenforening med sin herre, må hun ha tilhørt samme kulturkrets som resten av gravfølget. Som trellkvinne ville sjansene for dette være svekket. Herodotus beskriver en liknende storhaugsbegravelse blant skyterne i det femte århundre BCE, der *frillen* til den avdøde ble blotet sammen med tjenestefolket og flere hester, jf. Herodotus, *Melpomene*, 4.71; Aubrey de Sélincourt & John Marincola, *Herodotus – The Histories* (London: Penguin, 2003 [1954]), 262–264. Det er derfor grunn til å tro at Birkeland har degradert frillens status til trell. Hvis det er tilfelle, svekker det også Grønviks analogi.

serieproduserte brakteater vanskelig kunne inneholde personlige innskrifter.²³¹ Dette rettet de i neste omgang mot Grønviks tolkning av Ågedalbrakteaten, som forutsatte at innskriften omhandler strengt individualiserte kultiske handlinger, angivelig som en del av et lengre dikt resitert som en forberedelse til blotet og begravelsen i Ågedal.²³²

Grønviks tolkninger møtte heller ikke våre forventninger om å kunne avdekke et tydelig militært eller sosiopolitisk perspektiv. Ikke med mindre vi lot det politiske også inkludere det religiøse. Grensedragning mellom de ulike sfærene i det hedenske Skandinavia var flytende, og ikke nødvendigvis motsetningsfulle, men det er ingenting i tolkningene som underbygger allianser eliter i mellom. Nå har ikke alle brakteatinskripsjoner vært tolket strengt i et slikt lys, men etter mitt syn ligger det et stort potensiale her. Vi skal se hvordan Sophus Bugge tilnærmet seg dette i sine tolkninger.

Bugges tolkning

I motsetning til Grønvik startet Bugge lesningen på høyre side av hempen. Det i seg selv snur opp-ned på både setningsstruktur og meningsinnhold. Men ettersom hempen var satt på *etter* utstemplingen av brakteaten, kan Bugges valg virke logisk. Da ville navnet på oppdragsgiveren stå øverst på amuletten, noe som kan virke som et naturlig sted å starte innskriften, ikke minst for å markere sosial posisjon. Gravøren hadde neppe forutsett at den delen av innskriften skulle bli ødelagt av påloddningen. Både Grønvik og Bugge nevnte at hempen er festet ved hjelp av slaglodd.²³³

Slaglodd har imidlertid en annen legering enn metalledene som skal loddessammen, og krever en arbeidstemperatur minst 50°C lavere enn brakteaten og hempens legering. Slagloddets temperatur ser ikke ut til å ha holdt seg på temperaturmessig avstand, ettersom det tydelig har gjort de nærmeste runene nesten uleselige. Det er dermed mulig å tenke seg at påloddning av hempa ble overlatt til andre enn gravøren, som neppe var uskolert.

Innskriften

Sophus Bugge foretok en grundig analyse av runeinnskriften under første halvdel av 1890-årene. Han hadde bistand fra professor Oluf Rygh, i tillegg til tegneren H. Mathiesen som avbildet Bugges transkripsjon. Mathiesen hadde også ansvaret for å gjengi partiet under hempa på en separat

²³¹ Nancy L. Wicker & Henrik Williams, «Review: Bracteates and Runes», i James E. Knirk & Henrik Williams (red.) *Futhark – International Journal of Runic Studies*, 3 (2012), 192, jf. Klaus Düwel & Sean Nowak, «Die semantisch lesbaren Inschriften auf Goldbrakteaten», i *Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit – Auswertung und Neufunde*, RGA 40, redigert av Wilhelm Heizmann & Morten Axboe (Berlin: Walter de Gruyter, 2011), 405.

²³² Wicker & Williams, «Review», 199–200, jf. Grønvik, *Vimose*, 96.

²³³ Jf. Bugge, «Agedal», 189; Grønvik, *Ågedal*, 66.

plansje i tredobbelt størrelse.²³⁴ Fotograf Væring utførte en «retoucheret phototypisk gjengivelse» av hele brakteaten i tilsvarende format. I 1895 forelå analysen som artikkel i *Norges Indskrifter med de ældre Runer (NIæR)*.²³⁵

Translitterasjonen lød **a(pilrriki)piraihei(rili)diuh(a)i(fal)h(fa)hdetia(de)elifianit** og normalisert, *apilr rikipir aih eirilidi uha infalh fahide tiade elifi an it*. Utifra dette tolket Bugge innskriften som «Den høibaarne Rikithir eier Høvdingesmykket. Uha indgrov, skrev (og) anordnede (Billedet af) Alvekvinden paa det (d. e. paa Smykket)».²³⁶

Som det fremgår i translitterasjonen, er det mange usikre runer. Ikke bare ni av de ti runene under hempa, men også på resten av innskriften hadde Bugge oppført flere enn Grønvik (12 mot 8). Utfordringen syntes å ligge i at enkelte runer kunne leses på flere måter. Selv om de fleste var høyrevendte, inneholdt innskriften både venstrevendte, stupruner (opp-ned), samt tvetydige ligaturer eller binderuner.

Flere av stavene syntes også å være skadet av patricen. I tillegg taes det høyde for feilstavinger. Dette gjør at lesning kan foretas på ulike måter, noe som igjen åpner for flere tolkninger. Å avfeie innskriften som *uleselig*, kan ha noe for seg, men fremstår defensivt.

Men hvorfor skulle en samfunnstopp bruke ressurser på å imitere runer, når vedkommende selv høyst sannsynlig var skolert eller også hadde tilgang på runekyndige? Hva ville en oppdragsgiver risikere i tap av troverdighet og ære i det øyeblikket noe sånt ble avslørt? På den annen side finnes det eksempler på imitert skriftspråk på vektlodd funnet på Heimdalsjordet på Gokstad under utgravinger ledet av Jan Bill i 2012–13. Men dette dreier seg om imitasjon av arabisk, altså fra en helt annen kulturkrets.²³⁷ Tilsvarende finnes det også en rekke A-brakteater med påført imitert latinsk skrift, og flere brakteatruner har blitt vurdert som imiterte.

Den myndige hirdmann

Som vi kan se fikk Bugge frem helt andre ord og kontekster enn Grønvik hundre år senere. Dette skyldes delvis av at Bugge startet lesningen til høyre for midten, ti staver tidligere enn Grønvik. Bugge rekonstruerte et plausibelt agens (*apilr rikipir*), som semantisk representerer en troverdig oppdragsgiver, mens Grønvik tok til takke med siste stavelse (*-pir*). Forstått som

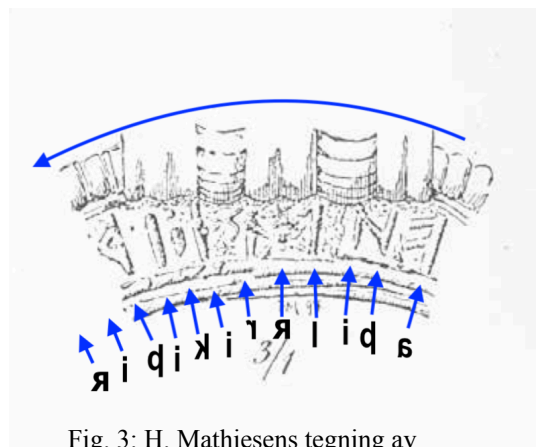

Fig. 3: H. Mathiesens tegning av runene delvis skult av hempen, etter Bugges anv. *NIæR* 11, 188.

²³⁴ «Dog har jeg ingen Indflydelse havt paa Gjengivelsen af Partiet under Hempen», Bugge, «Aagedal», 186, jf. 188.

²³⁵ Bugge, «Aagedal», 186–204.

²³⁶ Bugge, «Aagedal», 200.

²³⁷ Heimdalsjordet, Gokstad, funn-nr. F2209–1657.

«trellkvinne» gis ikke *þir* oppdragsfunksjon, men forsvarer ved å tolkes som et utdrag av en ritualisert felleskulturell nordisk gravferdsmyte. Denne myten mente altså Grønvik at vi også fant i ritualisert form hos ibn Fadlān.

Teorien til Grønvik er interessant, ettersom «trellkvinnen» hos ibn Fadlān gjennomgikk et Odin-initiert offerrituale som rommet simultan strangulering og spidding, for å nå Valhall der herren hennes befant seg.²³⁸ Noe som taler mot Grønviks trellkvinneteori, er manglende samsvar med innholdet i graven. Hvis innholdet i Ekrahauen stammet fra en høvding, må vi revurdere alle kjønnsmessige konnotasjoner knyttet til høvdingremedier. Vi burde forventet våpen, men det nærmeste vi kommer er en sverdformet vevskje.²³⁹ Men at det ble funnet to urner med kull og grus, peker faktisk mot at det *kan* ha ligget to personer i graven. Mens det på gravgulvet ble funnet aske, kull og brente steiner, sa rapporten fra Stephens ingenting som tyder på rester etter hest. Vi kan likevel ikke utelukke dette.

Hvis Bugge har rett i at patricen hadde vært brukt før, og at dette var en svakere gjengivelse, med referanse til flere tvillingbrakteater som underbygget og sannsynliggjorde dette, vil det også være teoretiske muligheter for at vi finner tvillingbrakteaten hos en annen alliert.²⁴⁰ Men vil det i så fall styrke Grønviks tese om at innskriften henspilte på en bestemt begravelse? Eller mente han at innskriften likevel fulgte et bestemt rituell mønster?

Til tross for runene som var delvis ødelagt av slagloddets herjinger ved påsettelsen av hempen, pekte Bugges tolkning i retning av en mer troverdig plassering av agens i innskriften enn hos Grønvik. Om «Den adelige Rikithir» ikke skulle være ordrett korrekt, er oppdragsgivers plassering i setningen både gjenkjennelig og troverdig. Grønvik plasserte de ødelagte runene på slutten av innskriften og kalte de avslutningstegn. Dette kan oppfattes som en lettvent måte å omgå utfordringene på, der Bugge gjorde store anstrengelser for å skape mer klarhet. Bugge gikk også et skritt videre, og mente **rikipir** stammet fra en eldre form **Rikipewar*, som også gjenkjennes i ght. *Rihideo*, i betydning «Den myndige Hirdmand».²⁴¹

Høvdingesmykket

Det neste setningsleddet etter verbet «eier», tolket Bugge som objektet «Høvdingesmykket», og her kommer vi til det som trolig er innskriftens aller mest utfordrende parti. Bugge formodet at originalen inneholdt **eirilidi**. Men for å komme seg fra a til b, altså fra det han tydelig

²³⁸ Jf. Birkeland, «Ibn Fadlan», 17–24.

²³⁹ B3410s, Universitetsmuseet i Bergen.

²⁴⁰ Fra Malde-depotet i Haaland utenfor Stavanger har man funnet D-brakteater der patricen (stempleet) er gjenbrukt og har produsert hele seks eksemplarer, jf. C7172.

²⁴¹ Bugge, «Agedal», 194.

oppfattet, nemlig **eir*di**, og til et tenkt **eirilidi**, så han seg nødt til å lese rune 18 som en meget original og oppsiktsvekkende trippelligatur for **ili**.²⁴²

Det er absolutt mulig å følge resonnementet og logikken, og både han og Grønvik var enige om at runen er skadet og delvis ødelagt av patricen. Düwel kalte runen endog for en ordskiller (ty. *Worttrenner*),²⁴³ mens Grønvik mente det dreide seg om en *i*- og *o*-rune som sto for nære hverandre, der nederste del av *o*-en i tillegg var delvis ødelagt. Isolert sett er det kanskje lettere å være enig med Grønvik her, men i vår kontekst er Bugges tolkning mer relevant.

Hvis vi foreløpig velger å godta Bugges forståelse av rune 18 som en ligatur for **ili**, åpner det samtidig for en meget interessant forståelse av hele innskriften. Da har vi med en **erilar**-innskrift å gjøre. Og det var selvfølgelig Bugge også inneforstått med. Han leste **eirilidi** med referanse til By-hellen fra Sigdal og Veblungsnes-innskriften,²⁴⁴ som på dette tidspunkt ble lest med diftongen **ei**.²⁴⁵

Bugge satt **erilar**-innskriften i sammenheng med Prokopios' nedtegnelser om herulenes tilbakevending til Skandinavia i 512 CE,²⁴⁶ men mente samtidig at det var usannsynlig at begrepet **eirilidi** i seg selv var deres egen benevnelse på en brakteat, lest som «erulersmykket».²⁴⁷ Likevel valgte han å lese **eirilidi** i betydningen «høvdingesmykket», utifra *eirilar* som «krigerhøvding».²⁴⁸ Hvorfor han skapte denne distinksjonen, synes uklart.

Eirilar, erilar eller irilar har blitt tolket som heruler, en gruppeidentitet, et krigerkorps eller leiesoldater blant barbarene i folkevandringstiden, og omtalt i flere romerske kilder.²⁴⁹ Erilar kan også ha vært en militær tittel og en språklig forløper for en jarl, jf. Rigstula.²⁵⁰ Disse erilarene har etterlatt seg et godt dusin runeinnskrifter, omtrent halvparten på brakteater, som igjen kan tolkes i

²⁴² Jf. Bugge, «Aagedal», 196.

²⁴³ Grønvik, *Ågedal*, 64.

²⁴⁴ Jf. Bugge, «Aagedal», 203.

²⁴⁵ Nyere forskning har imidlertid kommet frem til at den første *e*-en i *eirilar* på **By-hellen** N KJ71, jf. runesdb.de; datert 375/400–560/570, jf. Imer, «Runer og runeinnskrifter: kronologi» og **Veblungsnes-innskriften** N KJ56, jf. runesdb.de; datert 375/400–560/570, jf. Imer, «Runer og runeinnskrifter: kronologi», må leses som ligatur for *ek*, som dermed gir agens-frasen *ek irilar*, jf. Iversen, «Iriilen på Øverby», 70.

²⁴⁶ Jf. Prokopios, *De bellis*, 2, 14, 8.

²⁴⁷ Bugge, «Aagedal», note 196–197.

²⁴⁸ Bugge, «Aagedal», 196, jf. Norg. Indskr. I, 100–102.

²⁴⁹ Jordanes, *Getica*, 3, 23, 46, 50; Prokopios, *De bellis*, 13.18, 14.1–41, 15.1, 15.26–36; Cassiodor, *Variae epistolae*, 3.3.4.2; Paulus Diaconus, *Historia gentis Langobardorum*, 1.20.

²⁵⁰ Jónsson, «Rigspula», 154–164.

retning av militærpolitiske kunngjøringer.²⁵¹ Det har vært en viss uenighet blant forskere hvorvidt erilar skal tolkes som heruler, jarl, runemester (kommunikator) eller kultleder, men det behøver strengt tatt ikke være noen motsetning mellom disse rollene.²⁵²

Litt anstrengt fremsto også Bugges analogi for komme frem til betydningen «smykke». Ved å henvise mht. *vingeride* «fingerring» av mht. *vinger* og ght. *hemidi*, jf. ags. *hemede* «underplagg», mente Bugge å parallellføre *eirilar* til *eirilidi* for å forsvare suffikset *-i-dia* eller *-i-pia*, som dannet nøytrum i tidliggermanske språk.²⁵³

Urn. **lidi* eller norr. *liði*, dat. av *lið* n. har som selvstendig substantiv også andre betydninger. I et militært og sosiopolitisk perspektiv, og i samband med (*h*)*erulene*, er det mer nærliggende å lese *lið* som «hærfølge», altså en sammentrekning av rot-elementet *eiril* og *lid* til *eiril:lið*, altså *eirilið*. Det innebærer å måtte lese ligaturen *ili* med dobbelt *l*, altså som *il:li*, men jeg kan ikke se noe i veien for dét. Doble konsonanter ble nesten aldri eksplisitt uttrykt i eldre futhark, det forekommer sjelden før tusenårsskiftet.²⁵⁴ Bugge nevnte ikke denne muligheten i sin analyse, men ettersom *lið* i betydning hærfølge også er et nøytrumsord, vil det stadig få kasusendelse *-i* i dativs form, jf. innskriftens *eiril:liði*.²⁵⁵

Å tolke *eirilidi* som en selvreferanse til brakteaten den er skrevet på, fremstår søkt og introspektivt. Her må vi spørre oss selv om brakteatens funksjon og innskriftens insentiv i en alliansesammenheng, ikke har ambisjoner om å uttrykke noe utover sin egen fortrefelighet som

²⁵¹ Irilar/erilar-signaturer er funnet på en rekke innskrifter i folkevandringstiden. Nøyaktig hvor mange, er det ikke full konsensus rundt, men foruten IK1 Ågedal, har følgende 14 innskrifter med irilar/erilar-signaturer vært diskutert: NKJ56 Veblungnes, Møre og Romsdal (**stein**); KJ70 Järsberg, Kristinehavn (**stein**); NKJ55 Valsfjord, Trøndelag (**fjell-innskrift**); NKJ71 By, Sigdal, Buskerud (**stein**); N KJ69 Rosseland, Hordaland (**stein**); forel. unr. Strängäs, Södermanland (**stein**), jf. Helmer Gustavson & Jan O.H. Swantesson, «Strängnäs, Skramle och Tomteboda: tre urnordiska runinskrifter», *Fornvännen* (2011), 306–321; forel. unr. Øverby, Rakkestad, Viken (**stein**), jf. Iversen mfl., «Irlen på Øverby», 63–98; KJ29, DR261 Lindholm, Skåne (**bein**); KJ27, DR196 Kragehul, Fyn (**trespydskaft**); KJ115, IK129.2 B4 H1 Darum-4, Sydjylland (**B-brakteat**); IK639 Naglum, Trollhättan-II, Västergötland (**C-brakteat**); IK375 C H2 Danmark/Ungarn (**C-brakteat**); KJ128, IK241.1 Åskatorp, Halland (**F-brakteat**); KJ128, IK241.2 Väsby, Skåne (**F-brakteat**); KJ14 Etelhem, Gotland (**sølvspenne**); KJ16, C26566 Bratsberg, Telemark (**spenne**). I tillegg har KJ35 Rozwadów, Poland (**spydblad**), blitt lest som en tidlig gotisk erilar-innskrift, datert 240–310 CE, jf. runesdb.eu. Meldorf-fibulaen fra 50 CE, har også vært foreslått, men innskriften er også vurdert som latinske bokstaver, jf. Bernard Mees, «A New Interpretation of the Meldorf Fibula Inscription», *Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur* 126 (1997), 131–139. Erilar-relaterte signaturer inkluderer også Burgess Indrajai No. 5 Junnar-innskrift fra Kathiavad, India, 150 CE. Denne er ikke skrevet med runer, men en sanskritvariant, jf. Sten Konow, «Goths in Ancient India», *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* (Cambridge: Cambridge University Press, 1912), 379–385.

²⁵² For dypere analyser av erilar-begrepet, se Bernard Mees, «Runic erilar», *NOWELE North-Western European Language Evolution* 42 (Odense: University Press of Southern Denmark, 2003), 41–68; Angelika Lintner-Potz, «Die Eruler - eine misslungene Ethnogenese», upublisert magistergradsavhandling i historie (Wien: Der Universität Wien, 2006); Bergsveinn Birgisson, *Inn i skaldens sinn. Kognitive, estetiske og historiske skatter i den norrøne skaldediktningen*, doktorgradsavhandling (Bergen: Universitetet i Bergen, 2007); Olof Sundqvist, «Urnordiska erilar – en tidlig kultledare i sydvästra Skandinavien», i Anne Carlie (red.) *Järnålderns rituella platser* (Halmstad: Stiftelsen Hallands läns museer, 2009), 299–316; Troels Brandt, *The Heruls of Scandinavia* (København: Universitetet i København, 2016), 1–152; Iversen mfl., «Irlen på Øverby», 63–98; Herschend, «From Irilar to Erl», 235–280.

²⁵³ Bugge, «Ågedal», 196.

²⁵⁴ Et unntak er SG-135, NoR 9 **ksamella iguskapi**, Fallward i Cuxhaven, fra ca. 425 CE.

²⁵⁵ Jf. Hegstad, *Gamalnorsk ordbok*, 417. Erilar m. bøyes i sg. *erilar-erila-erilē-erilas*, jf. personlig kommunikasjon i e-post fra Jon Gunnar Jørgensen, 12.11.2020.

gjenstand?²⁵⁶ Dette kommer jeg tilbake til straks.

Hva skulle så innskriften besegle? I et militært perspektiv er det mulig å se Ågedalbrakteat IK1 som en forsikring om vern og beskyttelse, der en høvding eller i dette tilfellet kona, mønstret hærklare og lojale menn til disposisjon for liden, hærstyrken. Kanskje stilte hun også infrastruktur og logistikk til rådighet. I bytte fikk hun adelsmannens forsikring om beskyttelse. Beskyttelse mot ukjente og uvenner; streifende i flokker, hærskarer til hest, stuvende til sjøs i fiendebilder fra historiske slag som ble holdt levende på rams i sagn og kvad.

Uha

Neste frase i innskriften, *uha infalh fahide tiade elifi an it*, er også interessant. Her treffer vi *Uha*, som Bugge gjenkjente fra Ødemotland-innskriften og C-brakteaten fra Sjælland-2 (jf. tidligere note). Minst seks innskrifter er forbundet med *Uha*, alle plasserbare i tidrommet 450–525 CE. I tillegg nevnte Prokopios herulerkongene Suartuas og Ochus,²⁵⁷ som runolog Enver A. Makaev har ment kan ha vært latiniseringer av ytterligere *Uha*-navn, og at Suartuas opprinnelige navn kan ha vært *Swartuha*.²⁵⁸ Hva Ochus kommer fra, trer ikke frem, men kan være *Okuha*, eventuelt **Akuha* eller **Ha(u)kuha* ved virksom u-omlyd.²⁵⁹ Historiker Troels Johan Brandt antok at Ochus var en latinisering av *Hoch* (jf. Beowulf og Widsith) eller Hauk/Hake,²⁶⁰ mens historiker Angelika Lintner-Potz har vurdert Ochus som et navn av iransk opprinnelse.²⁶¹

For å kunne lese *uha* inn i innskriften, måtte Bugge imidlertid foreslå at *uhl* (𐌺𐌺) var feilstavelse for *uha* (𐌺𐌺ᚱ), ved at nedre kvist på *a*-runen manglet. Også her må vi skylde på stempelskjæringen, eller slitasje på patricen, ettersom det ikke ville gitt mening at runemesteren *Uha*

²⁵⁶ «I think you are right to focus on compounds in *-lið*, because we should assume that the bracteate inscriptions were composed (or at least executed) by goldsmiths serving a military elite», jf. personlig kommunikasjon i e-post fra Mees, 2.1.2020.

²⁵⁷ Jf. Prokopios, *De bellis*, 2.14.38, 2.15.32–34; Bertil Haggman, «Eruli Influence in South Scandinavia – migration and remigration», *Migrasjonske teme* 15, 1-2 (1999), 222; Enver A. Makaev, *The Language of the Oldest Runic Inscriptions: A Linguistic and Historical-Philological Analysis* (Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1996), 39.

²⁵⁸ Jf. Prokopios, *De bellis*, 2.15.32–34.

²⁵⁹ Jf. Ragnvald Iversen, *Norrøn grammatikk* (Oslo: Aschehoug, 1937), 16–17. Dette korresponderer med Brandts antakelser, og i et urnordisk krigerperspektiv vil kognomenet gi mening i betydning *Haukugle*.

²⁶⁰ Brandt, *The Heruls*, 76. Brandts *Hoch* refererer her til *Hoce* i Beowulf 17.26, far til *Hildeburg* og trolig også til *Hnæf*. Sistnevnte benevnt som Skjoldunge og høvding for en gruppe halvdaner som ble drept i kamper ved Finnsborg, jf. Beowulf. 17.19; 7.61. *Hnæf* er også nevnt i Widsith, som sønn eller ætling av *Hoce*, jf. *Hnæf Hocingum*, jf. Widsith, *Exoniensis*, 29. På KJ78 Bø-stenen i Soknedal, Rogaland er det funnet en runeinnskrift translitterert **hnab[i]das hlaiwa** «*Hnøfoþs/Hnæfs grav», jf. Oluf Rygh, «Rettelser II», *NlæR* 3, 16; dateringer: 550–600 CE jf. Rygh, *NlæR* 3, 16, [trykket 4.10.1894], 243, jf. Wimmer, *Runenschr.* 303; 160–560/570 CE jf. Imer, «Runer og runeindskrifter: kronologi»; ca. 500 CE, jf. Høst, *Runer*, 77.

²⁶¹ Lintner-Potz, «Die Eruler», 46, jf. Norbert Wagner, «Herulische Namenprobleme. Givrus, Datius und anderes», *Beiträge zur Namensforschung* 16 (1981), 416.

var ute av stand til å stave sitt eget navn.²⁶² Mees har foreslått *Uha*-varianten *Muha* på Kragehul-lansen som et tilsynelatende kognomen for en som innehadde en militær posisjon eller status, og tjente en adelig person over lenger tid.²⁶³

Til tross for at Bugge krystet ut *Erilar* og *Uha* fra innskriften på Ågedal IK1, koblet han dem ikke sammen i sin første publisering. På ett nivå øker det troverdigheten til slutningene, fordi de tolkes separat og uten overordnede og kontekstuelle føringer. Samtidig var begge utledet på spekulativt grunnlag, og vi skal derfor være forsiktige med å la de bekrefte hverandre. Bugge mente ellers å finne igjen *Uha* i ght. *Ūwo*.²⁶⁴

Runolog Lena Peterson har påpekt at begrepet *Uha* er omdiskutert, med minst tre mulige forklaringer. Den første korresponderer med Bugge, jf. *uv*, norr. *úfr* «bergugle, hubro». Den andre setter *uha* i sammenheng med adjektivet **(j)unha-*, som vernersk vekslingsform til **junga-* «ung», mens den tredje har forbindelse til geng. *ýmest* 'høyest' via ie. **ūk-* og got. *auhuma* «høyere». Da er det ikke lenger et personnavn, men et Odinsheite, jf. *Herblindi*, *Hergautr*, *Herteitr*.²⁶⁵

Selvrefererende informasjon

Det er flere aspekter ved denne siste setningen i innskriften som er verdt å problematisere. Bugge påsto at *Uha* inngrov (*infalh*), skrev (*fahide*) og anordnet (*tiade*) alvekvinnen (*elifi*) på (*an*) den (*it*), altså på brakteaten. Det som ble formidlet her var i stor grad selvrefererende, i betydning at det viste tilbake på brakteaten selv. Igjen må vi spørre oss om brakteatens funksjon og ambisjoner utover sin egen «selvbevissthet» som gjenstand. Hvorfor brukte *Uha* så stor plass på å distingvere mellom inngrov, skrev og anordnet? Er det nødvendig med så mye metadata? Hadde det ikke vært tilstrekkelig å fastslå at han tilvirket brakteaten? Ville det ikke holdt med *Uha tawido* (lot gjøre), subsidiært *Uha infalh* (inngrov)? Eller var det en bevisst klimakssekvens?²⁶⁶

Denne type selvrefererende informasjon eller *metadata* finnes imidlertid på en rekke runeinnskrifter. Ved Fallward i Cuxhaven ble det funnet en fotskammel med innskriften «skammel»,

²⁶² Jf. Bugge, *NlæR* 3, 495. Det må her bemerkes at den svenske runemester *Asmund Kåresson*, som antas å stå bak et tosifret antall innskrifter i traktene rundt Mälaren i første halvdel av det 11. årh., også kan ha etterlatt seg stavefeil i egen signatur, som **asmuhtr** (Sö86) og **osmunrt** (U986) for **asmuntr**, jf. Lena Peterson, *Lexikon över urnordiska personnamn* (2004), 32. Dette kan imidlertid skyldes uskolerte gravører, jf. Meijer, «Literacy», 83–110.

²⁶³ Mees, «Runic erilar», 52. Bugge leser **m uha** på Kragehul-lansen, der **m** er en forkortelse for **magur* «sønn», jf. akkusativ **magu** på Strand-steinen og som dativ, **magiu**, på Stentofta-steinen, jf. Sophus Bugge, *NlæR* 2, 7 (Christiania, 1917), 198–199.

²⁶⁴ Bugge, «Agedal», 201.

²⁶⁵ Jf. Peterson, *Urnordiska personnamn*, 9.

²⁶⁶ Jf. Helge Nordahl, *Retorikk* (Oslo: Grøndahl Dreyer, 1994), 16, 70–72.

datert til 425 CE,²⁶⁷ og i Caistor-by-Norwich fant man et bein med den selvrefererende innskriften «rådyr», datert 425–475 CE.²⁶⁸ I Northumbria fantes en (nå tapt) selvrefererende innskrift på en sølvspenne med anglo-frisiske runer datert tilbake til 600–700 CE, «Gudred gjorde mig, Ælfrith eier mig».²⁶⁹ Til og med på den 200 år yngre Alfred den Store-juvelen, ble det innskrevet «Alfred beordret meg lagd», som for å gi smykket en egen vilje. Riktignok med latinske bokstaver, men språket var fremdeles angelsaksisk.²⁷⁰ Forskjellen er likevel påfallende for de to siste eksemplene. For mens disse har personlig pronomen i førsteperson objektform (meg), som om det er tingens sjel som uttrykker produksjons- og eierforholdet *innenfra*, uttrykker innskriften fra Ågedal i Bugges versjon, tingens betegnelse sett *utenfra*. Enten som rent objekt (høvdingesmykket) eller som personlig pronomen i tredjeperson (den). Det svekker analogien, og med tanke på at vi har å gjøre med noe som kan ha vært en lykkeamulett, hadde vi forventet å få kontakt med dens indre. Samtidig kan det også leses som varianter over samme type metadata.

Vi leser altså at det var *Uha* som anordnet alvekvinnen (*elifi*) på den, det vil si, på *høvdingesmykket*. Ifølge Bugge var det fordi «... den Mand, som grov Billedet ind i det Stempel (...) troede, at Billedet forestillede en Alvekvind». Måten Bugge ordla seg på, kan tyde på at han selv var i tvil. Disse C-brakteatene med antropomorfe hoder over firbente dyr, er ofte forstått som apoteoserte, altså guddommeliggjorte mennesker, der den vanligste forståelsen er Odin.²⁷¹

Vi må derfor spørre oss, hvorvidt «den Mand» (*Uha*), gitt hans posisjon blant eliten, faktisk trodde at dette var avbildning av en alvekvinne. Eller om dette er etterrasjonalisering fra Bugges side for å få innskriften til å «gå opp» og således stemme overens med bildet? Meg bekjent har ingen andre brakteatforskere definert hodet som tilhørende en alvekvinne. Dette peker mot at slutten

²⁶⁷ Båtgrav funnet i 1994 ved Fallward i Cuxhaven, to km sør for Feddersen Wierde, inneholdt en treseng og stol, begge dekorert med motiver brukt på keiserlig metallarbeid, jf. Halsall *Barbarian Migrations*, 384–385, jf. Matthias D. Schön. *Feddersen Wierde, Fallward, Flögelin: Archäologie im Museum Burg Bederkesa, Landkreis Cuxhaven* (Bremenhaven, 1999), 40–99. Den ene båten dendrologdatert til 431 CE. Den gravlagte ikledd et militærbelte og romersk sverd, type *spatha*, ofte brukt av romerske leiesoldatoffiserer, jf. Brandt, *Lister*, 8. I graven fant man også en fotskammel med runeinnskriften SG-135, NoR 9 **ksamella iguskapi**, med mulig tolkning i sammenheng med avbildning «skammel (avbilder) elgjege», datert ca. 425 CE, jf. Jantina Helena Looijenga, *Runes around the North Sea and on the Continent AD 150-700* (University of Groningen, 1997), 29, 31, 37, 94 n59, 138.

²⁶⁸ Skrevet i pre-fuþorc, jf. PreOE-GB-13, jf. runesdb.de; jf. John Hines, «The Runic Inscriptions of Early Anglo-Saxon Englan», i Alfred Bammesberger & A. Wollmann (red.) *Britain 400–600: Language and History* (Heidelberg: Carl Winter, 1990), 442; John Hines, «Some Observations on the Runic Inscriptions of Early Anglo-Saxon England» i Alfred Bammesberger (red.) *Old English Runes and their Continental Background* (Heidelberg: Carl Winter, 1991), 64; Thomas Eric Birkett, *Råd Rétt Rúnar: Reading the Runes in Old English and Old Norse Poetry*, doktorgradsavhandling (Oxford: University of Oxford, 2011), 18.

²⁶⁹ Stephens, *Handbook*, 123; Bugge, «Aagedal», 249.

²⁷⁰ Jf. Leslie Webster, *Anglo-Saxon Art* (British Museum Press, 2012), 154.

²⁷¹ Hauck, *Die Goldbrakteaten*, 101; Morten Axboe & Magnus Källström. «Guldbrakteater fra Trollhättan, 1844 og 2009». *Fornvännen* 108, 2013, 156; Morten Axboe, «Guld og guder», *Ragnarok. Odins verden*, redigert Torsten Capelle & Christian Fischer (Silkeborg, 2005), 41–49; Axboe, «Brakteatstudier», 109–110; Charlotte Behr, «Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit», i *Auswertung und Neufunde, RGA 40*, redigert av W. Heizmann. & M. Axboe (Berlin: Walter de Gruyter, 2011), 220–229

av innskriften (inkludert *elifi*) ble lest og tolket uriktig.

Hærstyrken i hallen

Jeg bestemte meg derfor for å se etter andre måter å lese innskriften på. Både Grønvik og Bugges tolkninger syntes å ha svakheter, både semantisk, logisk og kontekstuel. Jeg så derfor etter mønstre for hvilke muligheter de ulike runene kunne leses etter, og hvorvidt det kunne finnes mønstre for hvilke runeklynger som kunne leses som stupruner, hvilke som er høyre- og venstrevendte, i tillegg til eventuelle skjulte ligaturer. I utgangspunktet støttet jeg instinktivt Bugges lesning av første del, hvis man samtidig tolket *eiril liði* som «erilar' hærstyrke», og satt punktum etter *infallh*.

Det eneste ordet jeg beholdt i annen del, var **tiade**, ettersom det ble lest av både Bugge og Grønvik. Ved å lese *h*-en i **ifalh** som en dobbeltkonsonant, la den første *h*-en være slutten i **ifalh** og den andre *h*-en da bli første stav i neste ord, åpnet dette opp for nye muligheter. Deretter leste jeg den neste ligaturen som **al**, med en skjult dobbelt-*l*, etterfulgt av **a**. Jeg beholdt Grønviks *lið* (men forstått som «hærfølge») og altså begges påfølgende **tiade**, (jf. Grønvik, norr. *tjaði*, «viste seg») og leste inn en skjult ligatur, **i**, i **e**-runen, til **ei** i betydningen «alltid, evig».²⁷² Deretter **lifian it**, normalisert til **liufijan it* («omfavne/elske den»), som korresponderer med geng. *lēofian* («å være eller bli kjær»), jf. tysk *liebe* («elske, omfavne») som verbifisering av grunnstammen *leubh-* («å ta vare på, elske»), jf. got. *liufs*, urn. **liubar*, norr. *ljúfr* og gisl. *liúfr* «herleg, behagelig, yndefull, søt, mild».²⁷³

Jeg endte da opp med en ny translitterasjon og forståelse for siste del av innskriften; **halaliðtiadeeilifianit**, norr. *hallarlið*

Fig 4. **apilrrikipiraiheirilidiuhaifalhalaliðtiadeeilifianit**. En ny translitterasjon vil her gi tolkningen: «Den adelige Rikithir eier herulerhæren. Uha inngraverte. Hærstyrken i hallen omfavnet den (avtalen)», (tegningen av brakteaten er her speilvendt, for å lettere følge translitterasjonen), jf. *NIæR* 11, 188.

²⁷² **ei** adv. **1.** alltid, = æ, nn. *ei*, jf. Heggstad, *Gamalnorsk ordbok*, jf. 113 ToF 158. Referansen *ToF* må her være feilstaving for FoT (Falk og Torp), og sidereferansen er trolig 132, jf. Oldn. *ei*, *ey*, *æ* «alltid» gaar tilbake paa et germ. **aiwa*, lokativ af en nominalstamme som foreligger i got. *aiws*, m. (stamme **aiwi-*), ags. *æ(w)* «tid, evighed», lat. *ævum* «tidsalder, livstid, evighed», gr. *αἰών (aiei)* «alltid», for **aiFēi*, skr. *âyus* «livstid», jf. Hjalmar Falk & Alf Torp, *Etymologisk ordbog over det norske og det danske sprog* (Oslo: Bjørn Ringstrøms antikvariat, 1992, utkom første gang 1903–06), 132.

²⁷³ Jf. Pokorny, *Proto-Indo-European*, 1908.

tjáði ei ljúfr it, i betydningen «hallhæren viste seg å evig omfavne/elske den (d.e. herulerhæren, evt. allianseavtalen mellom Ågedal og den adelige Rikiþir og hans herulerhær)», se fig. 4. Utfordringen med å en slik translitterasjon av **lifian**, normalisert til **liufijan*, er imidlertid at intervokalisk **f** for forventet **b**.

Det er uengihet blant språkforskere rundt fenomenet intervokalisk **f** for forventet **b** ikke opptrer på et så tidlig tidspunkt. Flere mener at sammenfallet er yngre, og at den ennå ikke har funnet sted på Rök-stenen (ca. 820 CE). Intervokalisk **f** vil da være ukorrekt, med mindre innskriften er fra etter sammenfallet mellom **b** og **f**.²⁷⁴

Runologene Michael Schulte og Michael Barnes har imidlertid antydnet at vi kan ha å gjøre med en fonemisk–grafemisk inkonsekvens,²⁷⁵ noe som kan støtte vår translitterasjon. Schulte har konstatert at på Hogganvikinnskriften fra 400-tallet CE opptrer **erafar** for et forventet **erabar** (no. jerv), som «[e]n ustø skrivemåte med **f** for intendert [β]», og antyder at innskriften er forholdsvis sen og tilhører 500-tallet.²⁷⁶ På KJ95 Gummarp, Blekinge, trolig fra 500-tallet, finner vi tilsvarende i **hApuwolAfA** (lest **Hapuwol^{af}AR*).

Jeg spør meg selv om man i noen områder kan ha fått et sammenfall mellom **f** og **b** i en tidligere fase enn andre. Intervokalisk **f** for forventet **b** er også dokumentert i et angelsaksisk runedikt fra 7-800-tallet.²⁷⁷ Kunne man tenke seg en smitteeffekt som ikke tydelig nok hadde materialisert seg, men som kom til syne i disse innskriftene?

Et annet begrep i min tolkning, er **halalid** (urn. **hallalid*, norr. **hallarlið*), «hærstyrken i hallen». Hallen, gildehallen eller mjødhallen som scene for militære og sosiopolitiske avgjørelser vokste frem i Skandinavia nettopp i denne perioden.²⁷⁸ Inngåelse av flere og større allianser utviklet

²⁷⁴ jf. Språkhistoriker Sverre Stausland Johnsen mener dette germanske ordet har roten **leub-*, og ikke korresponderer med **lif-*. Gotisk *liufs* stammer fra **leub-az*, med **b > f* før konsonanten **s**. Norrønt **ljúfr** er [lju:vr] med [v] fra urnordisk **b**. Urnordisk 'f' representerer **f**, og ikke **b**, jf. personlig kommunikasjon i e-post fra Sverre Stausland Johnsen, 17.8.2020.

²⁷⁵ Jf. Michael Barnes, «Spirant denotation by younger fuþark **b**», i *Namenwelten. Orts- und Personennamen in historischer Sicht*, redigert av Astrid van Nahl, Lennart Elmevik & Stefan Brink, *RGA* 44 (Berlin: Walter de Gruyter, 2004), 607.

²⁷⁶ Michael Schulte, «Runene på Hogganvik-steinen ved Mandal», *Årbok* 2010, redigert av Thor Einar Hanisch (Agder Vitenskapsakademi, 2011), 59–60.

²⁷⁷ Setningen *wætre beworpen, ðær he wynnnum leofap* i det angelsaksiske runediktet er bevart i et manuskript fra 900-tallet, *Cottonian Otho Bx, 165a–165b*, men forsvant sammen med andre manuskripter i 1731. Publisert i Georges Hicques, *Linguarum Veterum Septentrionalium Thesaurus*, (1705), jf. Elliott van Kirk Dobbie, *Beowulf and Judith* (Columbia: Columbia University Press, 1965), 49. Ordet **leofian** ser ikke ut til å være tidsmessig relevant, etymologisk rekonstruksjon av et belagt **leofast**, 2. pers.sg.pres.indikativ, fra en erklæring om avtaler mellom presten Eadsige og Christ Church angående land i Appledore, Warehorne, Berwick, Orpington, Palster og Wittersham, Kent, i år 1032 eller 1035 CE, jf. 2. Canterbury, D. & C., *Reg. A*, 143r, 13; Canterbury, D. & C., *Reg. E*, 43v–44r, 13; BL Stowe, 853, 29v–30v, 17.

²⁷⁸ Arkeolog Trond Løken mener at både *hall* og *sal* har eksistert i hvert fall fra 300-tallet CE (jf. Trond Løken, «Oppkomsten av den germanske hallen – Hall og sal i eldre jernalder i Rogaland», *Viking* 64 (2001), 50, jf. Stefan Brink Brink, «Political and Social Structures in Early Scandinavia. A Settlement-historical Pre-study of the Central Place», *Tor* 28 (1996), 255–256. Begrepet «Hall» er belagt i Beowulf, jf. *heal* «hall», Beowulf, 142; jf. dat. *healle*, Beowulf, 89, men også *sel* «sal», Beowulf, 51, dat. *sele*, Beowulf, 411.

samfunnene rundt Nordsjøbassenget fra stammenivå til småkongedømmer. Arkeologer har funnet stolpehull som viser spor etter gildehaller i form av langhus på Lunde ved Lista, Sosteli i Åseral og Haugtuna på Lindesnes, alle i Vestagder, samt Forsand og Austbø i Rogaland,²⁷⁹ samtlige fra romersk jernalder og folkevandringstid. Arkeolog Frands Herschend har sett erilar-rollen som dypt forankret i hallkulturen.²⁸⁰

Kan det ha vært støyen fra hallen vi aner ekkoet av i skinnet fra gullbrakteaten? Var det strukturer etter slike foranstaltninger som nådde overflaten her?²⁸¹ Kent Andersson mente at drikkekultur som alliansebygging hos eliten i seg selv var en delvis romerskinspirert skikk.²⁸² Hvis min lesning av *hallalid var riktig, ville innskriften være en unik førstehåndskilde til hallkulturens militære logistikk og funksjon. Samtidig måtte jeg stille meg selv spørsmålet om jeg er *for* tekst-ekstern, og valgte å la den ligge litt. I stedet gikk jeg til de gamle mesterne, og to til nå ukjente tolkninger som Bugge begikk like før han forlot oss.

Bugges rettelser, og tolkning 2 og 3

Runetyding og -tolkning kan være omstendelige og hermeneutiske prosesser.²⁸³ Man sammenlikner kontinuerlig med andre innskrifter, går tilbake og leser mulige nytolkninger i lys av disse. For utydelige og flertydige innskrifter, kan dette nærme seg en evig rundgang.

Så også for Bugge og Ågedalrunene. I perioden 1903 og frem til sin død i 1907 skrev og publiserte han rettelser og endringer i flere omganger. Disse ble publisert i *Årsberetningene til Foreningen til norske fortidsminnesmærkers bevaring* og *Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie*, og republisert i *NIæR*.²⁸⁴ Bortsett fra Bugges assistent, Magnus Olsen, ble artiklene kun omtalt av Theodor von Grienberger i 1906, og deretter glemt.

²⁷⁹ Jf. Frans-Arne Stylegar, *Farmers, mariners, and lords of long ago. Archaeology and prehistory in the Agder region* (Vest-Agder fylkeskommune, 2007), 90; Reiersen, «Elite milieus», 159, jf. Frans-Arne H. Stylegar & Oliver Grimm, «Boathouses in Northern Europe and the North Atlantic», *International Journal of Nautical Archaeology* 34, 2 (2005), 253–268; Catherine Jessen & Frans-Arne Stylegar, «Ødegården Sosteli i Åseral fra romertid til vikingtid», *Viking* 75 (Oslo: Norsk Arkeologisk Selskap, 2012), 131–144.

²⁸⁰ Herschend, «Från ord till poetisk handling», 101–103; Herschend, «From Irilar to Erl», 237.

²⁸¹ Jf. J.A.W. Nicolay, «The splendor of power, Early medieval kingship and the use of gold and silver in the southern North Sea area (5th to 7th century AD)», i P.A.J. Attema mfl. (red.) *Groningen Archaeological Studies* 28 (University of Groningen, 2014), 2–4; Frode Iversen, «Between Tribe and Kingdom – People, Land, and Law in Scandza AD 500–1350», i *Rulership in 1st to 14th century Scandinavia Royal graves and sites at Avaldsnes and beyond*, redigert av Dagfinn Skre (Berlin: Walter de Gruyter, 2020), 245–304.

²⁸² Jf. Andersson, *Rom*, 34.

²⁸³ Jeg bruker her begrepet hermeneutisk slik professor John Lundstøl lærte meg, og utifra hvordan jeg oppfatter Gadamer definerte begrepet. «Der [e]n betingelse for erkjennelse av sannhet på (...) områder er en forutgående forståelse av overleveringen eller tradisjonen. Vår individuelle, nasjonale og kulturelle arv og bakgrunn blir bestemmende for vår intellektuelle synsrand, vår «horisont». «Horisonten» og situasjonen endres hele tiden gjennom vår interaksjon med hverandre i situasjoner som selv er resultat av forutgående interaksjoner», jf., *Store norske leksikon*, s.v. «hermeneutikk», av Jan Harald Alnes. 9.12.2018. snl.no/hermeneutikk.

²⁸⁴ Bugge, *Aarbøger* 1904–1905, 476, 498, 528–529, 535, 537, 574, 579, 592, 616–618, 638–639, 645–646, 648, 651; Bugge, *Aarsberetning for 1907*, 169; Bugge, *NIæR* 2, 1, 495, 511, 525, 528, 530, 532, 537, 539, 543, 546, 549, 551, 553–554; Bugge, *NIæR* 2, 7, 30.

Etter å ha sammenliknet deler av innskriften med runene utført av *Uha* på Ødemotland-innskriften fra Rogaland, hadde nå Bugge kommet frem til at **ti(auwe)** fra Ødemotland tilsvarte **ti(adeelifi)** fra Ågedal. «Her er det da umiddelbart indlysende, at **ti** i begge Innskrifter er ét og samme Ord. Følgelig er min tidligere Tolkning af **tiade** som et Verbum i Præteritum feilagtig. Derimod maa **ti** Aagedal være Vokativ af Gudenavnet **Ty** ligesom **ti** Ødemotland», anførte Bugge.²⁸⁵

Bugges nye normalisering av innskriftens siste del lød i 1903: ...*fahd ti-ad ee lifi an it*, og tolket «(Uha) skrev: Krigerske Ty! han (d. e. Eiermanden) leve! paa det (d. e. Smykket)». Her leste han *lifi* med intervokalisk **f** for forventet **b**, virket overrasket, men konstaterte det.²⁸⁶ Magnus Olsen og Bugge fant så **tiad** på Darum-3, og leste **ti** med epitetet **ad** som vokativ av stammen **Tīwa-*, og fikk dermed frem «krigerske Ty!» på Ågedal-innskriften. Alt med referanse til norrøne *Týr*, angelsaksiske *Tīw* eller *Tīg*, og gammelhøytyske *Zio*.²⁸⁷ «Intet Epitheton kan jo passe bedre til Krigsguden end et Adjektiv, som betyder «krigersk», «kampdygtig» eller «kjæmpende», konkluderte Bugge fornøyd.²⁸⁸ I 1907 forlot han imidlertid vokativformen, dog uten å endre vesensinnholdet i innskriften. Han stilte i stedet spørsmålet: «Skulde **tiad** være forkortet skrivemaade for 3 ord **ti a d** og betyde: *Tyr (ok allir) æsir dugi!?*»²⁸⁹

Den skandinaviske pantheon

Varianter av «X (og alle) æser/diser/guder (duge)» er interessante, ikke minst fordi det på Austad i Lyngdal, en snau dagsmarsj fra Ågedal sørøstover mot kysten av Vestagder, er funnet seks

²⁸⁵ Jf. Bugge, *NlæR* 1, 68; Magnus Olsen & Sophus Bugge, «Runeinnskrifterne i Urnes kirke i Sogn», *Aarsberetning for Foreningen til norske Fortidsmindesmærkers Bevaring* (Kristiania, 1907), 169; Bugge *NlæR* 2, 1, 551–553. Forøvrig er det interessant å registrere at Grønvik fastholdt **tiade** i begge sine tolkninger, som det eneste ordet han beholdt fra Bugges første tolkning. jf. Grønvik, *Ågedal*, 61–91; Grønvik, *Vimose*, 241–254.

²⁸⁶ «**lifi** har **f** for det oprindelige **b**», og Bugge henviser til tilsvarende på By-hellen fra Sigdal, jf. **alafu**, jf. Bugge, *NlæR* 2, 1, 530. By-hellen er datert 375/400–560/570, jf. Imer, «Runer og runeinnskrifter: kronologi». «Men Ødemotland-Innskriften har bevart **b** i **ebuuuinu**», jf. Bugge, *NlæR* 2, 1, 551. «Det er først i Innskrifter med den kortere Rækkes Runer fra Middelalderen, at man finder skrevet f.Eks. *staue* = oldn. *stafi* og lign.», jf. Bugge, *NlæR* 2, 1, 549. «**lifi** kunde efter sin Form være Dativ af Substantivet for «Liv», af ældre **libē*. Men en saadan Dativ synes her syntaktisk uanvendelig i Sammenhængen», Bugge, *NlæR* 2, 1, 551. «Jeg forstaar derfor **lifi** paa Brakteaten som Præsens Konjunktiv 3dje Pers. Ental = oldn. *lifi*», jf. Bugge, *NlæR* 2, 1, 553–554.

²⁸⁷ For å rettfærdiggjøre denne tolkningen trakk Bugge frem et gammelt kamprop fra Hawick i Northumberland: *Teeryebus ye Teer ye Odin*, jf. Bugge, *NlæR* 2, 1, (trykt første gang 1903), 553–554, jf. *Aarboger for nord. Oldkynd.* (1875), 114, forklart som «Tir hjælp os! hjælp Tir, hjælp Odin!», jf. Bugge, *NlæR* 2, 1, 554, jf. *Olrik Arkiv* f. n. F. 19, 240. Kampropet referer til et skotsk nederlag mot engelskmennene ved Flodden Field i 1513, der en gruppe menn fra Hawick slo en engelsk divisjon mens de brølte kampropet *Teeryebus ye Teer ye Odin*, jf. *Letters and Papers, Foreign and Domestic, Henry VIII* 1, 1509–1514. Dette blir fremdeles feiret under den årlige *Hawick Common Riding*-festivalen, jf. hawickcommonriding.co.uk. Sammenlikningen fremstår noe søkt, ettersom man har beholdt de norrøne navnene *Teer*, jf. *Tir*, og *Odin*, og ikke de gamle engelske *Tīw* og *Wōden*, jf. Bugge, *NlæR* 2, 1, 554. Bugge trakk også inn et tilsvarende gammelt tysk rop om hjelp der *zēter*, *zetter*, som ifølge *enkelte* skal inneholde navnet *Zio*, ibid. Det kan se ut som om Bugge la inn disse referansene hovedsakelig for å legitimere bruken av vokativ i innskriften, og da i særdeleshet vokativ brukt for tilkalling av krigsguden Tyr. I lys av den store tidsforskjellen på 1000 år frem til kampropet i Northumbria, kan denne analogien vanskelig tillegges stor vekt.

²⁸⁸ Bugge, *NlæR* 2, 1, 551.

²⁸⁹ Bugge, *NlæR* 3, 30, jf. «biðja disir duga», *Sigrdrifamál*, 9; «bið ek Óttari ǫll goð duga», *Hyndluljóð*, 50.

C-brakteater i en depotgrav.²⁹⁰ Alle hadde inngravert runene TX, translitterert **tg**, forstått som «Tyr (og alle) guder». Referansene er basert på vers fra Grimnesmål, «Ulls vennskap og alle guders»,²⁹¹ i Sigerdrivamåls siste linje i verset om bergeruner som fødselsforløsende, «be så disene duge»,²⁹² og Frøyas henstilling i samtale med volven Hyndla i Hyndluljod som ender i ordene «Jeg ber alle guder Ottar hjelpe».²⁹³ At Tyr har blitt hardt dyrket i Vestagder, ser man ellers gjennom stedsnavnene Tisland i Laudal, samt Titland både i Feda og Kvås, alle med betydning «Tyr's land».

Begrepet «alle guder» finner vi også igjen i det gamle hedenske tempelet *Pantheon* i Roma, med nettopp betydningen «alle guder». Hvorvidt det norrøne «alle guder» (norr. *ǫll goð*) har sammenheng med lat. *Pantheon*, har sjelden vært drøftet inngående. Arkeolog Ulf Näsman mener at vi ikke vet når den nordiske pantheon ble utviklet, men at mange forskere tror strukturene ble utviklet senest før yngre romertid, altså før 150 CE.²⁹⁴

Den keltiske gudinnen Epona ble imidlertid adoptert av romerne, og det ble reist et tempel til hennes ære i Roma.²⁹⁵ I lys av at den egyptiske gudinnen Isis fikk en hel bydel viet til seg under Augustus,²⁹⁶ i samme århundret som Tacitus omtalte den nordiske Frøya som nettopp Isis,²⁹⁷ åpner det opp for mulighetene for å se for seg «alle guder» innenfor det voksende romerske imperiet bli inkludert i Pantheon, også de som ble dyrket av nordbarbariske leiesoldater og hjelpetropper.

Runolog Marie Stoklund har imidlertid vært skeptisk til en slik tolkning av TX-runene. Hun mente å se en tendens til å gjøre magisk eller religiøst innhold semantisk forståelig, ved å lese inn forkortelsesruner.²⁹⁸ Bernard Mees mente at ideene om disse forkortelsene var ren gjetning og lite pålitelige, og at **tg** likeså godt kunne være initialene til gullsmeden eller liknende.²⁹⁹

Uha og Tyr

Ved å sammenlikne et samlet korpus av *Uha*-innskrifter, lette Bugge etter mønstre.³⁰⁰ Han tolket «grantré»-runen på Sjælland-2 som en trippel **t**-rune, i eldre futhark kalt Tyr-runen. Videre så

²⁹⁰ Jf. C7453, C7539, C7563, Kulturhistorisk Museum, Oslo.

²⁹¹ Jf., «Grimnesmål» 42, *Edda-dikt*, 81; 'Ullar hylli hefir 's ok allra goða', «Grimnismǫl» 43, Jónsson, *Eddadigte*, 71.

²⁹² Jf. '...ok biðja þa disir duga', «Sigrdrífumǫl» 8, Jónsson, *Eddadigte*, 251; «Sigerdrivamål» 9, *Edda-dikt*, 229.

²⁹³ Jf. Vers 49, Edvard Eikill, «Hyndluljod, diktet om Ottar lite vitende», *Flatøybok 1* (Stavanger: Saga, 2014), 86; jf. 'biðk Óttari ǫll goð duga', «Hyndluljod», 36, Jónsson, *Eddadigte*, 150.

²⁹⁴ Ulf Näsman, «Scandinavia and the Huns. A source-critical approach to an old question», *Fornvännen* 103 (2008), 115.

²⁹⁵ Jf. Phyllis Fray Bober, «Reviewing Réne Magnen, Epona, Déesse Gauloise des Chevaux, Protectrice des Cavaliers», *American Journal of Archaeology* 62.3 (1958), 349.

²⁹⁶ Vidar Kristensen, «Serapis på mynter i antikken», *Norsk Numismatisk Tidsskrift* 3 (2019), 8.

²⁹⁷ Tacitus, *Germania*, 9.

²⁹⁸ Ulla Lund Hansen mfl. (Marie Stoklund), «Die Runen der römischen Kaiserzeit», Himlingøje — Seeland — Europa: Ein Gräberfeld der jüngeren römischen Kaiserzeit auf Seeland, seine Bedeutung und internationalen Beziehungen, *Nordiske Fortidsminder* B13 (København: Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab, 1995), 344.

²⁹⁹ Jf. personlig kommunikasjon i e-post fra Mees, 20.3.2020.

³⁰⁰ Bugge, *NlæR* 1, 553–554.

han flere særegenheter i skrivemåten som bandt Sjælland-2-innskriften til Ødemotland,³⁰¹ og antok at den Uha som sto bak Sjælland-2-innskriften kunne ha vært en eldre slektning av den som gjorde Darum-3, Ågedal og Ødemotland-runene. Lindholm og Kragehul tilhørte da også en eldre generasjon.³⁰² Uha syntes å ha vist seg tidligst i Danmark, og Bugge tolket dette til at yngre medlemmer av slekten sto bak innskriftene på Sør- og Vestlandet.³⁰³ «Disse Mænd af Navnet Uha var (...) af erulisk Slægt. Det er naturligt, at dette krigerske Folk særlig dyrkede Krigsguden».³⁰⁴ Bugge koblet dermed eirilar og herulene til Uha-slekten, som ifølge romerske kilder hadde forbindelser til Skandinavia.³⁰⁵

Oppsummering kapittel 3

Ottar Grønvik og Sophus Bugges mange og iherdige forsøk på å forstå innholdet i runene på hovedbrakteaten, viser oss til fulle hvilke utfordringer runologer kan stå ovenfor. Grønviks siste og stående tolkning beveget likevel meningsinnholdet stadig lenger vekk fra de etablerte faktuelle omstendighetene rundt graven, og etterlater oss med en følelse av å ville *for* mye. Bugges tolkninger er også utfordrende for deler av innskriften, men fremstår helhetsmessig likevel mer plausible enn Grønviks. Vektingen mellom det tekst-interne og tekst-eksterne balanserer bedre, og det innholdsmessige fremstår mer troverdig. Jeg bifaller delvis Bugge åpningssekvens, urn. *apilr rikipir aih eirilidi uha infalh*, norm. «Den høybårne Rikithir eier høvdingesmykket. Uha inngraverte», men mener likevel dette må tolkes som «Den adelige Rikithir eier erilar' hærstyrke/herulerhæren. Uha inngraverte». Min egen translitterasjon og tolkning av andre halvdel av innskriften, norr. **hallarlið tjáði ei ljúfr it*, norm. «hærstyrken i hallen omfavnet avtalen», foregriper en intervokalisk **f** for forventet **b**, og i sin helhet neppe ikke kronologisk forsvarlig. Likevel mener jeg at begrepet **hallalid* er en del av innskriften, ikke minst fordi det underbygger brakteatens funksjon i kontekst av å representere en allianseavtale ved å romme et militært og sosiopolitisk budskap. Og skulle dette skape konsensus, vil dette bidra til større innsikt i de maktpolitiske strukturene i regionen, og kanskje si oss noe om hvorvidt området var styrt av én hersker eller et aristokrati med flere forholdsvis likestilte ledere bosatt i ulike deler av regionen, slik Stylegar også har tatt til orde for.³⁰⁶

³⁰¹ «Saaledes eiendommelige Runeformer, Ordformer, Ord og Udtryk. Den yngre **uha** var, ligesom den ældre, Tys-Dyrker», Sophus Bugge, *NlæR* 2, 7, 4 (1903), 196.

³⁰² Bugge, *NlæR* 2, 7, 4, 196.

³⁰³ Bugge, *NlæR* 2, 7, 4, 197. Denne slutningen samsvarer med Axboes anslag om en senere oppstart av C-brakteatproduksjon i Vestskandinavia enn i Sørskandinavia, jf. Axboe, «Brakteatstudier», 144.

³⁰⁴ Bugge, *NlæR* 1, 553–554.

³⁰⁵ Prokopios, *De bello gothico*, 2.1.27–28; Jordanes, *Getica*, 3.

³⁰⁶ Jf. Frans-Arne H. Stylegar, «Folkevandringstiden i det sørligste Norge» *Arkeologiblogg* arkeologi.blogspot, 28.11.2004.

Kanskje er det mengden av forkastede tolkninger som har bidratt til å gi et inntrykk av at innskriften likevel er uforståelig og meningsløs? Det samme kunne i så fall sies om flere innskrifter. Eggja-steinen har runologer gjort flere tildels svært ulike tolkninger av, Rök-stenen er en annen og Hogganvik-steinen en tredje. Ingen av disse regnes likevel som uforståelige eller meningsløse. Samtidig bør vi vokte oss for å gå for langt i våre forsøk. Skriftens tilstedeværelse i seg selv hadde også et kommuniserende element ved seg, ikke minst i kombinasjon med funksjon og ikonografi. At en innskrift er utfordrende, betyr likevel ikke at innholdet nødvendigvis er meningsløst. Det kan også bety at vi mangler innsikt – eller fantasi.³⁰⁷ Manglende fantasi eller ei – jeg vil uansett forfølge de løse trådene jeg har etterlatt her, løfte blikket utover og forsøke å se og sette ting i sammenheng. Først ut er ikonografien på C-brakteatene.

4. Ikonografien på Ågedalbrakteat IK1

Jeg vil i dette kapittelet gå kronologisk gjennom ulike tolkninger av ikonografien på C-brakteatene, både de variantene man fant i kvinnegraven i Ågedal, men også avarter som kan gi et større overblikk og nye perspektiver. Dette dreier seg både om hovedikonet med det antropomorfe hodet over det firbente dyret, men også om fylfoten som preger Ågedal IK1. Jeg vil så drøfte ulike aspekter og flere av tolkningene, i tillegg til mulige allianseforbindelser, før jeg oppsummerer.

Fra alvekvinne til Odin

Allerede på siste halvdel av 1800-tallet begynte arkeologene Christian Jürgensen Thomsen, Oscar Montelius og Bernhard Salin å klassifisere datidens kjente brakteatkorpus ut fra detaljer i ikonografien.³⁰⁸ Så tidlig som i 1855 delte Thomsen brakteatene inn i type A–H, etter ulike romerske forbilder. 14 år senere trakk Montelius konklusjonen om at typene A–D, så vel som type F, måtte dateres til folkevandringstiden, mens de andre – type E, G og H, tilhørte en senere periode.³⁰⁹ I 1895 gjorde så Salin forsøk på å dele inn C-brakteatene i 18 ulike undergrupper eller tabeller, utifra innhold av runer, fylfot eller fugler, og hvorvidt det firbente dyret så fremover eller bakover.³¹⁰ Her var både Ågedal IK1 og IK2 plassert i tabell 8, under overskriften «Menniskohufvud öfver fyrfotadjur, Sydsvenska afdelningen». Han sammenliknet også C-

³⁰⁷ Jf. John Hines, «Review article, The Final Publication of the Series On the Iconology of the Gold Bracteates and Karl Hauk's Legacy», *Medieval Archaeology* 57, 1 (2013), 256.

³⁰⁸ Christian Jürgensen Thomsen, *Om guldbrecteaterne og bracteaternes tidligste brug som mynt* (Kjöbenhavn, 1855); Oscar Montelius, *Från jernåldern* (Stockholm, 1869); Bernhard Salin, «De nordiska guldbrecteaterna. Några bidrag till kännedomen om bracteaternas utbredning och kulturhistoriska betydelse. En arkeologisk studie», *Antiqvarisk tidskrift för Sverige* 14, 2 (Stockholm: Kungl. Vitterhets historie och antikvitetsakademien, 1895).

³⁰⁹ Jf. Nancy L. Wicker, «Bracteate Inscriptions and Context Analysis in the Light of Alternatives to Hauk's Iconographic Interpretations», *Futhark* 5 (2014), 26–27.

³¹⁰ Salin, «De nordiska guldbrecteaterna», 101–111.

brakteatikonet med et vendelhjelmrelieff fra Uppsala av kriger på hest fulgt av to fugler, men nevnte ikke Odin eksplisitt.³¹¹

Bugge på sin side syntes å ha foretatt egne vurderinger samme år, litt uavhengig av tidligere inndelinger.³¹² Han var enig i at ikonene utvilsomt hadde fremmede forbilder, men at de var blitt nordifiserte. Bugge foreslo at skandinavene hadde skapt ny identitet og mening gjennom både å tolke romerske guder som sine egne, for så å avbilde skikkelser fra egen mytologi.³¹³ «Hvor mye lettere kunne ikke disse tro at en kjent arkaisk form representerte en skapning fra deres hjemlige forestillingskrets, en alvekvinne?», resonnerer Bugge retorisk.³¹⁴

I 1907 mente kulturhistoriker Sune Ambrosiani å gjenkjenne Odin på C-brakteatene. Han identifiserte både de mannlige hodene på A-brakteatene, og det over det hesteliknende dyret på C-brakteatene som Allfader, og antok de hadde sin opprinnelse i bilder av keiseren som gud på romerske mynter og medaljonger.³¹⁵

Under annen verdenskrig kom semantiker Herje Öberg ut med sin brakteatavhandling i bokform.³¹⁶ Her gjorde han det første forsøket på å gruppere de ulike brakteatene innenfor forskjellige «familier» utifra spesifikk karakteristika innenfor gruppe C. Han la også A-brakteatene inn som undergruppe av C, noe som på et nivå kan være forståelig utifra ideen om skandifisering av keiser- og gudeportretter, men Öberg fikk likevel ikke gehør for en slik inndeling andre steder. På andre områder videreførte han Salins arbeid, spesielt i forhold til å dele opp brakteatene i frem- og bakoverhoder, og å skille det subnaturalistiske fra slingdyr.³¹⁷ Öbergs arbeid har blitt trukket frem for sine viktige bidrag av både Alexandra Pesch, Svante Fischer og Wicker & Williams.³¹⁸

Interessant er det derfor å studere Öbergs Gruppe C III, der Ågedal IK1 inngikk sammen med seks svenske, to fynske og én schleswigske brakteat, mens øvrige norske brakteater var fraværende.³¹⁹ Alle med fylfot, bortsett fra én av de västergötlendske. Likeså er Ågedal IK2s

³¹¹ Salin, «De nordiska guldbrakteaterna», 61, fig. 76.

³¹² Bugge, «Agedal», 186–204.

³¹³ Thomsen, *Om guldbracteaterne*; Montelius, *Från jernåldern*.

³¹⁴ Jf. Bugge, «Agedal», 202.

³¹⁵ Wicker, «Bracteate Inscriptions», 3; Svante Fischer, «Recension av *Alexandra Pesch: Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit – Thema und Variation*», i Staffan Fridel (red.) *Namn och Bygd. Tidskrift För Nordisk Ortsnamnsforskning* 29 (Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien För Svensk Folkkultur, 2009), 215.

³¹⁶ Herje Öberg, *Guldbrakteaterna från Nordens folkvandringstid*. (Uppsala: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, 1942).

³¹⁷ Elisabeth Barfod Carlsen, «Fabeldyr i udvikling. En analyse af D-brakteaterne», *Hikuin. Nordeuropæisk dyrestil* 29 (2011), 122, jf. Salin, «De nordiska guldbrakteaterna», 108–111.

³¹⁸ Mats Malmer, «Metodproblem inom järnålderns Konsthistoria», *Acta Archaeologica Lundensia* 3 (Lund, 1963); Pesch, *Thema und Variation*, 30; Fischer, «Recension av *Alexandra Pesch*», 216; Wicker & Williams, «Review», 204.

³¹⁹ Gruppe C III: IK1 C13 H2 Ågedal, Vestagder; IK12 C6,a H2 Alingsås, Västergötland; IK48 C H2 Erska, Västergötland; IK48,1 C H2 Erska, Västergötland (nå tapt); IK102 C H3 Långaryd, Småland; IK159.1 C4 H2 Sjöändan, Bohuslän; IK159.2 C4 H2 Sjöändan, Bohuslän; IK31 C13 H2 Bolbro, Fyn; IK35 C H2 Broholm, Fyn; IK237 C13 H2 Ekernförde, Schleswig, jf. Öberg, *Guldbrakteaterna*, 70–73. I etterkant har man funnet en toegget tvilling til sistnevnte, IK236 H2 Ekernförde-C. Her har jeg lagt til Axboes H-kronologi og Pesch' formularfamilier, som viser moderat grad av overlapping til Pesch' gruppe C13, og høy overlapp på kronologi, 10 av 11 vurdert til H2 (475–500 CE).

plassering i Gruppe C VI interessant, ikke minst fordi vi her finner syv brakteater fra Rogaland, fire fra Sogn, to fra Vestagder, og én fra henholdsvis Telemark og Østfold. I tillegg plasserte han én dansk, tre svenske og én gotlandsk, i denne gruppen.³²⁰

For Gruppe C VI står fugleikonet sentralt, men det er usikkert hvor strengt vi skal forstå disse gruppeinndelingene. Ikonografien viser slektskap, og likhetstrekk og felles signifikanter kan tolkes som allianser. Endrede geografiske mønstre mellom Gruppe C III og VI kan forstås som en forskyvning av allianser fra Sør- og Østskandinavia til Vestskandinavia. I 2007 publiserer Alexandra Pesch en ny tematisk oversikt, som jeg vil komme tilbake til og anføre enkelte sammenlikninger i forhold til Öbergs.

Arkeolog Mogens Bellmann Mackeprang avviste imidlertid Öbergs grupperinger i sin *De nordiske Guldbrakteater* fra 1952. Mackeprang bygget på Montelius' klassifisering, men daterte utviklingen rundt et århundre senere enn tidligere forskere. Etter studier av romerskimporterte gullmynter forskjøv han produksjonsstart til slutten av 400-tallet. D-brakteatene definerte han som den første gruppen med genuin «germansk» dyreornamentikk, og daterte disse til første halvdel av 600-tallet.³²¹

Karl Haucks teori

I nyere tid er de grundigste analysene foretatt av historiker Karl Hauck, som fra og med 1970 og frem til sin bortgang i 2007,³²² kategoriserte mer enn 900 gullbrakteater.³²³ Hauck bygget videre på Montelius' typeklassifisering A–D fra 1869, men skilte i tillegg type F ut fra D-kategorien. Brakteater av kategori C ble periodisert til 450–540 CE.³²⁴

Ikonografien på Ågedal IK1 viser et antropomorft hode plassert over et firbent dyr. Dyret har blitt tolket som hest, men er neppe utstyrt med hover. De fleste C-brakteatene fremstiller føttene i en avsluttende splitt, noe som kan tolkes som klover. Hauck har selv beskrevet føttene på Ågedal IK1 som poter.³²⁵ På hodet bærer hesten noe som likner horn. Dette forklarte Hauck ved å referere

³²⁰ Öbergs Gruppe C VI: IK2 C10,a H3 Ågedal, Vestagder, IK67 C10,a H3 Gyland, Vestagder, IK118 C11 H3/4 Madla, Rogaland, IK119a-b C H4/3 Madla, Rogaland, IK253,1 C11,a H3 Garpestad, Rogaland, IK332 C11 H3 Selvik, Rogaland, IK314 C11 H3 Rimestad, Rogaland, IK315 C11 H3 Rimestad, Rogaland, IK277a-c C11 H3 Høyvik, Sogn og Fjordane, IK343 C11,a H3 Raum Stedje, Sogndal, IK336 C11,a H3 Simones, Telemark, IK171 C10 H3 Sletner, Østfold, IK344 C10 H3 Stora Ryk, Bohuslän, IK283.1 C11 H3 Hult-C, (Dalsland), IK376.1 C10 Vadstena, IK376.2 C10 H2 Ukjent funnsted, IK369 C10 H3 Ukjent funnsted, DK, jf. Öberg *Guldbrakteaterna*, 82–86. Sammenliknet med Axboes H-kronologi og Pesch' formularfamilier, viser dette stor grad av overlapping. Rogalandsbrakteatene som Öberg har koblet direkte til Ågedal IK2, har Pesch samlet i egen gruppe, C11, jf. Pesch, *Thema und Variation*.

³²¹ Mogens Bellmann Mackeprang, «De nordiske Guldbrakteater», *Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter, bind 2* (Aarhus: Universitetsforlaget, 1952); Mogens Bellmann Mackeprang, «De nordiske Guldbrakteater» (Zusammenfassung), *Nachrichten* (1953), 65–66.

³²² Jf. Karl Hauck, *Guldbrakteaten aus Sievern: Spätantike Amulett-Bilder der 'Dania Saxonica' und die Sachsen-'Origo' bei Widukind von Corvey* (Munich: Münstersche Mittelalter-Schriften, 1970).

³²³ Jf. Hines, *Hauk's Legacy*, 251.

³²⁴ Axboe, *Herstellungsprobleme und Chronologie*, 252–256. (sjekk ut nøyaktig om denne er ref. til tidligere); 2011, 710.

³²⁵ Jf. Gravgodset fra Ægrehauen i Ågedal, underkapittel «Brakteatene».

til et steinbilde i Haggeby-Uppland og en fibula med hestemotiv fra Gotland, og antydning at hornene avbildet på brakteatene var et ornament som ble båret av hesten, og oppfylte en rituell funksjon.³²⁶

Det kan være vanskelig å forstå hvilke elementer ulike forskere mente måtte være til stede for at noe skal kunne tolkes på en bestemt måte. Samtidig er det utfordrende å definere hva som er relevant og ikke, ved stiliserte og kreative figurframstillinger som avspeiler forestillinger som vi ikke lenger har direkte tilgang til.

Fra munnen på dyret henger noe som likner en tunge, og kan henspille på et lidende eller døende dyr. Hauck tolket dette som skjegg, hevder at skjegghester var vanlig i eldre *skeid*, og at det gammelnorske navnet *Grani* gitt til hester, vitner om disse skjeggete hingstene.³²⁷ Hauck konkluderte med at de firbente dyrene på C-brakteatene var hester, men at disse noen ganger var seremonielt kledd i horn. Hester, hevdet han, var dyr som vanligvis ble tilskrevet Odin. Gitt usikkerheten rundt dyret, er de imidlertid neppe tilstrekkelige som bevis på at den sentrale figuren er Odin.³²⁸

Hornene fikk arkeolog Jens Jacob Asmussen Worsaae og Salin til å foreslå at vi hadde å gjøre med representasjon av en geit, noe som peker mot Thor snarere enn Odin.³²⁹ Hauck var imidlertid uenig og støttet i stedet Egil Bakka, som hevdet at variasjonene i skjegg og horn på brakteatene pekte på ulike produksjonssteder og ikonografiske tradisjoner, heller enn på identiteten til den menneskelignende figuren.³³⁰ Mees mente også at hesten ved enkelte anledninger så ut til å ha blitt til en geit eller okse.³³¹ Halen er strengt tatt det eneste distinktive trekket som kobler dyret til en hest.

Ifølge Hauck var C-brakteatene amuletter brukt til helbredelse, og ettersom Odin kunne assosieres med dette, var det mest sannsynlig at figuren på brakteatene var Odin. Videre hevdet han at representasjonen på C-brakteatene skildrer Odin i ferd med å helbrede en hest. Han sammenliknet med helbredende guder og trakk paralleller til representasjoner av Kristus og Aesculapius som *healere*, og Odin, som han definerte som den helende guden i den nordisk-hedenske tradisjonen.³³²

³²⁶ Karl Hauck, «Brakteatenikonologie», i *RGA* 3, redigert av Johannes Hoops (Berlin: Walter de Gruyter, 1978), 369; jf. Kathryn Starkey, «Imagining an Early Odin, Gold Bracteates as Visual Evidence?», *Scandinavian Studies* 71, 4 (1999), 373–392.

³²⁷ «Grani» er mest kjent som hesten til Sigurd Fåvnesbane, jf. Venceslaus Ulricus Hammershaimb, *Sjurðar Kvæði* (København: Det nordiske Literatur-Samfund, 1851).

³²⁸ Starkey, «Early Odin», 373–392, jf. Hauck, *Brakteatenikonologie*, 369.

³²⁹ Wicker, «Bracteate Inscriptions», 27–28, jf. Jens Jacob Asmussen Worsaae, *Årbøger for nord. oldkyndighed* (1870); Salin, «De nordiska guldbrakteatern».

³³⁰ Starkey, «Early Odin», 373–392, jf. Hauck, *Brakteatenikonologie*, 368; Bakka, «Methodological problems», 34.

³³¹ Bernard Mees, «On the typology of the texts that appear on migration-era bracteates», *Early Medieval Europe* 22 (2014), 284, jf. Anders Kaliff & O. Sundqvist, «Odin and Mithras: Religious Acculturation during the Roman Iron Age and the Migration Period», i A. Andrén, K. Jennbert & C. Raudvere (red.) *Old Norse Religion in Long-Term Perspectives* (Lund, 2006), 210–217.

³³² Asklepios, legekunstens gud i gresk mytologi. Hos romerne het han Aesculapius, jf., *Store norske leksikon*, s.v. «Asklepios», av Egil Kraggerud. 25.10.2018. snl.no/Asklepios.

Hauck argumenterte for at en fortelling der guden Odin helbreder en hest, er avbildet på brakteatene. Han baserte argumentet på den åpne munnen på det antropomorfe hodet, som han mente blåste ut helbredende pust.³³³

Merseburgbesvergelsen

Uten å føre belegg for at C-brakteatene var amuletter brukt til leging og *healing*, blir dette ren sirkelargumentasjon, men Hauck begrunnet dette med å parallellføre tolkningen til den såkalte *Andre Merseburgerformel* fra 900-tallet. Formelen omtalte Odin på en ridetur med Balder, som leget sistnevntes hest etter at denne hadde vrikket foten. Selve helingen utførte Odin sammen med Sinthgunt og Frøya eller Frigg (*friia*).³³⁴ Dernest hevdet Hauck at hånden som av og til dukket opp på enkelte C-brakteater, var Odins helbredende hånd. De vridde og forvrengte lemmene på dyret viste at det hadde behov for medisinsk hjelp.³³⁵

Senere har også filolog Heinrich Beck fulgt opp ved å foreslå at et kodemønster åpenbarte seg trinnvis på ikonografien til brakteatene. Det første var hestens fall, gjenkjennelig gjennom de forskjøvnede forbena og hestens nedadvendte, defensive posisjon. Deretter vendte det overdimensjonerte hodet seg omfavnende mot hestens øre. I tillegg var de omringet av et helingstegn (fylfoten), fugleformede vesener og verneord fra runene.³³⁶

Kritikk av Haucks teori

Hedeager stilte seg i utgangspunktet bak Odin-teorien på C-brakteaten, men tolket det som belegg for Odins sjamanistiske egenskaper, snarere enn helende magi forstått i lys av Merseburgbesvergelsene. Hun har foreslått at ikonografien viser Odin som sjaman, ridende til den andre verdenen med ravnene sine.³³⁷ Likevel åpnet hun for at C-brakteatene opprinnelig var romersk-inspirerte keiserportretter, som hadde gjennomgått vesentlige forandringer, blant annet ved at skriften var runer.³³⁸

Flere har kritisert Haucks Odin-identifisering på disse gullsmykkene. En av de første var

³³³ Starkey, «Early Odin», 373–392.

³³⁴ Merseburgformlene eller Merseburgbesvergelsene er to middelalderske og magiske besvergelses, skrevet på gammelhøytysk. De ble oppdaget i 1841 av Georg Waitz, jf. Patricia Giangrosso. «Charms», i John M. Jeep (red.) *Medieval Germany: An Encyclopedia* (New York: Routledge, 2016), 113, som fant dem i et teologisk manuskript fra Fulda (Cod. 136–137. 85a), trolig skrevet på 800- eller 900-tallet, jf. Hans-Hugo Steinhoff, «Merseburger Zaubersprüche», i Kurt Ruh mfl. (red.) *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon* 6 (Berlin: Walter de Gruyter, 1986), 410.

³³⁵ Det har senere blitt stilt spørsmålstegn ved det protogermanske opphavet til Merseburgformlene i forhold til kristen påvirkning og nyere og popularisert tilnærming til magi, jf. Susan D. Fuller, «Pagan Charms in Tenth-Century Saxony? The Function of the Merseburg Charms», *Monatshefte* 72, 2 (University of Wisconsin Press, 1980), 162–170; Brian Murdoch, «But Did They Work? Interpreting The Old High German ‘Merseburg Charms’ In Their Medieval Context», *Neuphilologische Mitteilungen* 89, 3 (New York: Modern Language Society, 1988), 358–369.

³³⁶ Heinrich Beck & Michael Lundgreen, *Merseburger Zaubersprüche*, i Heinrich Beck mfl. (red.) *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 19 (Berlin: Walter de Gruyter, 2001), 604; Klaus Düwel, *Runenkunde* (Stuttgart: Metzler 2001), 48–49.

³³⁷ Hedeager, *Skygger*, 84–85.

³³⁸ Hedeager, *Skygger*, 105.

lingvisten og mytografen Edgar Polomé som i 1994 argumenterte for at Balder-myten ble sent utviklet i mytologien, og påvirket av kontakt med kristendommen. Derfor var det heller *ikke* Balder og Loke som var avbildet på *Drei-Götter*-brakteatene fra det femte og sjette århundre,³³⁹ slik Hauck mente å ha identifisert disse.³⁴⁰

Germanist Kathleen Starkey har også sådd tvil om Haucks tolkning, og fant hans betegnelse på Odin som en helbredende gud problematisk. Hun mente Hauck her hadde utviklet et komplekst begrep om helbredelse som verken var underbygget i de deler av den norrøne mytologien som gir innsikt i identiteten til helbredende guder, eller i former for helbredelse knyttet til disse. Starkey satt også spørsmålsteget ved flere detaljer, som hvorfor kun én fugl vistes på brakteater i stedet for to, jf. Odins to ravner.³⁴¹ Det blir uansett spekulativt å hevde at det er en av Odins to ravner som er avbildet på C-brakteatene, slik som på Ågedal IK2. Hvis vi i stedet tolker fuglen som en ørn, vil den gi assosiasjoner til solguden,³⁴² noe som bringer oss over mot en mulig mithrasdyrking. Jeg kommer tilbake til dette etter hvert.

Grønvik stilte også spørsmål ved logikken rundt Haucks Odin-tolkning som den guden som helbredet Balders hest med helende ånde. Han viste til at det firbente dyret på de fleste C-brakteatene syntes å være i fullt firsprang, noe som ikke korresponderte med at den var skadet. Han slo seg ikke til ro med at Hauck antok at hesten var avbildet etter at den er helbredet.³⁴³ Videre påpekte Grønvik ved henvisning til Merseburgbesvergelsene at Odin helbredet hesten ved galder, men at han i kildene ellers aldri opptrådte som alminnelig legegud.³⁴⁴

Han kritiserte således Hauck for å ha foretatt en ren konstruksjon som gikk på tvers av den norrøne tradisjonen, ved å anta at gjenopp-livingen av Balders fole var en parallell til at også Balder selv ble vakt til live igjen av Odin. Grønvik stilte spørsmål om hvorfor man skulle legge slik vekt på Odin som hestelege, og hvorfor dette motivet skulle bli så populært på amuletter som folk i utgangspunktet bar for å beskytte seg selv.³⁴⁵ Hauks egne tolkningsforsøk med å finne en dypere religiøs mening i hestehelbredelsen, fremsto for Grønvik som meget søkte.³⁴⁶

Vi må også stille oss spørsmål om hvorfor Odin ikke ble portrettert med sin åttebente

³³⁹ De såkalte *Drei Götter*-brakteatene tilhører Pesch' formularfamilie B1: IK20 Zagórzyn, Polen; IK39 ukjent sted, Danmark; IK40 ukjent sted, Danmark; IK51,1 Fakse, Sjælland; IK51,2 Killerup, Fyn; IK51,3 Gudme, Fyn; IK66 Gummerup, Fyn; IK165 Skovborg, Midtjylland; IK595 Sorte Muld II/Fuglesang, Bornholm.

³⁴⁰ Jf. Edgar C. Polomé, «Brakteaten und die germanische Religionsgeschichte — Probleme einer wechselseitigen Interpretation», i Ruedi Hagen Keller & Nikolaus Staubach (red.) *Iconologia Sacra: Mythos, Bildkunst und Dichtung in der Religions- und Sozialgeschichte Alteuropas: Festschrift für Karl Hauck zum 75. Geburtstag*, *Arbeiten zur Frühmittelalterforschung* 23 (Berlin, 1994), 91–102.

³⁴¹ Starkey, «Early Odin», 373–392.

³⁴² Jf. Lucan, *Pharsalia*, 6.799–800; Plinius den eldre, *Natural History*, 10.3–6.

³⁴³ Grønvik, *Ågedal*, 86, jf. Hauck, «Brakteatenikonologie», 385; Hauck, *Goldbrakteaten* 1, 116.

³⁴⁴ Grønvik, *Ågedal*, 87.

³⁴⁵ Grønvik, *Ågedal*, 87, jf. Gylfaginning, 48, 52.

³⁴⁶ Grønvik, *Ågedal*, 87, jf. Hauck, «Brakteatenikonologie», 387, 396.

Sleipner. Vi kjenner til gotiske imitasjoner av romerske denarer fra 2–300-tallet, der hester er fremstilt med åtte bein, trolig utviklet fra den romerske bigati-ikonografien, enten bevisst eller ved en misforståelse (se fig. 5 og 6).³⁴⁷ Dette viser at Sleipnerikonet allerede var etablert blant barbarene før brakteatene ble utviklet, noe som svekker hypotesen om at det antro-

Fra tospann til åttebent hest:

Fig 5. T.v.: Revers: Victoria i biga, sølvdenar, Roma 91 BC.
Fig. 6. T.h.: Revers: Barbarisk (gotisk) imitasjon av romersk mynt fra Chernyakhov-kulturen, 250–350 CE.

pomorfe hodet på C-brakteatene skal være Odin på en firebeint hest, basert på en mye senere besvergelse.³⁴⁸ En detalj på vendelhjelmrelieffet fra Uppsala er tolket som Odin på en firebent hest, men her har han i det minste følge av to fugler.³⁴⁹ At fuglen på IK2 skal symbolisere Odin i fugleham, er også blitt foreslått, men i mytene er dette hamskiftet knyttet til Frøya. Hun lånte riktignok ut fjærhammen til Loke, men ikke eksplisitt til Odin.³⁵⁰

Bruk av mytologi bevart i senere nedskrivninger som inngang til å tolke tidligere bildemotiv, krever en kritisk refleksjon rundt tilnærming. At middelalderne tegninger gjøres til nøkkel for å forstå de visuelle fremstillinger fra en annen periode, kan føre til forhastede slutninger. Man må også ta hensyn til de visuelle motivenes iboende lag av mening som man på denne måten fort risikerer å miste av syne.

Axboes innbyrdes C-dateringer

I 2007 utkom Morten Axboes klassifikasjon av over 1000 brakteater, og her ble C-brakteatene inndelt i underklasse H1–H4.³⁵¹ Axboe daterte H1 til ca. 450–475 CE, H2 til 475–500

³⁴⁷ Ifølge Herwig Wolfram dyrket goterne Odin (Gaut), Teiws (Tyr) og Fairguneis (Tor), jf. Herwig Wolfram, «Cult and Religion among the Goths», i *History of the Goths*, oversatt av Thomas J. Dunlap (Berkeley: University of California Press, 1990), 106–112.

³⁴⁸ Davidson har pekt på paralleller mellom Sleipner og *Bagri Maro*, en åttebent hest som ifølge hinduistisk folkløse hos Gond-folket fraktet døde på en vogn i begravelsseremonier. Bagri Maro blir da symbol for gravvognen som de døde ble plassert i, før de ble løftet av fire personer, slik at deres siste tur sammenlignes med å ri på en hest med åtte bein, og Sleipners rolle som psykopomp, jf. Hilda R. Ellis Davidson, *Gods and Myths of Northern Europe* (Middlesex, 1964), 142–143; Otto Höfler, *Kultische Geheimbünde der Germanen* (Frankfurt am Main, 1934), 48–50; Andreas Nordberg, *Krigarna i Odins sal. Dödsföreställningar och krigarkult i fornnordisk religion*, doktorgradsavhandling i religionshistorie (Stockholm: Stockholms universitet, 2004), 245–246.

³⁴⁹ Jf. Salin, «De nordiska guldbrakteaterna», 61, fig. 76; Oscar Montelius, *Om lifvet i Sverige under hednatiden* (Stockholm, 1905), 98.

³⁵⁰ Jf. *Trymskvíða*, 3–5, *Edda-dikt*, 127–128. I Skaldskaparmál låner Loke Frøyas «falkeham», jf. *Skaldskaparmál*, 3, i Snorre Sturlasson, *Den norrøne gudeheimen* (Oslo: Olaf Norlis forlag, 1929), 117–135.

³⁵¹ Morten Axboe, «Brakteatstudier», *Nordiske Fortidsminder* B25 (København, 2007), 36, 143; Morten Axboe, «Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit – Auswertung und Neufunde. Migration Period Gold Bracteates. Interpretation and New Finds», i *RGA* 40, redigert av Wilhelm Heizmann & Morten Axboe (Berlin: Walter de Gruyter, 2011), 296.

CE, H3 til 500–525 CE og H4 til 525–540 CE.³⁵² Her tilhørte Ågedal IK1 undergruppe H2,³⁵³ som ellers opptrådte sjeldent i Vestskandinavia.³⁵⁴

Karakteristisk for gruppe H2 er frisyre som er avsluttet med en knute eller en oppsatt nakkefrisyre, som også vises i gruppe H3, sammen med «pust» fra munnen og fugle- eller dyrehoder ved avslutningen i nakken. Frisyre med vekselvis skraverte seksjoner, altså utfylling av frisyren med et kurvemønster, samt fletter og innramming av håret med en prikket perlerad uten tilhørende konturlinje, er begrenset til gruppe H2.³⁵⁵ Ågedal IK1 karakteriseres ved akkurat disse nevnte flettene med perlerad. I gruppe H3, som Ågedal IK2 tilhører, hadde de avrundede frisyrene i det store og hele forsvunnet, og diademene var stilisert som bånd med eller uten perler. Begrenset til denne gruppen er også oppsatt hår innrammet med prikker under øyet eller nesen og øyenbryn innrammet i en sammenhengende kurve.³⁵⁶

Keltisk påvirkning

Religionshistoriker Johan Adetorp har sett helt bort fra Haucks tolkning, og analyserte i stedet brakteater mot en bakgrunn av keltiske bilder.³⁵⁷ Heller enn å identifisere spesifikke keltiske guder og myter på brakteater, trakk han frem felles bakgrunn for det keltiske og nordbarbariske verdensbildet, og så på materiale fra førromersk jernalder for å analysere ikonet, snarere enn senere norrønt materiale, slik Hauck gjorde. Tilsvarende sammenlikninger med keltiske guder har også antropolog Peter S. Wells foretatt.³⁵⁸ Adetorp anerkjente både fruktbarhets- og jordsymbolikk i brakteater, og så på C-brakteater som sol-amuletter. En forklaring som arkeolog Carl-Axel Moberg allerede i 1952 brukte for å forstå brakteater med kantdesign; som stråler utover fra sentrum.³⁵⁹

Mithraskulten

Andre forskere har vendt seg mot klassiske og nærøstlige forbilder for å finne ledetråder for å forstå brakteatikonene. Arkeolog Anders Kaliff og religionshistoriker Olof Sundqvist har sporet opp likheter mellom mithras- og odinkulten i brakteatikonografien. De antydte at den skandinaviske odinkulten ble påvirket da den kom i kontakt med tilbedelsen av Mithras blant romerske soldater i provinsene. Ideen om et forhold mellom de to var likevel ikke ny, men vurdert av Hauck og

³⁵² Heizmann & Axboe, *RGA* 40, 280–281.

³⁵³ Axboe, «Brakteatstudier», 143.

³⁵⁴ Axboe, «Brakteatstudier», 144.

³⁵⁵ Axboe, «Brakteatstudier», 143.

³⁵⁶ Axboe, «Brakteatstudier», 143.

³⁵⁷ Jf. Johan Adetorp, *De guldglänsande ryttarna: C-brakteaternas ikonografi i ny belysning*, doktorgradsavhandling i religionsvitenskap (Lund: Lunds universitet, 2008).

³⁵⁸ Peter Scoville Wells, *Beyond Celts, Germany and Scythians: Archaeology and Identity in Iron Age Europe* (Bristol Classical Press, 2001).

³⁵⁹ Wicker, «Bracteate Inscriptions», 32.

undersøkt av Davidson allerede på 1970-tallet.³⁶⁰

Davidson foreslo at odinkulten var påvirket av mithrasmysteriene, og argumenterte med at Odin var omgitt av samme type dyr som Mithras, som fugl/ravn, hund/ulv og orm. Begge gudene ble av romerne assosiert med Merkur, og begge opptrådte ridende til hest. Verken Mithras eller Odin var rene krigsguder, men soldatenes guder.³⁶¹ De ble dyrket av krigere tett knyttet til en spesifikk religiøs ideologi som inneholdt zoomorfe elementer og innvielsesritualer.³⁶² I Skandinavia er disse kjent som berserk (norr. *berserkr*) og ulfhedin (norr. *ulfheðnar*).³⁶³ Davidson gjentok i 1993 at begge var guddommer for aristokratiske krigere, og at distinksjonen først og fremst lå i at Mithras var fiendtlig innstilt ovenfor kvinner, resonert utifra at kulten i Romerriket var forbeholdt menn. Odin hadde imidlertid forhold til en rekke kvinner av «edel byrd», som også var villige til å dø for ham.³⁶⁴

Kaliff og Sundqvist presiserte at mithraskulten ikke nødvendigvis var en drivkraft til, men snarere en innflytelse og fornyelse av en allerede eksisterende odinkult.³⁶⁵ De ga arkeologiske og språklige belegg for forbindelser mellom Skandinavia og Det romerske imperiets provinser i slutten av den romerske jernalderen, og sammenlignet militærbrorskapet til mithraskulten med konteksten for tilbedelsen av Odin. I Skandinavia fant disse sted i gildehallene der kongen delte mat og drikke med krigerne sine på en tilsvarende måte som Odin gjorde i Valhall. Lojaliteten overfor kongen ble vektlagt, og var organisert i enheter som hird (norr. *hirð*) og hærfølge (norr. *lið*). For mithraskulten fant dette sted i mithræumer, underjordiske templer som kosmiske rom der tilhengerne, som i stor grad besto av romerske soldater, gjennomgikk hierarkiske opptaksritualer, og øvet disiplin før de delte vann og brød.³⁶⁶

Dette kan henge sammen med hva forskere har sett som fremveksten av at en ny type odin-

³⁶⁰ Karl Hauck, *Fruhmittelalterlichen Studien* (Berlin: Walter de Gruyter, 1970), 302–303; Hilda Ellis Davidson, *Patterns of Folklore* (Ipswich: D.S. Brewer, 1978); Wicker, «Bracteate Inscriptions», 33.

³⁶¹ Tyr var krigsguden i norrøn mytologi, ekvivalent til Mars hos romerne, jf. Tacitus, *Germania*, 5; *Cornelius Tacitus – Folk og seder i Germania*, overs. av Halvdan Koht (Oslo: Det norske Samlaget, 1923), kap. 9, 20; Oddgeir Hoftun, *Norrøn tro og kult ifølge arkeologiske kilder* (Oslo: Solum, 2001), 79–97; Lotte Hedeager & Henrik Tvarnø, *Tusen års europahistorie. Romere, germanere og nordboere* (Oslo: Pax, 2001), 85; Gro Steinsland, *Norrøn religion. Myter, riter, samfunn* (Oslo: Pax, 2005), 17.

³⁶² Davidson, *Patterns*, 101; Anders Kaliff & Olof Sundqvist, «Odin and Mithras – religious acculturation during the Roman Iron Age and the Migration Period», *Old Norse religion in long-term perspectives Origins, changes, and interactions, Vägar till Midgård 8* (Nordic Academic Press, 2006), 214–215.

³⁶³ Kaliff & Sundqvist, «Odin and Mithras», 214–215, jf. Otto Höfler, *Kultische Geheimbünde der Germanen* (Frankfurt am Main: Moritz Diesterweg, 1934); kritiske bemerkninger av Klaus von See, «Exkurs zum Haraldskvæði: Berserker». *Zeitschrift für deutsche Wortforschung* 17 (1961).

³⁶⁴ Jf. Davidson, *Lost Beliefs*, 78.

³⁶⁵ Hauck, *Fruhmittelalterlichen Studien*, 302–303.; Davidson, *Patterns*; Anders Kaliff & Olof Sundqvist, *Oden och Mithraskulten: religiös ackulturation under romersk järnålder och folkvandringstid* (Uppsala: Department of Archaeology and Ancient History, Uppsala University, 2004), 23; Wicker, «Bracteate Inscriptions», 33.

³⁶⁶ Jf. Manfred Clauss, *Mithras: Kult und Mysterien* (Beck, 1990), 33–35; Kaliff & Sundqvist, *Oden och Mithraskulten*, 72–74, 215, jf. R. Beck, «Mithraism since Franz Cumont». I *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt* 2, 17, 4, redigert av W. Hasse (Berlin, New York: de Gruyter, 1984), 2083–2084, 2089–2091.

kult på 400-tallet. Dette knyttes blant annet til introduksjonen av Nydamstilen, som også var romerskinspirert.³⁶⁷ Arkeologene Hanne Lovise Aannestad og Marte Spangen har vurdert endringer i tro og kult opp mot politiske forandringer, der fokuset på Odin og en mer krigersk og maskulint orientert tro og ideologi synes å ha vært et brudd med forutgående perioders mytologi.³⁶⁸

Bildene på type C-brakteater med det store menneskehodet over et hesteliknende dyr med hornene til en okse, tolkes av Kaliff og Sundqvist som skandinaviske forsøk på å formidle et tredimensjonalt bilde av det mithraiske oksedrapsmotivet ved at guddommen står bak oksen.³⁶⁹ Det er dermed ikke nødvendigvis en skjeggete hest som er avbildet, men en døende okse med tungen hengende ut, jf. kultrelieffene (*tauroktoniene*) og statuene (*tauroboliene*) av sakral okseslakting og, som alltid var sentralt plassert i mithræumene.

Både Mithras og Odin var forbundet med døden, påpekte Kaliff og Sundquist. Odin da han sammen med valkyriene samlet de beste krigerne fra slagmarken og hentet dem til Valhall, mens Mithras på et fragment fra Virunum opptrådte som sjelehenter (*psykopomp*), som sammen med Helios hentet døde krigere i en *chariot* trukket av hester opp til himmelen.³⁷⁰ Gitt premisset at Odin tilsvarte Merkur i romersk mytologi, er det relevant å nevne to statuer av Mithras-Merkur som nylig ble funnet i et *mithræum* nord for Alpene, den ene i Mundelsheim, den andre i Groß Gerau ved Mainz.³⁷¹ Sistnevnte er viet til guddommen Mercuriu Quillenius.³⁷² En liknende statue er også funnet i et *mithræum* i Dura Europos i nåværende Syria.³⁷³

Kritikk av mithrasteorien

Mitt inntrykk er at det er størst konsensus rundt teorien om Odin som healer. Likevel har ikke kritikk av Davidson og Kaliff & Sundquists forståelse vært veldig synlig. Flere har henvist til Haucks odinteori,³⁷⁴ mens enkelte har referert til begge som mulige forklaringer.³⁷⁵ Svante Fischer har påpekt usikkerhet om hvorvidt mithrasdyrkingen hadde muligheten til å påvirke nordbarbarene i

³⁶⁷ Jf. Andersson, *Rom*, 165; Silje Sivertsvik, «Bak masken. En studie av ansiktsmotiver i dyreornamentikken», upublisert masteroppgave i arkeologi (Tromsø: Universitetet i Tromsø, 2015), 23.

³⁶⁸ Jf. Hanne Lovise Aannestad & Marte Spangen, «Dyrestilen forteller», *Hauglagt – vikingens gravskikk på Gulli* (Oslo: KHM, UiO, 2014), 33.

³⁶⁹ Wicker, «Bracteate Inscriptions», 33; jf. Kaliff & Sundqvist, *Oden och Mithraskulten*, 89.

³⁷⁰ Kaliff & Sundquist, «Odin and Mithras», 214–215, jf. CIMRM, 1430, jf. Clauss, *Mithras*, 93, 159–160.

³⁷¹ Odin var nordbarbarenes ekvivalens til Merkur jf. Tacitus, *Germania*, 5; Koht, *Germania*, 20; Hoftun 2001, 79–97; Hedeager 2001, 85; Steinsland *Norrøn religion*, 17. *Mithræum* var et lavtliggende eller underjordisk tempel viet til Mithras, og eksisterte langs alle grenselinjer til Romerriket, jf. Kaliff & Sundquist, «Odin and Mithras», 213, fig. 2.

³⁷² Jf. Spickermann mfl., *Religion in den germanischen Provinzen Roms* (Heidelberg: Mohr Siebeck, 2001), 342.

³⁷³ Leroy A. Campbell, *Mithraic iconography and ideology* (Leiden: E.J. Brill, 1969), 91.

³⁷⁴ MacLeod & Mees 2005; Charlotte Behr, «Using bracteates as evidence for long-distance contacts», *British Archaeological Reports*, BAR IS 1644, (2007), 21; Pesch, «Female Burials», 377–397; Wicker & Williams, «Review», 189; Eirin Susann Beenberg, «Rituell topografi. Gullbrakteater fra Vestagder og Rogaland», masteravhandling i arkeologi, Universitetet i Oslo, (2014), 21; Reiersen, «Elite milieus», 315.

³⁷⁵ Aleksander Bursche, «Two Scandinavian Bracteates from the Württembergisches Landesmuseum Stuttgart», *Studies in archaeology and history* 13 (2007), 65f; Morten Axboe, *Brakteatstudier* (København, 2007); Düwel & Nowak, «Inchriften auf Goldbrakteaten», 375–473; Jens Peter Schjöldt, «Ödinn», *Pre-Christian Religions of the North* 3 (2020).

den grad det har blitt hevdet. Ikke minst ettersom mithraskulten var en lukket orden som krevde invitasjon for deltakelse.³⁷⁶

Fischer har også stilt spørsmål ved «den store kronologiske diskrepansen» mellom romernes mithrasdyrking som han mente avtok allerede mot slutten av det tredje århundre, og produksjonen av C-brakteatene som fant sted i perioden 450–540 CE. Han har etterspurt mer research og tidfesting rundt de skandinaviske hjelpetroppenes tilstedeværelse i de romerske provinsene og grenseområdene. I tillegg har han etterlyst mer forskning på sammenliknende religiøs ikonografi, og en dypere kompetansekartlegging av hva barbarene faktisk erfarte av det som foregikk i Romerriket.³⁷⁷

I forhold til Fischers første innvending om utfasing av mithræumer, har han for så vidt et poeng i forhold til at flere ble stengt allerede på 2-300-tallet. Men det bør også nevnes at tre sentrale mithræumer i Roma ikke ble stengt før under første halvdel av 400-tallet, noe som kan være en indikator på utfasingen av mithraskulten foregikk noe senere blant romerske soldater generelt.³⁷⁸

Peschs formularfamilier

En meget grundig gjennomgang med inndelinger i tema og variasjon innen det store korpuset av A–F-brakteater, ble presentert av Alexandra Pesch i 2007. Hun anerkjente Öbergs arbeid, og mente grupperingen hans samsvarte med hennes egne i forhold til flere nøkkel-elementer.³⁷⁹ Peschs verk anses i dag som det kanskje aller viktigste og oversiktlige referanseverket, ikke minst fordi hun deler opp korpuset i ulike formularfamilier,³⁸⁰ men også fordi hun har inkorporert Axboes kronologi. Grupperingene i formularfamiliene bygget på kombinasjonen av likhet i design, tilstedeværende elementer, tematikk og kronologi.

Pesch setter Ågedalbrakteat IK1 i familie C13 sammen med IK31 Bolbro, Odense, Fyn, IK34.1 og IK34.2, begge Broholm, Gudme, Fyn, IK237 Ekernförde, Schleswig og IK596 Fuglsang/Sorte Muld, Bornholm. I november 2020 identifiserte arkeologer fra Kulturhistorisk museum, ledet av prosjektansvarlig Margrete Simonsen, et depotfunn ved Seutelva i Råde. Blant funnene var en C-brakteat som helt tydelig var slått på samme patrice som IK34.1 og IK34.2. Seut-C vil etterhvert få

³⁷⁶ Svante Fischer, «Review of Anders Kaliff & Olof Sundquist: Oden och Mithraskulten», *Fornvännen* 100 (2005), 69.

³⁷⁷ Fischer, *Roman Imperialism*, 69.

³⁷⁸ Mithræumene under kirkene viet til henholdsvis Santa Prisca, San Clemente og Santo Stefano Rotondo ble ikke stengt før henholdsvis år 400 CE, 410 CE og 450 CE, jf. Feyer L. Schuddeboom, «The Conversion of Temples in Rome», *Journal of Late Antiquity* 10, 1 (2017), 170–171.

³⁷⁹ Pesch, *Thema und Variation*, 30.

³⁸⁰ Jf. Fischer, «Recension av Alexandra Pesch», 215–217.

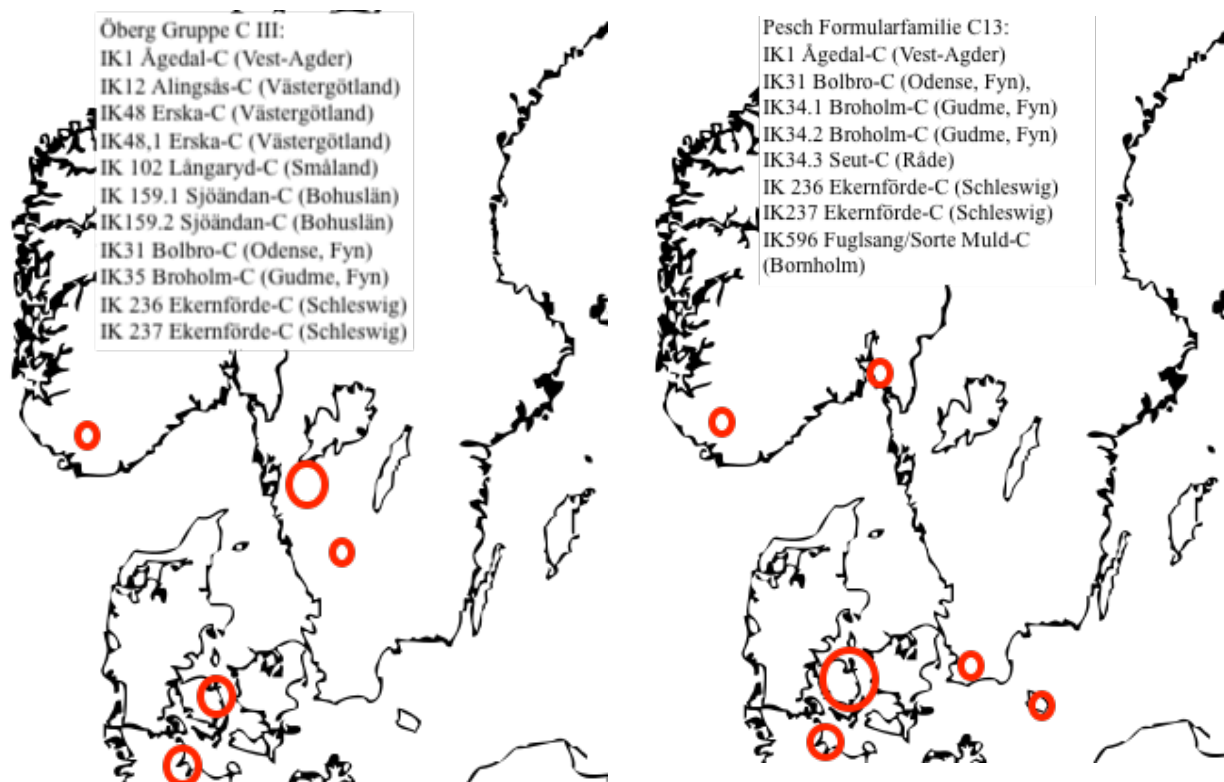

Fig 7 og 8: Öberg Gruppe C III og Pesch formularfamilie C13 H2 (475–500 CE), viser begge forbindelser mellom Ågedal, Fyn og Schleswig.

tildelt IK-nummer 34.3 så snart denne blir klassifisert, og vil da inngå i C13-familien.³⁸¹

De mest sentrale familielikhetene ved C13 er uleselig runeinnskrift eller runeliknende tegn, fylfot, uregelmessige punkter i trekantformasjoner, perlekanter, hoder med spiralkrøllede ører eller hårruller, frisyre med fletter, vidåpen munn som hviler mot det firbente dyrets øre, samt firbent dyr med vidåpent, rundt øye. Assosiert med disse legger Pesch til det hun velger å kalle Bastardgruppe C13a, som består av IK28.1 og IK28.2, begge Börringe-C (Skåne) og IK393 Gudme-C (Fyn). De to første har fylfot, den siste har runeliknende tegn. Alle tilhører Axboes gruppe H2 og dateres til siste kvartal av det femte århundret CE.³⁸²

Samlet sett fremstår gruppen formularfamilie C13 med et tydelig geografisk tyngdepunkt i og rundt maktssenteret Gudme på Fyn, og med forbindelseslinjer sørover til Schleswig, østover til sentrale Skåne og Bornholm, og nordover til Råde i Østfold og Vestagder. Interessant er det også at både Öbergs gruppering fra 1942 (fig. 7) og Peschs gruppering fra 2007 (fig. 8), viser forbindelser mellom Ågedal IK1, Gudme på Fyn og Eckernförde i Schleswig.

For Ågedal IK2 velger Pesch å plassere denne i Bastardgruppe C10a, tilknyttet

³⁸¹ Jf. Gry Catinka Wold, «Funn ved Seut-elva forteller en grusom historie. Offerplass fra Fimbulvinter avdekket ved Seut-elva», *Demokraten*, 16.11.2020; Likheten til IK34.1 og IK34.2, begge Broholm, Gudme, Fyn, er bekreftet gjennom personlig korrespondanse i e-post fra av Morten Axboe, 26.11.2020; Jessica Leigh McGraw mfl., «Keiserens nye klær – sjeldne gullbrakteater funnet i Råde», *Forskningsblogg*, 5.3.2021 blogg.forskning.no/gjenstandsbloggen/keiserens-nye-klær--sjeldne-gullbrakteater-funnet-i-rade/1823932.

³⁸² Pesch, *Thema und Variation*, 216–219; Heizmann & Axboe, *RGA* 40, 280–281.

formularfamilie C10. Hun følger Axboes seriasjonsgruppering, og plasserer IK2 i gruppe H3, datert til 500–525 CE.³⁸³ I tillegg til det antropomorfe hodet og det firbente dyret, er avbildning av en fugl det mest karakteristiske for denne gruppen. Öberg bruker også fugleargumentet for å innlemme brakteaten i sin Gruppe C6, som han kaller «västnorsk-västsvensk», etter de dominerende funnstedene. En slik merkelapp blir problematisk for Pesch, ettersom hun plasserer nesten alle Öbergs rogalandske og sognske brakteater i en separat familie, C11. Dermed tegner Pesch et geografisk tyngdepunkt langs den svenske vestkysten og i vikenområdet.

Ved sammenlikning av geografisk spredning mellom C13 (H2; jf. IK1) og C10 (H3; jf. IK2), registreres en relativt stor forskyvning blant beslektede brakteater fra IK1 til IK2. Der Fyn/Gudme dannet et sentrum for C13, jf. IK31, IK34.1, IK34.2, IK393, ser Skagerak-området på begge sider av Indre og Ytre Oslofjord, inkludert den svenske vestkysten, ut til å være tyngdepunktet for C10,

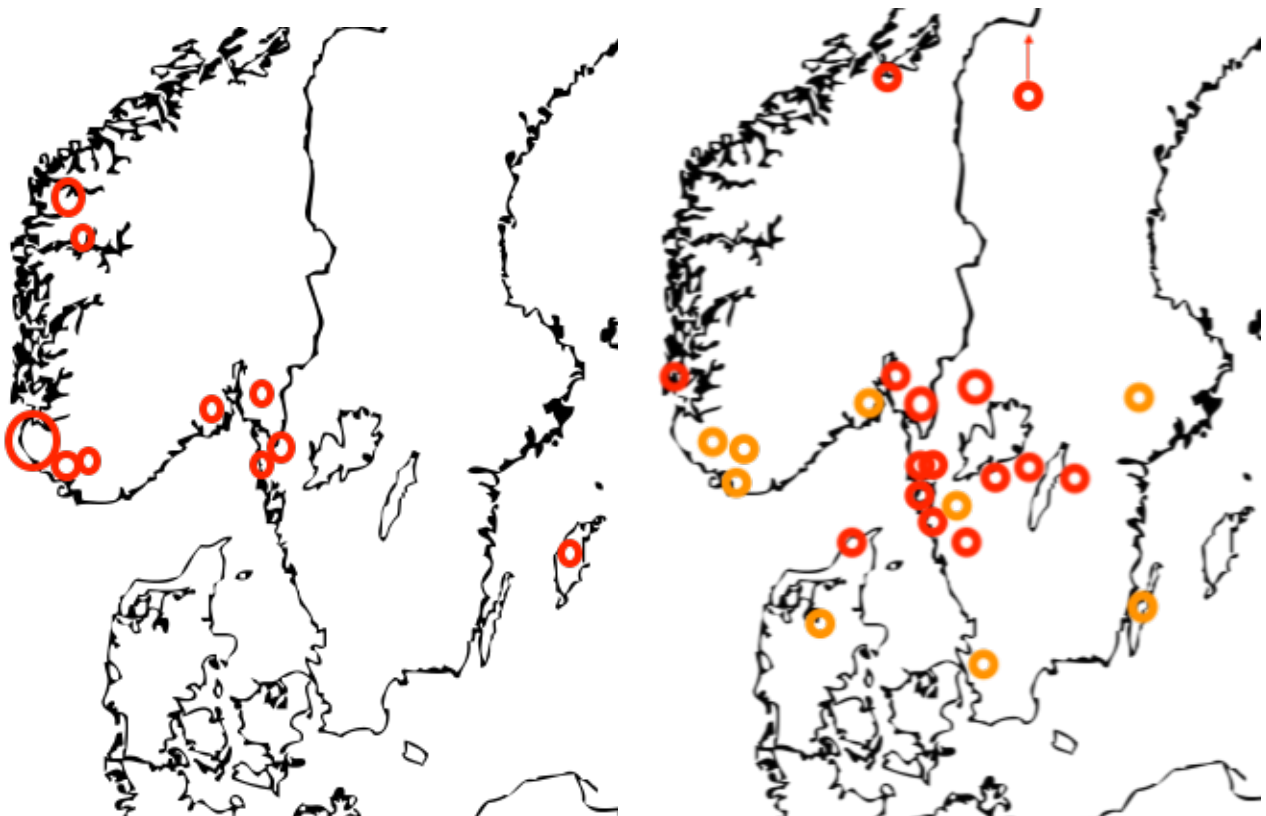

Fig 9. Öberg Gruppe C VI: **IK2 H3**, **IK67 H3**, IK118 H3/4, IK119a-b H4/3, IK171 H3, IK253,1 H3, IK277a-c H3, IK283.1 H3, IK314 H3, IK315 H3, IK332 H3, IK336 H3, IK343 H3, **IK344 H3**, **IK369 H3**, **IK376.1**, **IK376.2 H2**.

Fig 10. Pesch Formulfamilie C10: IK22 H3, IK81 H2, IK87 H3, IK172 H3, IK171 H3, IK220 H3, IK269.1, IK269.2 H2, IK296.1, IK296.2 H3, IK304 H3, IK305 H3, IK310 H3, IK318, **IK344 H3**, **IK369 H3**, **IK376.1**, **IK376.2 H2**, IK576. Pesch Formulfamilie C10,a: **IK2 H3**, IK21 H3, **IK67 H3**, IK111 H2, IK213 H2, IK218.1, IK218.2 H3, IK248 H2, IK280 H4. Gjengangere utføret.

³⁸³ Heizmann & Axboe, *RGA* 40, 280–281.

jf. IK22, IK171, IK172, IK220, IK269, IK344, IK576, IK111. Hvordan skal vi tolke dette spesielt, og sammenhengene mellom de ulike brakteatene innen disse grupperingene generelt? Kan eventuelle endringer i allianseforhold reflektert fra IK1 til IK2 skyldes en aktivitetsnedgang ved Gudmes havneanlegg i Lundeborg tidlig på 500-tallet?³⁸⁴

Det er interessant at både Öberg og Pesch har streket opp mange av de samme forbindelsene, og eksponerer således mye av den samme type spredning og forskyvning. Tilsynelatende gjenspeiler disse grupperingene én bestemt allianse, men kan vi ikke utelukke at likhetene er utslag av uavhengige designeres produksjon på tvers av fraksjoner. I de tilfellene der tvilling- eller trillingbrakteater er funnet på ulike steder, som IK34 (to i Gudme, én i Seut/Råde), er det i alle fall grunn til å tro på et tett allianseforhold. Blant brakteatforskere generelt gis det ikke eksplisitt uttrykk for at stilmessige likheter brakteater i mellom, tilsier konkrete allianser. Men både Ingunn Marit Røstad og Siv Kristoffersen argumenterer for at både våpen og draktutstyr, som smykker innen Stil I, fungerte som manifestering av tilhørighet, allianser og troskap.³⁸⁵ Her nevnes ikke brakteater spesielt, men vi må anta at disse implisitt inngår i en slik argumentasjon. Hva og hvordan kan vi så tenke oss de sosiale og/eller militærdiplomatiske sammenhengene internt innad i disse grupperingene?

Pesch har i stedet pekt på standardiseringen i utviklingen fra A- og B- til C-brakteater i løpet av siste halvdel av 400-tallet. Hun mente denne ensrettingen av motiver og stilkriterier bunnet i et overregionalt kontrollorgan. En elite måtte nødvendigvis ha vært ansvarlig for definisjonen av kriteriene, sikret distribusjon av ikonografien, og kontrollert at angitte kriterier ble fulgt.³⁸⁶ Hun så for seg at et bredere lag av eliten, bosatt på ulike sentrale steder, var ansvarlige for å opprettholde denne standardiseringen. Disse representerte både krigermakt og prestedømme.³⁸⁷ Pesch mente Stil I og flere av brakteatgruppene synes å ha blitt utviklet i Gudme/Lundeborg-området på Fyn, i tett kommunikasjon med Skåne og Blekinge, og Sievern-området i nåværende Nordtyskland.³⁸⁸ Vi bør likevel ha i mente at produksjon av C-brakteater høyst sannsynlig ble satt bort til gullsmeder gjennom en type bestillingsoppdrag, og kanskje var smedene tilknyttet hærorganisering. Trolig ble det lagt føringer om at C-brakteatene skulle inneholde et gitt mengde signifikante trekk, men at lokale smeder da produserte imitasjoner på bakgrunn av tidligere specimen. Det er likevel vanskelig

³⁸⁴ Jf. Guy Halsall, *Barbarian Migrations and the Roman West 376–568* (Cambridge University Press, 2013), 382.

³⁸⁵ Kristoffersen, «Sverd og spenne», 130–145; Ingunn Marit Røstad, *Smykkenes språk. Smykker og identitetsforhandlinger i Skandinavia ca. 400–650/700 e.Kr.*, doktorgradsavhandling i arkeologi (Oslo: Universitetet i Oslo, 2015), 16, 335.

³⁸⁶ Alexandra Pesch, «Netzwerk und Zentralplätze», *Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit- Auswertung und Neufunde, RGA 40* (Berlin: Walter de Gruyter, 2011), 274–275.

³⁸⁷ Pesch, «Netzwerk und Zentralplätze», 275.

³⁸⁸ Pesch, «Netzwerk und Zentralplätze», 276.

å argumentere for at én elite har hatt full kontroll over den totale mengden C-brakteater, utifra vår kjennskap til at Skandinavia i denne perioden ikke var sentralstyrt.

Gruppe C13 består nesten utelukkende av depotfunn, bortsett fra Ågedal IK1 (gravfunn) og IK393 Gudme (løsfunn). Axboe ser dette i sammenheng med fimbulvinteren 536–537 CE, med intensiverte religiøst motiverte riter og ofringer.³⁸⁹ Depotfunn tolkes gjerne som offerfunn, men også som skattefunn, handelsforråd eller smedlagre ment for videre bearbeiding og omsmelting.³⁹⁰ At gruppe C13 har en så stor overvekt av depotfunn, kan derfor forstås i lys av naturkatastrofene, og behøver ikke forstyrre eller mystifisere maktbalansen og de hierarkiske relasjonene i alliansesystemet.

Hedeagers endrede tolkning

Samme år som Peschs store verk var ute, publiserte Lotte Hedeager en videreutvikling av en teori Thompson tidligere hadde lansert.³⁹¹ Til tross for at hun hadde bifalt odinteorien til Hauck, riktignok ikke som healer, men som sjaman, argumenterte hun her for at det trolig var hunernes inntreden og herjinger i Europa (370-469 CE) som preger ikonografien. Hun mente at hunerne som hestefolk og ryttere var den mest åpenbare referansen for brakteatens utvikling, og trakk frem asiatiske seremonielle hester avbildet med horn, og nevnte spesielt en skytisk gravsten ved Pazyryk.³⁹² Hedeager refererte også til den siste hedenske romerske historiker, Ammianus Marcellinus, som beskrev hunerne sent på 300-tallet som skapninger som nærmest hadde smeltet sammen med hestene sine; halvt mann, halvt hest.³⁹³ Ulf Näsman tilbakeviste Hedeagers argumenter for hunisk ikonografi på brakteatene, og støttet seg til Morten Axboe som vektladen romersk påvirkningen; at brakteatene startet som *imitatio imperii* og endte som *emulering* av romerske ideer.³⁹⁴

Gro Steinsland var også kritisk til Hedeagers bruk av sjamanismebegrepet, og mente det var problematisk å identifisere Odins seid som sjamanisme, utifra hvordan «begrepet vekslende er definert i forskningen».³⁹⁵ Sjamanistisk praksis forbindes gjerne med nomadiske kulturer, og ikke først og fremst med bofaste jordbrukssamfunn. De norrøne samfunnene i Skandinavia har imidlertid

³⁸⁹ Axboe, «Brakteatstudier», 156–157.

³⁹⁰ Merete Moe Henriksen, «Depotfunnet fra Hegra – ofret, gjemt eller glemt?», i Ellen Grav Ellingsen (red.) *Spor* 1 (2019), 4.

³⁹¹ Hedeager, «Scandinavia and the Huns», 52, jf. Hedeager, *Skygger*.

³⁹² Hedeager, «Scandinavia and the Huns», 54, jf. Franz Altheim, *Geschichte der Hunnen* (Berlin: Walter de Gruyter, 1959–1962), 440; Sergei I. Rudenko, *Frozen Tombs of Siberia: The Pazyryk Burials of Iron Age Horsemen*, overs. av M. W. Thompson (Berkeley & Los Angeles: University of California Press, 1970).

³⁹³ Ammianus Marcellinus, *Book* 31, 2; Hedeager, «Scandinavia and the Huns», 52; Edward Arthur Thompson, i Peter Heather (red.) *The Huns* (Blackwell, 1996), 57.

³⁹⁴ Näsman, «Scandinavia and the Huns», 116, jf. Axboe «Guld og guder».

³⁹⁵ Gro Steinsland, «Folkevandringstidens mentalitet tolket gjennom norrøne myter», i Kari Anne Rand Schmidt (red.) *Collegium Mediaevale* 13 (Oslo: 2000), 243–244.

hatt dokumentert kontakt med samiske sjamaner, trolig også de urnordiske. Det kan således ha foregått kulturlån. Dette forklarer imidlertid ikke paradokset ved at samiske sjamaner (sam. *noaidi*) var menn, mens norrøn seid nesten utelukkende ble bedrevet av kvinner.³⁹⁶ At hunerne kan ha ivaretatt en mongolsk praksis, og at denne så har blitt apropriert av skandinavernene, er også en mulighet, men forblir udokumenterte spekulasjoner. Likevel var det ikke dette Steinsland var opptatt av i sin kritikk, men at seidmannen og -kvinnen i norrøn kultur tilhørte samfunnets marginalgrupper, og ikke hadde noen naturlig plass på et høyere politisk nivå eller i den offisielle kultutøvelsen.³⁹⁷

Men det er en annen detalj ved ikonografien på C-brakteatene som bør nevnes, og som kan kobles til hunerne. Prokopios skriver om hunernes hårfrisyre som distinkt skiller seg fra romernes.³⁹⁸ Den var kortklipt foran og ved tinningen, men flettet fra toppen av hodet og i nakken. Hunerne bar heller ikke skjegg, slik Tacitus beskrev ugredde nordeuropeiske barbarere, og som vi kjenner hos blant annet langobardene.³⁹⁹ Det er således mulig å forestille seg disse hårpydende hodene som stiliserte fremstillinger av huniske frisyre, noe også litteraturviter John D. Niles har antydnet.⁴⁰⁰ Gitt premisset om at dette er et hunisk høvdinghode, bør det firbente dyret leses som en stilisert hest, uavhengig av distraherende okseelementer. Den hengende tungen vil i en slik kontekst kunne leses som bildet på en sprenggridd hest.

Merovingerne

I forlengelsen av en slik analyse, er det nærliggende å kommentere likheten mellom frisyrene på Ågedal IK1 og signetringen til merovingerkongen Childeric I (frank. **Hildirīk*), som regjerte 457–481 CE. Avbildingen viser en konge uten ansiktshår, men med tydelige fletter. Hedeager peker på at det ser ut til å ha eksistert en type merovingisk overhøyhet eller hegemoni over deler av det sørøstlige England under Childerics etterkommer Chlodvig Is regjeringstid (481–511 CE).⁴⁰¹ Ringsverdet fra Snartemo, to mil fra Ågedal og fra samme periode (475–520 CE), er tolket som nettopp merovingervåpen, med kentisk knytning.

Fig 11. Childeric Is signetring

³⁹⁶ Jf. Arild Klokkervoll, «Seidr. Seid, sjamanisme og ergi – en kontekstuell analyse», upublisert hovedfagsoppgave i religionsvitenskap (Universitetet i Tromsø, 2005), 125.

³⁹⁷ Gro Steinsland, «Folkevandringstidens mentalitet», 243–244.

³⁹⁸ Prokopios, *Anekdoter*, 7.8–10.

³⁹⁹ Jf. Tacitus, *Germania*, 30. Tacitus beskriver chatterne langs elva Weser på denne måten. Tilsvarende viser navnet Langobardene (langskjeggene) til ansiktshår. Vi bør imidlertid være forsiktig med å generalisere rundt noe så skiftende som hårfrisyrer blant alle de ulike nordbarbariske stammefelleskapene, og det er risikabelt å gjøre disse sammenlikningene over et tidsspenn på 3-400 år. Likevel kan det gi en pekepinn på mulige distinktive kulturtrekk.

⁴⁰⁰ John D. Niles, «Hawks, Horses, and Huns. The Impact of Peoples of the Steppe on the Folk Cultures of Northern Europe», *Western Folklore* 75, 2 (2016), 152.

⁴⁰¹ Hedeager & Tvarnø, *1000 års europahistorie*, 187.

Flere momenter taler imidlertid mot et slikt scenario. Det første er at Chlovig (frank. **Hlodowig*) bekjente seg til katolismen i 496 CE, og lot seg døpe i 508.⁴⁰² Det kan derfor virke lite sannsynlig at merovingerkongen aktivt ville spre hedensk ikonografi og runer blant sine undersåtter. Det andre er at latin var maktspråket blant merovingerne, kjent fra Childerics signetring, *CHILDIRICI REGIS*. Dette kunne vi forventet reflektert på brakteatinnskriften.⁴⁰³ Det tredje er at bildet på signetringen imiterer trolig bilder av skjegggløse romerske keisere,⁴⁰⁴ men med fletter som en symbolisk referanse til merovingernes «hellige» hår. Ettersom et lite fåtall av B- og C-brakteatene viser et mannshode med skjegg og/eller bart,⁴⁰⁵ er det maktpåliggende å spørre seg om disse viser distinktive karakteristika ved vesenet som er avbildet. *Historia Francorum* nevnte ikke noe som tilsa at merovingerne hadde hegemoni over Skandinavia.⁴⁰⁶ Ville det blitt nevnt hvis forsøkene havarete eller operasjonene strandet?

Gradvis dreining?

En gjennomgang av C-brakteater presentert og registrert i korpuset IK1–IK622,⁴⁰⁷ viser stor variasjon i måten de firfotede dyrene er avtegnet. IK33 C2,a H2 (fig. 13); IK106 C7 H2; IK154.2 C2 H2; IK155 C8 H3; IK272 C12 H3; IK284 C7,a H2 og IK289 C H2 likner mest av alt på okser, mens IK11 C7,a H2; IK314 C11 H3 (fig. 14); IK315 C11 H3; IK318 C10; IK332 C11 H3 og IK344 C10 H3 har alle umiskjennelige hestepreg. Det store flertallet av de øvrige C-brakteatene er en mellomting mellom disse ytterpunktene. Vår hovedbrakteat, Ågedal IK1 C13 H2, har både hestehale og -kropp, men horn, klover og en lang tunge ut av munnen som *kan* tolkes som et lidende og døende dyr, ikke

⁴⁰² Shanzer Danuta, «Dating the baptism of Clovis: the bishop of Vienne vs the bishop of Tours». *Early Medieval Europe* 7, 1 (1998), 29–57.

⁴⁰³ Jf. Yitzhak Hen, *Culture and Religion in Merovingian Gaul, A.D. 481–751* (Brill, 1995), 24–25; Urban T. Holmes & Alexander H. Schutz, *A History of the French Language* (Biblo & Tannen, 1938), 29.

⁴⁰⁴ Jf. Både Alarik I og Odovakar er portrettert med kort romersk frisyre på henholdsvis et segl (trolig fra 410–411 CE) og en mynt (slått i Ravenna i 477 CE). Alarik uten ansiktshår, Odoacer med *barbarisk* bart.

⁴⁰⁵ B-brakteater med bart (alle H2, 475–500 CE): IK308, IK333, IK337, IK23; B-brakteater med skjegg og bart: IK13, IK129.1 H1, IK129.2 H1, IK128 H2, IK74; B-brakteater med mulig skjegg: IK361, IK362, IK361.2 H3. B-brakteater med skjegg og bart: IK104 H3/4, IK176 H4, IK195 H4; C-brakteater med bart: IK98, IK77 H3, IK83 H3, IK236 H2, IK291 H3; A-brakteater med skjegg og bart: IK76 H3, IK156 H2.

⁴⁰⁶ Gregory av Tours nevnte imidlertid at danene plyndret kysten av Theuderich Is merovingerrike (reg. 511–534), og gøtenes kong (lat. *rex Getarum*) Hygelak (urn. **Hugilaikar*, lat. *Chlochilaicus*) falt under et flåtetokt i Gallia i 515 CE, jf. Gregorii Turonensis, *Historiarum Liber Tertius* 3.3. Hygelak har vært omtalt som Beowulfs onkel og *dryhten*, som tilsvarer norr. *dróttinn*, 'leder for en militær enhet', jf. Beowulf, 1484; Nils Otto Heinertz, «Herr und hehr», *Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur* 62, 1/2 (1925), 97–104; Dennis Green, *Language and history in the early Germanic world* (Cambridge: Cambridge University Press, 1998), 121–40; Skre, «Rulership», 196. Senere ble Hygelak titulert *cyning* ('konge'), og er nevnt ved navn 32 ganger i det gammelengelske heltediktet. Ifølge kvadet ble han drept av de frankiske gruppene hugas (trolig chauci) og hetwaras (trolig chattuarii/attoarii) sammen med frisere langs Rhinen, jf. Beowulf, 2905–2944. Identiteten hetwaras (*Hætwerum*) er også nevnt hos Widsith, jf. Widsith, *Exoniensis*, 33.

⁴⁰⁷ Pesch, *Thema und Variation*.

ulik tyren som blir ofret av Mithras.

En mulighet er å tolke dette som en gradvis dreining og endret oppfatning fra en type dyr til et annet. Kan det være at ikonet har sin opprinnelse i *tauroktoniene* blant grensesoldatene langs *limes* i den romerske hæren, men at de over tid har blitt mer og mer barbarisert, i både form og meningsinnhold? En annen mulighet er at C-brakteatene *ikke* har hatt til hensikt å kommunisere et unisont meningsinnhold, men uttrykker ulike kvaliteter og aspekter gjennom et differensiert repertoar i avbildninger av hedenske guder, halvguder og herskere. Wicker & Williams foreslo at heller enn å tolke det antropomorfe hodet på C-brakteatene som en bestemt gud, var det mulig at disse, på samme måte som med de eldre medaljeimitasjonene og A-brakteatene, forestilte barbariske høvdinge som ønsket å portrettere seg selv, slik romerske keisere gjorde.⁴⁰⁸

Fig 12 (forrige side, øverst). Tauroktonien. Mithras utfører det sakrale okseofferet omkranset av hund, skorpion, orm og fakkelbærere. Marmorrelieff, London Mithreum.
Fig 13 (forrige side, nederst). IK33 C2,a H2 ukjent funnsted, Albion.
Fig 14 (over). IK314 C11 H3 Rimestad, Jæren, Rogaland.

Fylfot

Men det er ikke bare frisyrene og det firfotede ubestemmelige dyret som er utfordrende i tolkningen av Ågedalikonet. Det inneholder også et annet firfotet symbol, *fylfot*. Ifølge etymolog Thomas Wilson er ordet skandinavisk, men det står ikke oppført i korpuset over belagte norrøne ord.⁴⁰⁹ Wilson mener det er sammensatt av norr. **fiql* 'mange' og *fotr* 'fot' i betydningen mangefotet som et skandinavisk begrep for svastikaen. Selv om begrepet ikke er belagt i sagalitteraturen, er symbolet likevel svært iøynefallende på vårt objekt fra Ågedal.

Det er uansett maktpåliggende å spørre seg hvor de skandinaviske fylfotene stammer fra, og hva slag mening som ligger bak disse. Selve symbolet synes å ha lengst historie på det subindiske kontinent, og er av arkeologer registrert i Indusdalen helt tilbake til 3000 BCE.⁴¹⁰ Via perserne

⁴⁰⁸ Jf. Wicker & Williams, «Bracteates and Runes», 175.

⁴⁰⁹ Verken fylfot eller **fiqlfotr* står oppført hos Heggstad, noe som betyr at ordet ikke forekommer i skrevne middelalderkilder. Det er imidlertid ikke det samme som å si at ordet ikke har eksistert i Skandinavia. **fylfot** noun a swastika. – origin late 15th century: perhaps from *fill-foot* «pattern filling the foot of a painted window», jf. Oxford Dictionary of English, 3 ed., online version 2015. Se forøvrig definisjon på side 10.

⁴¹⁰ Steven Heller, *The Swastika: Symbol Beyond Redemption?* (New York: Skyhorse, 2010), 31; Heinrich Zimmer, *Myths and Symbols in Indian Art and Civilization* (Princeton University Press, 2017); Maurice Bloomfield, *A Vedic Concordance* (Harvard University Press, 1906), 1052–1054.

inngikk svastikaen i gresk-romersk ikonografi fra det åttende århundre BCE.⁴¹¹ På samme tid dyrket illyrerne svastikaen som uttrykk for solens bevegelse, som et sentralt element i deres kultus.⁴¹² Hos etruskerne er det funnet et anheng med høyreventd toppfot fra 700–650 BCE,⁴¹³ og hos kelterne finnes symbolet på de såkalte *Battersea*-skjoldene fra Albion, datert 350 BCE–50 BCE.⁴¹⁴ Alle disse opptrer *før* det eldste kjente skandinaviske fylfotfunnet på Værløsefibulaen fra 210–240 CE.⁴¹⁵

Fylfot eller **fiolfoṭr* er registrert på et tresifret antall brakteater, de fleste av type C.⁴¹⁶ Symbolet er også gjenkjent på andre typer gjenstander fra folkevandringstid og tidlig merovingertid. Det er registrert fylfot på tre fibulaer, to sverd, to lanseblad, en beltestropp og en saks. I tillegg er den fremtredende på rosettfibulaen fra Værløse på Sjælland, datert så tidlig som 210–240 CE, og som en fylfotformet spenne i forsølvet bronse fra et gravfunn på Gangså i Vestagder, datert eldre jernalder.⁴¹⁷ Brakteatene fordeler seg mellom depot-, grav- og løsfunn, mens blant funnene på øvrige gjenstander med fylfot, dominerer gravfunnene. Her er kun én av gjenstandene funnet i depot.

For Vestagder og Rogalands del er det registrert tre brakteater med fylfot. Foruten IK1 C13

⁴¹¹ Arkitekturhistoriker Reza Assasi heller til at symbolet hos perserne kan forstås som en fire-spans hestevogn med tilknytning til mithraskulten. Der så man for seg at kosmos ble trukket av fire himmelske hester som dreide seg rundt et fast senter med urviseren. Assasi mente dette ble videreført med mithrasdyrkingen blant romerske soldater, ettersom symbolet vises i den gresk-romerske helioske og mithreiske ikonografien og astronomiske presentasjoner, jf. Reza Assasi, «Swastika: The Forgotten Constellation Representing the Chariot of Mithras», i Ivan Šprajc mfl. (red.) *Ancient Cosmologies and Modern Prophets: Proceedings of the 20th Conference of the European Society for Astronomy in Culture, Anthropological Notebooks, Slovene Anthropological Society 19, 2*, (Ljubljana, 2013); Mª Pilar Burillo-Cuadrado & Francisco Burillo-Mozota, «The Swastika as representation of the Sun of Helios and Mithras», *Mediterranean Archaeology and Archaeometry* 14, 3 (2014), 34; William R. Biers, *The Archaeology of Greece* (London: Cornell University Press, 1996), 130.

⁴¹² Den illyriske kulturen eksisterte på Balkan fra omtrent 1000 BCE, og hadde sin storhetstid fra 600 BCE før den ble assimilert inn i det gresk-romerske riket i de første århundrene CE, jf. Charles A. Frazee, *World History: Ancient and Medieval Times to A.D. 1500* (Barron's Educational Series, 1997), 89; Aleksandür Fol, *Thrace and the Aegean: Proceedings of the Eighth International Congress of Thracology, Sofia – Yambol, 25–29 September 2000* (International Foundation Europa Antiqua, 2002) 225; Aleksandar Stipčević, *The Illyrians: history and culture* (Noyes Press, 1977), 182, 186; John J. Wilkes, *The Illyrians* (Oxford: Blackwell Publishing, 1995), 39.

⁴¹³ Funnet i Bolsena, Italia, utstilt i Louvre museum, Paris, jf. louvre.fr, katalognr.: Bj 2404.

⁴¹⁴ Miranda Aldhouse-Green, *Celtic Art, Reading the Messages* (The Everyman Art Library, 1996), 104–105; jf. The British Museum, museumsnr: 1857,0715.1.

⁴¹⁵ Det er også registrert en tidlig fylfot på en gravurne fra Przeworsk-kulturen i nåværende Polen/Ukraina, datert til det 2. årh. CE. Przeworsk-kulturen vurderes som en blanding av vandaler og tidlige slaviske grupper, jf. James Patrick Mallory, «Przeworsk culture», *Encyclopedia Of Indo-European Culture* (London: Routledge, 1997), 470; Saskia Pronk-Tiethoff, *The Germanic loanwords in Proto-Slavic* (New York, 2013), 64.

⁴¹⁶ Jeg har registrert totalt 120 fylfot-brakteater fra korpuset som teller IK1–650, samt kleinbrakteater, jf. Axboe, «Brakteatstudier»; Pesch, *Thema und Variation*. Fylfot-brakteatene fordeler disse seg på 16 A-brakteater, 14 B-brakteater, 84 C-brakteater, to F-brakteater og én M-brakteat. I tillegg tre amputerte fylfot-tegn på tilsvarende antall D-brakteater, De aller fleste fylfot-brakteatene er funnet i Skandinavia, men enkelte er også gjort i nåværende Tyskland, Polen og Ungarn.

⁴¹⁷ NOR1993;10f Bayern, fibula, 560–590 CE; O26 Baden-Württemberg, fibula, 510–590 CE; KJ20Anm Thorsberg, Schleswig-Holstein, sverdbeslag, 210–240 CE; KJ32 Dahmsdorf lanseblad (nå tapt), 240–260 CE; KJ162 Baden-Württemberg, lanseblad, 560–640 CE; KJ158 Bayern, saks/kniv, 540–560 CE; KJ167 Szabadbattyán, beltestropp, 440–460 CE; KJ11 Værløse, Sjælland, rosettfibula, 210–240 CE; C26001a Snartemo, Vestagder, ringsverd med vevd fylfot på bandolær, 475–525 CE; C10003 Gangså, Marnardal, Lindesnes, Vestagder, fylfotspenne, 0–550 CE, jf. Aasheim, ««Glassbegrene»», 106–109, tabell 11, punkt 94, jf. uttrekk fra runesdb.de og unimus.no.

H2 Ågedal (475–500 CE), gjelder dette IK146 C H4 Røgens (525–540 CE) og IK342 C H3 Sør-Varhaug (500–525 CE) i Hå, begge i Rogaland. Alle tre er C-brakteater, og både IK1 Ågedal og IK146 Røgens inneholder fylfot med høyrevendt toppfot. Fylfoten på bandolæret til Snartemosverdet er også høyrevendt. Det samme er tilfelle for Gangsåspennen.

Det skilles av og til også mellom *fylfot* (med venstrevendt toppfot) og *gammadion* (med høyrevendt toppfot).⁴¹⁸ Til tross for at fylfot frekventerer oftere enn gammadion på brakteatene, er jeg likevel usikker på om et slikt skille er vesentlig. Først og fremst fordi runene som stadig ledsager disse symbolene, skrives og leses *bustrofisk*, altså skiftende leseretning (vekselvis venstre-høyre & høyre-venstre), ved at man starter lesing av linje to rett under slutten av linje en. I tillegg kan vi finne speilvendte runer i ulike innskrifter, som da altså er speilvendte sett ut fra den overordnede leseretningen.

Betydning i Nordeuropa

Nancy L. Wicker and Henrik Williams har referert til Bernhard Salin som mente svastikaene som opptrådte på brakteatene ikke hadde noen fast betydning.⁴¹⁹ Kathryn Starkey hevdet den nordiske svastikaen betydde «fred»,⁴²⁰ mens Bernard Mees mente å konstatere en forbindelse mellom hellenisk og nordbarbarisk symbolikk, der det gamle solsymbolet først ble funnet i en gresk sammenheng av Schliemann i Troja, og siden anerkjent i alle slags nordeuropeiske arkeologiske funn.⁴²¹ Sammen med runolog Mindy MacLeod beskrev han svastikaen som et hellig symbol lenge før nordbarbarene hadde lært å lese og skrive.⁴²² Videre at symbolet gikk under betegnelsen *sólarhvél* på norrønt, i betydningen «solhjul»,⁴²³ at symbolet brakte lykke og gjorde bæreren helligere,⁴²⁴ og brakteatens kraft sterkere.⁴²⁵

Kaliff & Sundquist har også pekt på solsymbolske forbindelser, men at den stammet fra senantikken Rom, gjennom dyrkingen av Sol Invictus, Mithras og keiseren. De pekte på at det var i de dekorative kantene rundt, og i de indre feltene av brakteatene fylfoten opptrådte, og foreslo at dette var spor etter religiøs akkulturering.⁴²⁶

Thors hammer

⁴¹⁸ «Swastika», *Encyclopædia Britannica* (2017).

⁴¹⁹ Wicker & Williams, «Review: Bracteates and Runes», 166.

⁴²⁰ Starkey, «Early Odin», 373–392.

⁴²¹ Bernard Mees, «Hitler and Germanentum», *Understanding Nazi Germany, Journal of Contemporary History* 39, 2 (2004), 268

⁴²² MacLeod & Mees, *Runic Amulets*, 100.

⁴²³ MacLeod & Mees, *Runic Amulets*, 9. *Sólarhvél* er ikke belagt i det norrøne korpuset som et sammensatt ord, jf. Heggstad, men er godt kjent i separate former og andre sammensetninger, jf. **sólar** n. sol (Heggstad, *Gamalnorsk ordbok*, 636), og **hvél** n. kvel, hjul; rund skiva, runding; rettarhjul (ei pinslegreida); lukkehjul; soldiameter (Heggstad, *Gamalnorsk ordbok*, 321).

⁴²⁴ MacLeod & Mees, *Runic Amulets*, 21.

⁴²⁵ MacLeod & Mees, *Runic Amulets*, 24.

⁴²⁶ Kaliff & Sundquist, «Odin and Mithras», 215.

Filolog Robert Philips Greg har hevdet at fylfoten i flere av store indoeuropeiske religionene symboliserer lyn- og tordenguden, som Indra i vedisk hinduisme, Zeus hos grekerne, Jupiter i Rom og Thor blant nordbarbarene.⁴²⁷ Davidson har fremsatt teorier om at fylfot representerte hammeren Mjølner i en symbolikk som strakk seg tilbake til solkorsene i bronsealderen.⁴²⁸

Både språkforsker Jens Andreas Friis og Davidson har påvist at samiske sjamaner brukte fylfotliknende dobbeltøkser i deres repertoar av magiske symboler før kristendommen. Samenes tordengud *Horagalles*, antas å være avledet fra Thor.⁴²⁹ Varianter av fylfot har også i slavisk mytologi vært forbundet med tordenguden Perun.⁴³⁰ MacLeod & Mees antok likevel at forbindelsene mellom fylfot og Thor var av nyere dato,⁴³¹ altså yngre enn brakteatene fra folkevandrings-tiden.

Herulene

En forbindelse mellom bruk av fylfot og herulene kan spores på C-brakteat IK639 fra Trollhättan i Västergötland. Innskriften lyder *ek erilar MāriPeubar haitē wraitā laþō* 𐌺.⁴³² Søskenbrakteatene IK129,2 B4 H1 Darum-4, Syddjylland, (450–475 CE) og IK129,1 B4 H1 Nebenstedt-1, Nedersaksen, (450–475 CE) inneholder også fylfot og en mulig erilar-forbindelse. Innskriftene på disse B-brakteatene er vanskelig å tyde, men MacLeod & Mees mener at ett av ordene som trer frem ser ut til å være en transponert form av irilar.⁴³³ Det samme har det vært spekulert i rundt C-brakteat IK375 C H2 Danmark/Ungarn (475–500 CE). For selv om fylfoten her er tydelig nok, er runene dunkle og vanskelig å lese grunnet slitasje.⁴³⁴ Erilar opptrer også på tvillingbrakteatene IK241.1 Äskatorp, Halland og IK241.2 Väsby, Skåne, begge type F (underkategori av D), men disse er uten fylfot.

⁴²⁷ Jf. Robert Philips Greg, *On the Meaning and Origin of the Fylfot and Swastika* (Nichols and Sons, 1884), 6, 29.

⁴²⁸ Davidson, *Gods and Myths*, 83.

⁴²⁹ Jf. Jens Andreas Friis, *Lappisk Mythologi, Eventyr og Folkesagn* (Cammermeyer, 1871), 35; Davidson, *Gods and Myths*, 83. *Horagalles* antas å være avledet fra Thor (*Thora Galles, Torrekall, Thor Karl*), jf. Leopold von Schroeder, «Germanische Elben und Götter beim Estenvolke», *Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien, Philosophisch-Historische Klasse* 153.1 (1906), 92; Georges Dumézil, «The Rigspula and Indo-European Social Structure», i Einar Haugen (red.) *Gods of the Ancient Northmen. Publications of the UCLA Center for the Study of Comparative Folklore and Mythology* 3 (Berkeley: University of California, 1973), 124.

⁴³⁰ Jf. Ziemisław Grzegorzewic. *O Bogach i ludziach. Praktyka i teoria Rodzimowierstwa Słowiańskiego* [About the Gods and people. Practice and theory of Slavic Heathenism] (Olsztyn: Stowarzyszenie Kołomir, 2016), 57.

⁴³¹ Jf. MacLeod & Mees, *Runic Amulets*, 252

⁴³² *MāriPeubar* i betydning «Martjuv» (havstyv) evt. «Märtjuv» (berømt tyv), jf. Iversen mfl., «Irilen på Øverby», 85. Fra vårt militærpolitiske perspektiv vil en nærliggende tolkning være «Jeg heruleren heter Martjuv (sjørøver) skrev innkalling/stevning». I en slik kontekst er det ikke usannsynlig at meldingen henspiller på innkalling av allierte krigere til en militær operasjon. Vi bør også ta høyde for at de ulike tolkningene av irilar/erilar-begrepet, både som heruler, som en tidlig jarlstittel uavhengig av gruppetilhørighet, eller som en rune kyndig kommunikator i et offiserskorps, kanskje da ble utledet som et selvstendig begrep fra en opprinnelig herulergruppering.

⁴³³ MacLeod & Mees, *Runic Amulets*, 91.

⁴³⁴ «Fundomstændighederne er ukendte. Brakteaten er købt af Nationalmuseet i 1902 af brødrene Samek, Wien; de oplyste at den stammede fra en fattig mand i Ungarn. Det er uklart, om brakteaten stammer fra Ungarn», jf. Lis Jacobsen & Erik Moltke, «Titel: Danmark-brakteat 5 Alternativ titel: Ungarn-brakteat». i *Danmarks Runeindskrifter* 1 (København 1941-42), 553–555; Karl Hauck, *Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit: 2,1 Ikonographischer Katalog* (München: Wilhelm Fink Verlag, 1986), 236–238.

Oppsummering kapittel 4

Jeg har i dette kapittelet sett på de ulike historiske tolkingene av ikonografien på C-brakteatene, og registrerer at disse spriker mellom interpretasjoner av det antropomorfe hodet som alvekvinne, via Odin, Tor, keltiske guder og huniske ryttere, til en hybridisert Mithras i nordisk kontekst. Selv om det synes å være konsensus omkring de eldre A-brakteatenes opphav som kopier av romerske keisermedaljonger, synes det altså å være langt større uenighet om B-, og ikke minst C-brakteatenes ikonografiske meningsinnhold. Kanskje forestilte ikonene konkrete barbariske høvdingar som ønsket å portrettere seg selv, etter romerske mønster. Tilsvarende har det firfotede dyret blitt lest som både okse, hest og geit. Hvis det dreier seg om en stilisert hunisk hest, kan det kanskje også bidra til å forklare hestens økende og sentrale plass i skandinaviske gravskikker i yngre jernalder.⁴³⁵

I fylfotens funksjon som en tildels vesentlig del av ikonografien i deler av C-brakteatkorpuset, ser vi flere parallelle og mulige veier og innflytelser. De tydeligste synes å gå via Persia og Det romerske imperiet. Samtidig må vi ta høyde for å se ikonografien som hybridiserte gjenskapelser av symboler og ikoner fra en rekke kulturer. Det er fristende å forstå fylfoten som en arv fra Det romerske imperiet, og både Mithras og Helios er avbildet med svastika i romersk ikonografi. Men den kan også ha kommet fra perserne, via hunerne og deres allierte, alanerne. Selv om romerne var den mest dominerende maktfaktor og inspirasjon for barbariske befolkningsgrupper, kan vi ikke utelukke at fylfoten på nettopp C-brakteatene kan ha fulgt hunerne,⁴³⁶ under forutsetning av at ikonografien viser stiliserte huniske frisyrer.

Sett i lys av de tidligste brakteatenes klare romerske påvirkning, i tillegg til barbarenes deltakelse som hjelpetropper i den romerske hæren, handelen langs grenseområdene og den romerske innflytelse og forbilde i Nord-Europa i perioden, er det ikke usannsynlig at det var elementer av antikke forbilder som Mithras og Sol Invictus som fremdeles viste seg på C-brakteatene. Betydningen av visuelle symboler kan ha endret seg over tid, og de kan ha hatt ulik betydning for forskjellige grupper. De kan også være tvetydige, men denne tvetydigheten kan øke deres tverrkulturelle appell. Vi bør derfor vokte oss for å konkludere entydig. Hunernes herjinger lå tettere opp til tidsrommet for brakteatproduksjonen enn vestromernes dominans. Slik sett overlapper

⁴³⁵ Jf. Jan Bill, «The Ship Graves on Kormt – and Beyond», i *Rulership In 1st to 14th century Scandinavia. Royal Graves And Sites At Avaldsnes And Beyond*, redigert av Dagfinn Skre, *RGA* 114 (Berlin: Walter de Gruyter, 2019), 305.

⁴³⁶ Det er funnet en gullhalsring i en hunisk mannsgav i Shadrinsk, Perm i Rusland fra første halvdel av 400-tallet, med en fylfot inngravert, jf. Inciser Gürçay Damm, «Huns and Goths: Jewelry from the Ukraine and Southern Russia», i Katharine Reynolds Brown (red.) *From Attila to Charlemagne: Arts of the Early Medieval Period* (New York: Metropolitan Museum of Art, 2000), 103.

produksjonen av brakteater hunernes hegemoni på kontinentet.⁴³⁷ Vi kjenner til at gotiske grupper fikk utbetalt lønn i gull av hunerne, og trolig var dette også tilfelle for skandinavere. Kan vi komme nærmere ved å se på distribusjon av gull og hvordan dette ga folkevandringstiden tilnavnet «Skandinavia's gullalder»?

5. Gullet og barbarene

I dette kapittelet skal vi sette Ågedalbrakteatene inn i en enda bredere historisk kontekst. Jeg vil ta for meg gullet mulige veier til Skandinavia, og hvordan kontinental og spesielt romersk innflytelse viste seg i den materielle kulturen og symbolske strukturer som tegn på endring.⁴³⁸ De skriftlige kildene gir oss informasjon om gull som ble plyndret eller utbetalt som tributt fra Romerriket av barbariske grupper. For å få en oversikt over veiene gullet tok fra Imperiet til barbariske områder, betyr dette en kartlegging via de skriftlige kildene, i tillegg til relevante arkeologiske funn som kan sannsynliggjøre gullet infrastruktur og distribusjon.⁴³⁹

Romerne hentet selv ut tonnevis av gull fra årer i Spania, Portugal og Afrika.⁴⁴⁰ I løpet av imperieperioden ble det utvunnet hele 190 tonn gull fra den nordvestre delen av Den iberiske halvøy alene.⁴⁴¹ En mindre andel havnet til slutt i Skandinavia. I kjølvannet av gulltilfanget vil jeg derfor i siste del av kapittelet forfølge både huner- og herulersporet, for å se om disse gir grunn til å trekke noen klarere konklusjon. Målet er at dette så vil kunne gi oss større innsikt rundt forståelsen bak ikonografien, og hvem som kan ha stått som produsent.

Handel med romerne

Selv om romersk edelmetall ble distribuert inn i skandinaviske områder allerede i

⁴³⁷ Etter Attilas død i 453 CE, ble de huniskkontrollerte områdene på kontinentet delt mellom sønnene Ellak, Dengizich og Ernak, jf. Jordanes, *Getica*, 50–53. Ellak døde i slaget ved Nedao i 454 CE, og Dengizich ble drept i Trakia i 469 CE, jf. Otto J. Maenchen-Helfen, «The World of the Huns», i Max Knight (red.) *Studies in Their History and Culture* (Berkeley: University of California Press, 1973), 144, 168. Arkeolog Hyun Jin Kim har argumentert for at hunerne fortsatte herjinger under Ernak, da gjenkjent som *kutrigurere* og *utigur hunno-bulgarere*, jf. Hyun Jin Kim. *The Huns, Rome and the Birth of Europe* (Cambridge University Press, 2013), 123. Både Kim og lingvist Denis Sinor har også fremsatt teorier om nordkaukasiske hunere som etterkommere av de kontinentale hunerne, jf. Kim 2015, 136; Denis Sinor, «Hun Religion», i Lindsay Jones (red.) *Encyclopedia of Religion* 6 (London: Macmillan Reference, 2005), 4228. Ifølge historiker Peter Golden lot *nordkaukasiske hunere* seg døpe i 535 eller 537 CE, jf. Peter Benjamin Golden, *An introduction to the History of the Turkic peoples: ethnogenesis and state formation in medieval and early modern Eurasia and the Middle East* (Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1992), 107.

⁴³⁸ Jf. Hedeager, «Scandinavia and the Huns», 42.

⁴³⁹ Jf. Michael Kulikowski, «Constantine and the Northern Barbarians», *The Cambridge Companion to the Age of Constantine* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), 352.

⁴⁴⁰ Jf. Utne Nilsen, «Gull», 10.

⁴⁴¹ L.C. Pérez-García mfl., «Tertiary and Quaternary alluvial gold deposits of Northwest Spain and Roman mining (NW of Duero & Bierzo Basins)», *Journal of Geochemical Exploration* 71 (2000), 226.

republikkens tid,⁴⁴² var det først under Imperiets økende handelsvirksomhet det for alvor tok seg opp.⁴⁴³ Romerne grunnla grensebyer som Köln og Carnuntum allerede ca. 50 CE,⁴⁴⁴ og Tacitus nevnte at barbarene nærmest keiserrikets grenser forsto å vurdere verdien av gull og sølv, fordi det var tjenlig til handel.⁴⁴⁵ Sølv- var dog mer attraktivt enn gullmynter, fordi det var mer praktisk med småvaluta for barbarene. Spesielt var de gamle myntene, *serati* og *bigati*, attraktive.⁴⁴⁶ Arkeologene Charlotte Fabech og Ulf Näsman mener det totale bildet av Sösdalafunnene i Midtskåne viser at Sørskandinavia i hvert fall under folkevandringstiden var en integrert del av Europa,⁴⁴⁷ noe som forutsatte adopsjon av begreper som *kjøpe* fra latinsk *caupō*,⁴⁴⁸ og *øre* fra den romerske gullmynten *aureus*.⁴⁴⁹ Arkeolog Bergljot Solberg antar at systemet kan ha blitt introdusert i Skandinavia allerede under Neros myntreform i 54 CE.⁴⁵⁰ Roms handel lever videre i dagens *penger*.⁴⁵¹

Romerne delte opp ukedagene etter planetene, og dette var noe deres naboer måtte forholde seg til. Lørdagen (lat. *diēs Saturni*), var viet til planeten Saturn, og som gud var Saturn knyttet til ulykker og forbundet med ustabilitet, slik at viktige gjøremål som pengetransaksjoner helst ble unngått. I stedet ble romerne anbefalt å ta det med ro, og de brukte dagen til å bade, gjerne i de store offentlige folkebadene.⁴⁵² Allerede i det 1. årh. CE oppkalte nordeuropeerne den handelsfrie dagen for lørdag (urn. **laugardagar*) i betydningen vaskedag,⁴⁵³ som for barbarene betydde kroppsvask med såpe; kokt på lut, talg og salt.⁴⁵⁴ Selv regnet barbarene tiden i månefaser, og telte netter der romerne telte dager.⁴⁵⁵

⁴⁴² Det er gjort løsfunn av sølvmynter i Vestskandinavia fra republikkens dager, som en triumfmynt fra 75 BCE slått av Lucius Farsuleius Mensor i Suldal, Rogaland (S13928) og klipp av en sølvdenar fra 150–140 BCE, i Syre på Karmøy, Rogaland (S13802), trolig utstedt av Cato den eldre. Av tilsvarende gullfunn kan nevnes en ring fra et gravfunn på Bøli, Viken (C52092a), samt en halsring med pålagte smale gullbånd fra Time på Jæren, Rogaland (S1556?), jf. Utne Nilsen, «Gull», 11–12.

⁴⁴³ Jf. Utne Nilsen, «Gull», 11–12.

⁴⁴⁴ Heinrich Gottfried Philipp Gengler, *Regesten und Urkunden zur Verfassungs- und Rechtsgeschichte der deutschen Städte im Mittelalter* (Erlangen, 1863), 515–599; Paula Sutter Fichtner, *Historical Dictionary of Austria* (Maryland: Scarecrow Press, 2009), 54–55; Andrew Beattie, *The Danube: A Cultural History* (Oxford: Oxford University Press, 2010), 109.

⁴⁴⁵ Tacitus, *Germania*, 5.

⁴⁴⁶ Tacitus, *Germania*, 5.

⁴⁴⁷ Jf. Charlotte Fabech & Ulf Näsman, «Introduction», i Charlotte Fabech & Ulf Näsman (red.) *The Sösdala Horsemen and the equestrian elite of fifth century Europe* (Jutland Archaeological Publications, 99, 2017), 9.

⁴⁴⁸ **Kjøpe**, «skaffe seg med penger el. lign.», norr. *kaupa*. De foreliggende germ. verbalfomene **kaupajan-* og *kaupōn-*, jf. ght. *koufo* «krovert, kjøpmann, kremmer» fra lat. *caupō* m. «krovert, høker, småhandler (med vin)», jf. Bjorvand & Lindeman, *Arveord*, 461.

⁴⁴⁹ **Øre** (1/100 krone), oldn. *eyrir* (plur. *āurar*). Fra nord. er laant ags. *ōra* og mht. *ōre* om den skandinaviske mynt. Ordet ansees for gammelt laan fra lat. *aureus* «gullmynt» (af værdi 100 sestertier), jf. Falk & Torp, *Etym. ordbok*, 1013.

⁴⁵⁰ Solberg, *Jernalderen i Norge*, 90.

⁴⁵¹ Jf. **Penge**, flertall af det forældede *penning*, jf. Falk & Torp, *Etym. ordbok*, 592. Navnet *denar* levde videre som betegnelse for middelalderens sølvpenning; *d* var frem til 1971 tegnet for engelsk *penny*, *pence*, jf. *Store norske leksikon*, s.v. «denar (romersk mynt)», av Kolbjørn Skaare. 17.12.2020. nl.no/denar - romersk mynt.

⁴⁵² Manfred Clauss, *The Roman Cult of Mithras: The God and His Mysteries* (Edinburg: Edinburg University Press 2000), 159–160.

⁴⁵³ Jf. Simek, *Dictionary*, 174.

⁴⁵⁴ Rotelementet **lau-* i laurdag finner man igjen i *lut*, jf. Bjorvand & Lindeman, *Arveord*, 569.

⁴⁵⁵ Tacitus, *Germania*, 11.

Barbarere i den romerske hæren

Romerhæren har hatt en lang historie i bruk av ikke-italienske tropper. Allerede i senrepublikkens dager ble barbariske hjelpetropper benyttet, ledet av egne høvdinger.⁴⁵⁶ Under Augustus ble disse korpserne organisert som regulære *auxilia*. Hovedsakelig var dette frivillige profesjonelle som tjenestegjorde i faste enheter, opprettet og deretter oppløst etter avtalte og definerte operasjoner.⁴⁵⁷

Historiker John Spaul har estimert romerske hjelpestyrker (lat. *auxilia*, «ikke-romerske borgere») på midten av det andre århundre CE til 180.800 mann, fordelt på 247 enheter. På midten av det tredje århundre CE hadde tallet økt til en kvart million.⁴⁵⁸ Historiker Paul Holders beregninger for det andre århundre viser 217.624 mann, fordelt på 279 enheter, inkludert kavaleri og infanteri.⁴⁵⁹

Hvor mange av disse som var barbarere nord og øst for *limes* er usikkert, ettersom barbarer også inkluderte keltere, i tillegg til frivillige og tvangsrekrutterte fra andre befolkningsgrupper i Midt-Østen og Nord-Afrika. På Albion i midten av det andre århundre CE, altså før angelsakserne ankom, anslo Holder at keltiske hjelpetropper utgjorde omlag 15% av den romerske armeen i provinsen.⁴⁶⁰ Historiker Anthony Birley har estimert at så mange som halvparten av alle mannlige *batavere* over 16 år, langs Rhinen i dagens Nederland, gikk i romersk tjeneste under den julo-claudiske perioden (27 BCE–68 CE).⁴⁶¹

Soldatlønn

Frem til Konstantin I innførte *solidus* i det romerske myntsystemet, ble sold (gammel skandinavisk betegnelse på soldatlønn) fortrinnsvis utbetalt i sølv,⁴⁶² opprinnelig i *sestertius*, som det gikk fire av på en *denar*.⁴⁶³ Arkeologiske funn og skriftlige kilder viser at militære stipend-utbetalinger oftest skjedde i *denarer*.⁴⁶⁴ Militærhistoriker Michael Speidel har påpekt at soldater og befal i de barbariske hjelpetroppene i hovedregel fikk betalt 5/6 av de romerske.⁴⁶⁵ I Domitians (81–96 CE) kvartalsvise stipend er disse nevnt som tre *aurei* (altså gullmynter), som da tilsvarte 300

⁴⁵⁶ Jf. Lawrence Keppie, «The Army and the Navy», *Cambridge Ancient History 2nd Ed Vol X (The Augustan Empire 30BC – 69 AD)* (1996), 373.

⁴⁵⁷ Adrian Goldsworthy, *Roman Warfare* (Basic Books, 2000), 126.

⁴⁵⁸ John Spaul, «COHORS 2 – The Evidence for and a Short History of the Auxiliary Infantry Units of the Imperial Roman Army», *BAR International Series* 841 (Archaeopress, 2000), 523–527.

⁴⁵⁹ Paul Holder, «Auxiliary Deployment in the Reign of Hadrian», *Bulletin of the Institute of Classical Studies. Supplement* 81 (Oxford: Oxford University Press, 2003), 120.

⁴⁶⁰ Holder, «Auxiliary», 145.

⁴⁶¹ Anthony Birley, *Band of Brothers: Garrison Life at Vindolanda* (2002), 43.

⁴⁶² **Sold** I (krigsfolks lønning), jf. fr. *solde* «løn», egentlig myntnavnet lat. *solidus* (it. *soldo*, fr. *sou*); ordet betegner oprindelig en guldmynt: lat. *solidus* «gedigen, solid», jf. Falk & Torp, *Etym. ordbok*, 792.

⁴⁶³ Michael Speidel, «Roman Army Pay Scales», *Heer und Herrschaft im Römischen Reich der Hohen Kaiserzeit* (Stuttgart, 2009), 350.

⁴⁶⁴ Speidel, «Pay Scales», 350.

⁴⁶⁵ Speidel, «Pay Scales», 352.

sestertii.⁴⁶⁶

Tabell 1.

Grad	Augustus	Domitian	Sverus	Caracalla	Maximinus Thrax
		84 CE	197 CE	212 CE	235 CE
Miles cohortis	750	1.000	2.000	3.000	6.000
Equus cohortis	900	1.200	2.400	3.600	7.200
Equus alae	1.050	1.400	2.800	4.200	8.400
Centurio cohortis	3.750	5.000	10.000	15.000	30.000
Decurio cohortis	4.500	6.000	12.000	18.000	36.000
Decurio alae	5.250	7.000	14.000	21.000	42.000

Utfetede tall jf. direkte dokumentert eller litterært belagte kilder.⁴⁶⁷

Tabell 1 viser Speidels beregninger for årlige utbetalingsrater blant romerske hjelpetropper, spesifisert som fotsoldater (lat. *miles*), kavalerister (lat. *equus*), flankekavalerister (lat. *equus alae*), kapteiner (lat. *centurio cohortis*), kavalerikorporaler (lat. *decurio cohortis*), og flankekavalerikorporaler (lat. *decurio alae*), alt i *sestertii*.⁴⁶⁸

Med 200.000 mann som *auxilia* i romerhæren, som alle skulle lønnes i sølv- og gullmynter, førte dette, selv omregnet i *aurei*, til millionbeløp i årlige utbetalinger gjennom romertiden. Selv om bare en promille av dette skulle ende i Vestskandinavia, vil det likevel over flere hundre år bli enorme mengder. Noe ble åpenbart ført nordover, både av gull og sølv, men ettersom soldatene ofte var stasjonert langt fra hjemtraktene og i prinsippet hadde vervet seg til militærtjeneste på minimum seks år,⁴⁶⁹ begrenset dette distribusjonen. Augustus' forbud mot å la soldater i den romerske hæren gifte seg,⁴⁷⁰ bidro også til svekkede bindinger til hjemtraktene.

Militær organisering

Barbarene tok uansett med seg mye lærdom hjem, ikke minst innen militær organisering. Behovet for større forsvarsallianser i Norden, må også sees i sammenheng med de truslene som forelå, også fra evig ekspanderende romere. Forsvarshæren som stod bak Illerup-ofringen tidlig på 200-tallet, må ha vært minst like stor og minst like godt organisert som romernes egen, noe som forutsetter en sentralmakt og kunnskap om romersk hærorganisering.⁴⁷¹ Dette siste tydeliggjort av en mulig etymologisk sammenheng mellom den romerske formasjonstypen gr. *phoullkon*, lat.

⁴⁶⁶ Speidel, «Pay Scales», 350, jf. Suetonius, *The Life of Domitian*, 7.3.

⁴⁶⁷ Speidel, «Pay Scales», 378.

⁴⁶⁸ Det kan virke forvirrende at en *decurio* (lagfører, ansvar for 10/12 mann) var lønnet høyere enn en *centurio* (kompanifører, ansvar for 100/120 mann). Det kommer av at en *decurio* hadde tilsvarende grad, men i kavaleriet. En *decurio* hadde kommando over 30/32 mann og tilsvarende antall hester, samt støttepersonell, jf. John Hackett, *Warfare in the Ancient World* (Facts on File, 1989).

⁴⁶⁹ Lawrence Keppie, *The Making of the Roman Army* (University of Oklahoma Press, 1998), 54.

⁴⁷⁰ Jf. David Benjamin Cuff, *The auxilia in Roman Britain and the Two Germanies from Augustus to Caracalla: Family, Religion and 'Romanization'*, doktorgradsavhandling i klassiske studier (Toronto: University of Toronto, 2010), 52.

⁴⁷¹ Birger Storgaard, «Himlingøje – barbarian empire or Roman implantation?», i Birger Storgaard (red.) *Military Aspects of the Aristocracy in Babaricum in the Roman and Early Migration Periods* (København: Det nationale museum, 2001), 99–100.

fulcom, den kontinentalbarbariske *foulkon* og den skandinaviske *fylkingen*.⁴⁷² Før fullkontakt med fienden, men utenfor bueskytternes rekkevidde, ville kommandoen *ad fulco* (gr. *αδ φουλκω*) bli gitt, der fotsoldatene skulle slutte rekkene og forme skjoldborger.⁴⁷³ Arkeolog Are Skarstein Kolberg har pekt på sammenhengen mellom det barbariske *foulkon*, og skandinaviske *fylking*, men også den romerske angrepsformasjonen svinehode (lat. *caput porcinum*) og den skandinaviske *svinehode-fylkingen*.⁴⁷⁴

En interessant sekvens hos Tacitus peker mot at overføring av sentrale militærstrategiske begreper var innarbeidet hos barbarene allerede i løpet av det første århundre CE.⁴⁷⁵ Kapteinstittel *centurio* ble først omtalt som en numerisk benevnelse – og senere – som tittel. Vi kjenner den fra Wulfilas gotiske bibeloversettelse fra midten av det fjerde århundre CE, som *hundafaps*.⁴⁷⁶ Det viser tilbake til prtgerm. **-fadiz* «herre; eier» og urn. **hundafadir*, utifra germ. fremlyd /h/ helt regelrett stammer fra ie. /k/, og /k/ i lat. <c>.⁴⁷⁷ Kompanienhet *centuria* het trolig **hundarijar* eller **hundarijan* blant skandinaver i den romerske hæren.⁴⁷⁸

Soldathåndkvernen

Hver *centuria* var i utgangspunktet inndelt i ti *contubernia*, der åtte menn, ledet av en *decanus*, delte telt. I tillegg til to slaver (lat. *calones*) som med ansvar for pakkesler og vannforsyning.⁴⁷⁹ Hver *contubernium* delte en håndkvern/dreiekvern, som soldatene brukte for å lage mel til brødbaking.⁴⁸⁰ Fra bondesteinalder av ble skrubbekvænnen benyttet i Skandinavia, men

⁴⁷² Det synes å være en viss usikkerhet rundt opphavet til begrepet *fylking*. Distriktsbetegnelsen fylke kan være avledet av ordet folk, og kan ha utgjort egne kongeriker, jf. Marie Ødegaard, «Tinginstusjonens alder i Skandinavia belyst ved arkeologi og stedsnavnsgransking – samsvar eller ikke?», *Viking* 81 (Oslo: Norsk Arkeologisk Selskap, 2018), 90. Slik jeg leser Bjorvand & Lindeman, kan det ikke utelukkes at fylking opprinnelig kommer fra romersk hærformasjon, jf. **Folk**, eng. *folk, folks* «mennesker» som går tilbake til germ. **fulka-* n. Germ. **fulka-* er uten etymologi. Imidlertid kan en avledning være germ. **(ga)fulkija-*, finnes i norr. *fylki* n «flokk, krigerskare, landsdel», no. *fylke* «større administrativt område», geng. *gefylce*; og videre i norr. *fylkj* «oppstille en hær(orden)» < germ. **fylkijan-*, jf. Bjorvand & Lindeman, *Arveord*, 244–245.

⁴⁷³ Rance, «The Fulcum», 271–272.

⁴⁷⁴ Are Skarstein Kolberg, «Mellom saga, myte og landskap. En arkeologisk landskapsanalyse av mulige lokaliteter for slaget på Stiklestad i 1030 e.Kr.», upublisert masteroppgave i arkeologi (Oslo: Universitetet i Oslo, 2011), 17.

⁴⁷⁵ Jf. Tacitus, *Germania* 6.

⁴⁷⁶ Jf. Dr. H. Hempel, «Matthäus 8, 5», *Gotisches Elementarbuch* (Berlin: Walter de Gruyter, 1937), 66.

⁴⁷⁷ Jf. Konow, «Goths in Ancient India», 379–381.

⁴⁷⁸ Hva kompanienheten *centuria* f. «en division på 100, et kompani av soldater», jf. Julius Pokorny, *Proto-Indo-European Etymological Dictionary. A Revised Edition of Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch. Indo-European Language Revival Association* (Dnghu Adsoqiation, Indo-European Language Association (pdf) 2007), 567, het på urnordisk, får vi et hint om på den noe yngre U 212 Vallentunasteinen fra Uppland, som inneholder ordet *hundari*. En rekonstruksjon av norr. *hundari*, n. «en division på 100, administrativt distrikt», Pokorny, *Proto-Indo-European*, 567, til urnordisk gir to muligheter. Ser vi isolert på endelsen *-i* i *hundari*, vil det gi urn. *-ijan*, altså **hundarijan*. Men fordi navnet trolig er sterkt påvirket av lat. *centuria*, vil dette gi urn. **hundarijar*, utifra endelsen *-ari*, som går tilbake til lat. *-arius*, jf. got. *-aris*. Her kan det enten ha vært påvirkning fra latinsk, eller også påvirkning fra en forsvunnen gsaks./geng. form, jf. personlig kommunikasjon på Zoom med Stausland Johnsen, 26.3.2020, jf. Iversen, *Norrøn grammatikk*, 10–42. Belagt er også norr. *hundraðs-lið* n. «herflokk på hundrad mann», jf. Heggstad, *Gamalnorsk ordbok*, 314.

⁴⁷⁹ Jf. Jonathan Roth, «The Size and Organization of the Roman Imperial Legion», *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 43, 3 (1994), 346–362.

⁴⁸⁰ Andersson, *Rom*, 60.

denne var forbeholdt grøtproduksjon.⁴⁸¹ Skal man dømme etter det arkeologiske materialet, var det først på 300-tallet CE at skandinaverne begynte å spise «leiv»,⁴⁸² og ideen kom fra Romerriket,⁴⁸³ eller via den romerske hæren.⁴⁸⁴

Dette har blitt bestridt av arkeolog Åsa Dahlin Hauken, som mente en romersk soldat-håndkvern så annerledes ut, sylindrisk og med vertikale rifler på ytterkanten. Overliggerens overside er skålformet med markert kantlist og dreiepinnehullet er plassert horisontalt i ytterkanten. I tillegg hadde kvernen segl. Dahlin Hauken tror den vestsandinaviske dreiekvernen er eldre enn først antatt, og foreslår 150–200 CE.⁴⁸⁵ Nyere funn ved Forsandmoen underbygger dette.⁴⁸⁶

Også funn av skandinaviske ringbrynjer (lat. *lorica hamata*) peker mot romersk opphav. I en grav fra Öremölla i Skåne, som inneholder det eneste komplette drikkeserviset som er funnet i Sverige, inngår romerske tekstiler, en ringbrynje og våpen. Ringbrynjefragmenter finnes også i enkelte bygdeborger som tidligere har blitt løftet frem som eksempel på romersk påvirkning, blant andre borgen ved Runsa, ikke langt fra Sigtuna. I en rik kremasjonsgrav ved Hedegård på Jylland,⁴⁸⁷ har man funnet en nesten fullstendig bevart ringbrynje, trolig den eldste vi kjenner fra Skandinavia. Andersson mener brynjen er produsert i en romersk provins, sannsynligvis i Gallia eller på Albion. Opprinnelig var ringbrynjene keltiske, men ble tidlig adoptert av romerne.⁴⁸⁸ Analyser av fosfor og kalsiumoksid i brynjen, peker mot produksjonsområde i Nord-Tyskland eller Vest-Jylland, og før-romersk jernalder.⁴⁸⁹ Ringbrynjen fra Vimose er derimot fra barbariske *auxilia* i det andre århundre CE,⁴⁹⁰ noe også avbildninger på Trajansøylen fra 113 CE underbygger.

Hnefatafl

Dødtid mellom måltider, trening, slag og troppeforflytninger brukte barbarene i hjelpe-

⁴⁸¹ Torun Zachrisson, «Rotary querns and bread – A social history of Iron Age Sweden», i Lotte Selsing (red.) *Seen through a millstone*, *AmS-Skrifter* 24 (Arkeologisk museum, Universitetet i Stavanger, 2014), 183.

⁴⁸² *leiv* m. «hel skive flatbrød, lefse el. vanlig brød». Av germ. **hlaiba-* m., jf. got. *gahlaiþa* m. ght. *gi(h)leibo* m. «kamerat», egtl. «den som har brød sammen» < germ. **ga-hlaiban-* (**ga-* «sam-, sammen»), jf. Bjorvand & Lindeman, *Arveord*, 518–519.

⁴⁸³ Jf. Sophus Müller, «Nye Fund og Iagttagelser fra Sten-, Bronze- og Jernalderen. Omdreieende Kværne», *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* (1907), 148; Torun Zachrisson, «The holiness of Helgö», i Helen Clarke & Kristina Lamm (red.) *Excavations at Helgö XVI. Exotic and Sacral Finds from Helgö* (Stockholm: Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademien, 2004), 153; Liselotte Bergström, *Gräddat. Brödkultur under järnåldern i Mälardalen*, doktorgradsavhandling i arkeologi (Stockholms Universitet, 2007), 175; Stylegar, «Litt brödhistorie»; Åsa Dahlin Hauken, «Introduksjonen av dreiekvernen i Sørvest-Norge», *Viking* 81 (2018), 28.

⁴⁸⁴ Zachrisson, «Rotary querns and bread», 183; Hauken, «Dreiekvernen», 28.

⁴⁸⁵ Hauken, «Dreiekvernen», 30.

⁴⁸⁶ Anne Bloch Jørgensen, «Kværn- og knusesten: En undersøkelse af materialet fra Vorbasse og Nørre Snede med særlig henblik på jernalderdreiekværnen», upublisert hovedfagsavhandling i forhistorisk arkæologi (Aarhus: Aarhus universitet, 1990), 48; Hauken, «Dreiekvernen», 27.

⁴⁸⁷ Dansk funnr. A 4137.

⁴⁸⁸ Jf. Andersson, *Rom*, 73.

⁴⁸⁹ Jf. Arne Jouttijärvi, «The manufacture of chain-mail», *Early Iron. The network for early iron technology*, (København, 1996), 7–8.

⁴⁹⁰ Jf. Martijn A. Wijnhoven, «The Iron Tunic from Vimose (Funen Denmark)», *Gladius – Estudios sobre armas antiguas, arte militar y vida cultural en oriente y occidente* 35 (2015), 96.

troppene blant annet til å more seg med strategi- og krigsspillet *ludus latrunculorum*,⁴⁹¹ et populært brettspill blant romerske soldater.⁴⁹² Spillet gikk ut på at kongen ved hjelp av hirden skulle komme seg fra tronen midt på det rektangulære eller kvadratiske brettet, og ut til en av de fire borgene i hjørnene. Kongen og hirden forsvarte seg så mot fire fraksjoner av landeveisrøvere (lat. *latrunculi*). Spillet ble avsluttet idet kongen inntok ett av hjørnene eller ble omringet av røvere, og er blant annet omtalt hos den romerske forfatteren Varro.⁴⁹³

I nordisk variant, *hnefatafl*,⁴⁹⁴ er spillet nevnt i en rekke sagaer, ikke minst elegant dramatisert i en sekvens i Soga om Fridtjov den frøkne, en 1300-talls fiksjon fra forhistorisk tid (norr. *forn øld*).⁴⁹⁵ Hnefatafl var populært i Skandinavia allerede i senromersk jernalder,⁴⁹⁶ og spillbrikker er funnet i en rekke graver fra romersk jernalder og folkevandringstid, også i den ubrente krigergraven fra Ågedalsstrand.⁴⁹⁷

Når ikke-stridende i den romerke hæren ikke lå på feltsengen og spilte *latrones*, lå de kanskje på bære og dro nytte av romernes erfaring innen medisin. Funn av kirurgiske instrumenter blant sydsandinaviske våpenoffer viser at nordiske hærstyrker på 200–400-tallet CE hadde med seg leger og kirurger,⁴⁹⁸ fortrinnsvis opplært i den romerske hær. Opplært av romere var også gullsmeder som etterlot seg smykker i Norden. Kent Andersson mener likheter og funnomstendigheter peker mot at skandinaver kan ha leid inn romerske gullsmeder til lokal produksjon i Skandinavia.⁴⁹⁹

Goternes herjinger

Endel av gullet som havnet i Skandinavia kom via handel, allianseekteskap i grensestrøkene og gjennom plyndringer. Som vi akkurat har sett, også i form av soldatlønn, både som sølv,

⁴⁹¹ *Ludus Latrunculorum*, ofte kalt *latrones* etter *Latrunculi*, jf. *latronculus* m. «landeveisrøver», jf. Erik Eggen, *Latinsk-norsk ordliste for gymnaset* (Oslo: Det norske samlaget, 1920), 86.

⁴⁹² Jf. Justin J. L. Kimball, «From Dróttinn to King: The Role of Hnefatafl as a Descriptor of Late Iron Age Scandinavian Culture», *Lund Archaeological Review* 19 (2013), 63.

⁴⁹³ Jf. Marcus Terentius Varronis, *De Lingua Latina*, 10.2.

⁴⁹⁴ **hnefa-tafl** (*hnef-*) n. eit slag brettspill, der fremste brikka vart kalla *hnefi*. **hnefi** m. II. 1. kongen i *hnefatafl*. 2. Tilnamn, mannsnamn og sjøkongenamn, jf. Heggstad, *Gamalnorsk ordbok*, 290–291.

⁴⁹⁵ Jf. *Soga um Fridtjov den frøkne*, oversatt av Ivar Aasen (Oslo: Det norske samlaget, Norrøne bokverk 45, 1976), 31.

⁴⁹⁶ Jf. Kimball, «Dróttinn to King», 63.

⁴⁹⁷ Jf. Mannsgraven fra Ågedalsstrand, en ubrent krigergrav fra 500-tallet, lokalisert et par kilometer sørvest for Ægrehauen. I tillegg til 11 spillebrikker av kleber, inneholdt graven skålvekt av bronse, betalingsring av gull, bronsepinsett, minst syv pilspisser og et sverdstykke, jf. B4042a–p; Askeladden ID 92459-1.

⁴⁹⁸ Andersson, *Rom*, 89–90.

⁴⁹⁹ Andersson, *Rom*, 132–134.

sestertius og *denarer*,⁵⁰⁰ og gull, i form av *aurei*, og etterhvert i *solidi*.⁵⁰¹ Men det er grunn til å tro at den største gulltilførselen som ble distribuert tilbake til de nordeuropeiske områdene kom fra plyndringer og tributter som følge av fredsavtaler før eller etter grenseslag mellom barbariske tropper og romerske legioner, spesielt på 400-tallet.⁵⁰² Det er også sannsynlig at deler av dette gullet havnet i Skandinavia, noe jeg vil komme tilbake til.

Arkeolog og numismatiker Adam Degler har undersøkt strømmen av romerske mynter inn i gotiske og østbarbariske områder fra 238 til 378 CE, som viser en ujevn, men sammenhengende tilgang på gull- og sølvmynt.⁵⁰³ Perioden kuliminerte i goterkrigen (377–382 CE), der keiser Gratian ikke brukte angrepstaktikk, men i stedet satset på å vinne visigoterhøvdingen Fritigern (got. **Fribugairns*) og hans krigere med godvilje, matvarer og gaver for å skape fred og inngå allianser.⁵⁰⁴ Det er nærliggende å tenke seg at «gaver» i denne sammenheng inkluderte gull. Taktikken ga likevel ingen umiddelbar suksess. Etterfølgeren Theodosius vant riktignok en mindre seier over Fritigern i 380 CE, noe som førte til at goterne skilte lag. Greuthungene dro til Illyria og invaderte den vestlige provisen i Pannonia. Tervingerne vandret sydover og inn i Makedonia, Thessalia og Thessaloniki. Theodosius maktet ikke å mobilisere nok motstand, som igjen førte til at tervingerne kunne presse lokale landsbyer for tribut.⁵⁰⁵ Romerne inngikk forhandlinger og erklærte fred i 382 CE.⁵⁰⁶ Historiker John Man mente avtalen ga goterne alt de var ute etter; et land sør for Donau og delvis uavhengighet, der deres egne krigere kjempet for romerne under egne kommandører.⁵⁰⁷ Etter å ha feiret freden med festivaler og gaver,⁵⁰⁸ konverterte goterne til arianismen.⁵⁰⁹

Avtalen la nye premisser for begge parter. Barbarene kunne nå operere samlet innenfor

⁵⁰⁰ Septimius Severus (193–211 CE) økte i sin regjeringstid årslønnen for soldater fra 300 til 400 denarer, jf. Kenneth W. Harl. *Coinage in the Roman Economy, 300 B.C. to A.D. 700* (2016), 216. Hans etterfølger Caracalla (211–217 CE) hevet lønnen med ytterligere 50% etter å ha drept sin bror Geta, jf. Herodianus 4.4.7. Caracallas økte soldatutgifter kostet Roma årlig 70 millioner denari, jf. Dio, 78.36.3. Hans suksessor Macrinus (217–218 CE) normaliserte deretter soldatlønnen, jf. Dio, 78.12.7; 28.2; jf. Thomas Pekáry, «Studien zur römischen Währungs- und Finanzgeschichte von 161–235 n.Chr.», *Historia* 8 (1959), 484.

⁵⁰¹ Eng. **soldier** noun **1.** a person who serves in an army. Origin Middle English: from Old French *soldier*, from *soulde* «(soldier's) pay», from Latin *solidus*, jf. Oxford Dictionary of English, 3 ed., online version 2015; jf. norr. **soldari** m. lønt hermann (fra mlat.) (Heggstad Gamalnorsk ordbok, 636); no. **Soldat** < it. *soldato*, egentlig «besoldet»: se sold I. Herfor oldn. *soldari* af mnt. *soldêr* < m.lat. *solidarius*. Sml. lat *miles* «soldat» for *mides* < **mizdes*: got. *misdô* «løn», jf. Falk & Torp, *Etym. ordbok*, 792.

⁵⁰² Jf. Kjærum & Olsen, *Oldtidens Ansigt*, 148.

⁵⁰³ For mer detaljerte beregninger, se Adam Degler, «East Germanic imitation of an aureus of Severus Alexander with Runic Legend: The newest acquisition to the Collection of Ancient Coins in the Ossolineum», *Polish Numismatic News* 9, (2015), 57.

⁵⁰⁴ Jordanes, *Getica*, 27.

⁵⁰⁵ Peter Heather, *The fall of the Roman Empire – A new history of Rome and the barbarians* (New York: Oxford University Press, 2005), 183–185; Kulikowski. *Rome's Gothic Wars*, 150–151.

⁵⁰⁶ Peter Heather & David Moncur. *Politics, Philosophy and Empire in the Fourth Century: Select Orations of Themistius*. Translated Texts for Historians (Liverpool University Press, 2007), 201.

⁵⁰⁷ John Man, *Attila the Hun – A barbarian king and the fall of Rome* (London: Bantam, 2006), 42.

⁵⁰⁸ Heather, *The fall of the Roman Empire*, 185f; Kulikowski, *Rome's Gothic Wars*, 152–153.

⁵⁰⁹ Herwig Wolfram, *The Roman Empire and Its Germanic Peoples* (University of California Press, 1997), 87.

Imperiet som en maktfaktor, og definerte seg samlet som visigotere. Noen ganger fungerte de som venner og allierte med romerne, andre ganger som fiender. Etter 395 CE ble de ledet av Alarik (got. **Aleareiks Balpi*).⁵¹⁰ Dette skulle bli skjebnesvangert for Roma by i 410 CE.⁵¹¹

Zosimus rapporterte at visigoterhøvding Alarik, etter å ha plyndret Roma i tre dager i 410 CE, fikk med seg over halvannet tonn gull (£5.000).⁵¹² John Man metne at beløpet var nesten dobbelt så høyt, ettersom Konstantinopel i tillegg utbetalte 1,22 tonn (£4.000) gull i 408 CE. Man viste til beregninger av gjennomsnittlige årlige østromerske gullinntekter på over 82 tonn (£270.000), noe som estimerer Alariks utpressing og plyndringer til 1,5%.⁵¹³

Store mengder av Alariks gull ble trolig utbetalt som soldatlønn til hæren. Men det er grunn til å tro at deler av gullet forsvant under visigoternes skipsforlis i overfarten til Sicilia, og også som Alariks eget gravgods under elven Busento, etter hans plutselige død.⁵¹⁴ Overfloden av det visigotiske byttet fra Roma bekreftes likevel gjennom gavene keiser Honorius' halvsøster Galla Placidia⁵¹⁵ fikk av Alariks etterfølger, Athaulf, da de giftet seg i januar 414 CE, i Narbonne, Nord-Gallia. Basert på Olympiodorus' beretning,⁵¹⁶ fikk Galla Placidia femti vaskevannsfat (lat. *basin*) fylt med gullmynter og femti fylt med edelstener som morgengave av Athaulf. Kort tid etter døde imidlertid Athaulf, og Galla Placidia ble gift med Constantius III. Dermed forsvant også deler av gullet visigoterne hadde plyndret, tilbake til Imperiet.⁵¹⁷

Vandalene, som i første halvdel av 400-tallet etablerte et eget rike i Nordafrika, plyndret også Roma, i 455 CE. Forholdet til romerne var ustabilt, og tre dager etter keiser Petronius Maximus død, inntok Gaiseric (vand. **Gaisarīx*) byen i to uker. Historikerne A.D. Lee og

⁵¹⁰ Jf. Jordanes, *Getica*, 29. Alarik av balti-ætt, **Balps*, betyr 'djerv', jf. Skard *Gotesoga*, 80.

⁵¹¹ Heather, *The fall of the Roman Empire*, 186, 502; Kulikowski, *Rome's Gothic Wars*, 145.

⁵¹² Zosimus, *Historia Nova*, 5.165, 5.41.4; Halsall, *Barbarian Migrations*, 214. Ettersom 1 romersk pund eller 1 libra (£) tilsvarer 327,45 g, skulle gullmengden Alarik plyndret fra Roma, 5000 pund gull, tilsvare 1527 kg, altså over 1,5 tonn. I tillegg over fikk han med seg ni tonn (£30.000) sølv og drøyt 900 kg (£3000) pepper, samt silke og skarlagen.

⁵¹³ Man, *Attila*, 192.

⁵¹⁴ Alarik døde i Cosenza i Søritalia, trolig av feber, jf. Jordanes *Getica*, 30.158. Ifølge legenden ble liket hans gravlagt på elvebunnen i Busento etter gotisk skikk. Goterne demmet opp deler av elven mens graven ble forberedt, og høvdingen og deler av byttet ble lagt ned. Etter at arbeidet var utført, ble demningen fjernet slik at elven dekket graven. De romerske trellene som hadde utført gravearbeidet ble drept slik at ingen skulle få rede på hemmeligheten. En liknende historie fortelles om Decebalus-skatten, som skal ha blitt begravet under en elv i 106 CE. Ifølge den romerske historikeren Cassius Dio rekapitulerer slike begravelser dakiske og skytiske ritualer fra Nedre Donau og Svartehavet, jf. Cassius Dio, *Roman History, Epitome of Book 68.8.14*.

⁵¹⁵ Zosimus, *Historia Nova*, 5.

⁵¹⁶ Gibbon, *The Decline And Fall*, kap. 31; Marcin Pawlak. *Theodosius son of Athaulf and Galla Placidia* (2005), 225, jf. Olympiodorus fr. 26,1 (Blockley).

⁵¹⁷ Kenneth Atkinson. *Empress Galla Placidia and the Fall of the Roman Empire* (McFarland & Co Inc., 2020), 75. Trolig siktes det romerske *basin* til vaskevannsfat, jf. **basin** n. a bowl for washing, typically attached to a wall and having taps connected to a water supply; a washbasin. ME & OF *bacin*, from medieval Latin *bacinus*, from *bacca* «water container», perhaps of Gaulish origin, jf. Oxford Dictionary of English, 3 ed., online version 2015. Jordanes skriver at bryllupet foregikk i Spania i 411 CE, der keiser Constantius også deltok med et stort hærfølge og kongelig prakt og stas. Det ble feiret med romerske festivaler og kostbare gaver fra de vestgotiske plyndringene. Bryllupet ble nedtegnet av Hydatius, jf. Olympiodorus, *Fragmenta*, 24; Pauli Orosii, *Historiae Adversum Paganos*, 7.40.2, 43.2; Jordanes, *Getica* 30.159; Jordanes, *Romana*, 323; Geoffrey d. Dunn, «Flavius Constantius, Galla Placidia, and the Aquitanian Settlement of the Goths», *Phoenix* 69, 3/4 (2015), 376.

Kulikowski så for seg at plyndringen var enda grundigere enn Alaric klarte på tre dager.⁵¹⁸ Men ettersom vandalene hadde sitt rike på sørsiden av Middelhavet, er det lite sannsynlig at gullet de plyndret i Roma, endte opp i Skandinavia.

I Ravenna i 476 CE ble keiser Romulus Augustulus veltet fra tronen av barbaren Odoacer (urn. **Audawakar*) og hans føderater (lat. *foederati*) bestående av skirere, rugere og herulere.⁵¹⁹ Odoacer erklærte seg som konge over Italia.⁵²⁰ Året i forveien hadde barbaren Theodoric (got. **Piudareiks Amalungs*) blitt valgt til konge over ostrogoterne, og i 493 CE tok han og hans føderater livet av Odoacer i Ravenna og overtok som Italias konge, nå innlemmet i Det ostrogotiske kongeriket.⁵²¹ Det er grunn til å tro at Odoacer og Theodorics maktovertakelser ga barbarene (inkl. skandinavere) en mer omfattende tilgang på romersk gull enn tidligere, og ifølge Axboe og Perch er det i denne perioden C-brakteatene i all hovedsak ble produsert (475–525 CE).⁵²² I mellomtiden hadde de huniske horder satt skrekken i store deler av befolkningen i Europa, og sikret seg store mengder romersk gull.

Hunernes tributter

På vei over Don i 370 CE beseiret hunerne alanerne, og tvang de overlevende til å være hjelpetropper i deres invasjon vestover.⁵²³ Sammen angrep de bosetningene til de ostrogotiske greuthungene på vestsiden av Don (i dagens Ukraina).⁵²⁴ Det ser ut til at alle som tapte militært for hunerne, ble en del av de hurtig fremrykkende huniske hordene. Selve grunnlaget for hunerriket var å ta opp i seg stadig nye folkegrupper, ikke territoriale erobringer. Da en rekke hunere deserterte og søkte asyl i Det bysantinske riket på begynnelsen av 400-tallet,⁵²⁵ oppdaget romerne til sin

⁵¹⁸ Jf. A.D. Lee, *From Rome to Byzantium, AD 363 to 565: The Transformation of Ancient Rome* (Edinburgh University Press, 2013), 121; Michael Kulikowski, *The Tragedy of Empire: From Constantine to the Destruction of Roman Italy* (Cambridge, MA: The Belknap Press of Harvard University Press, 2019), 215.

⁵¹⁹ Foederati (gr. *phoideratoi*), grupper av barbariske leiesoldater som fikk betalt i form av land til å bosette seg innenfor Imperiets grenser, jf. Lucas McMahon, «The Foederati, The Phoideratoi, And The Symmachoi Of The Late Antique East (ca. A.D. 400-650)», upublisert masteravhandling i klassiske studier (University of Ottawa, 2014), ii.

⁵²⁰ Odoacers opphav er omstridt. Theophanes kalte ham goter, jf. Penny MacGeorge, *Late Roman Warlords* (Oxford/New York: Oxford University Press, 2002), 284. Kronikøren Marcellinus Comes fra det sjette århundre, kalte ham «rex Gothorum», jf. Marcellinus Comes, *Chronicon*, s.a. 476, mens Jordanes oppga at han opprinnelig var thuringernes konge, «Odoacer Torcilingorum rex», jf. Jordanes, *Getica*, 46.242. I Jordanes verk *Romana*, beskrives Odoacer med rugisk opphav, «Odoacar, genere Rugius», jf. Jordanes, *Romana*, 344. Historikerne Robert L. Reynolds og Robert S. Lopez har påpekt at Attila hadde en onkel Rogus, og at Odoacer kan ha vært hans etterkommer, jf. Robert L. Reynolds & Robert S. Lopez, «Odoacer: German or Hun?», *The American Historical Review* 52, 1 (1946), 44.

⁵²¹ Jordanes, *Getica*, 57.

⁵²² Jf. Heizmann & Axboe, «Die Goldbrakteaten», 280–281.

⁵²³ Thompson, *The Huns*, 26–27; Peter Heather, *Empires and Barbarians – The Fall of Rome and the Birth of Europe*. (Oxford University Press, 2010), 215.

⁵²⁴ Heather, *Fall of the Roman Empire*, 151–152.

⁵²⁵ Under Uldins kommando krysset hunerne Donau i 408 CE og erobret Castra Martis i Moesia, jf. Maenchen-Helfen, «The Huns», 63–64. Den romerske kommandøren i Thrakia forsøkte å inngå fred, men Uldin av slo og krevde en meget høy tributt, jf. Maenchen-Helfen, «The Huns», 65. Flere av Uldins offiserer lot seg bestikke og gikk over til romerne, jf. Thompson, *The Huns*, 33. Det fremgår at store deler av hunerhæren var sammensatt av skirere og andre barbariske befolkningsgrupper som romerne senere solgte som slaver, jf. Kim, *The Huns*, 78. Uldin rømte selv tilbake over Donau, og er ikke nevnt etterpå, jf. Denis Sinor, «The Hun Period», *The Cambridge history of early Inner Asia* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990), 185.

overraskelse at nykommerne var skirere. I 420-årene ville østromerne begrense hunernes makt vest for Karpatene (norr. *Harvaða fjöllum*),⁵²⁶ men oppdaget at hunerne de skulle kjempe mot, i realiteten var gotere.⁵²⁷

Den første tributtavtalen mellom hunere og østromere fant trolig sted i 422 CE, da hunerne utnyttet romerske troppeforpliktelser i Persia, og red sørover og inn i *Trakia* (dagens Bulgaria). Angrepet er kun rapportert i en kort oppføring av Marcellinus Comes i sjette århundres krønike: *Hunerne ødela Trakia*.⁵²⁸ Herjingene fremtvang øyeblikkelig tilbakekalling av romerske enheter fra Mesopotamia. Omplussing av romerske tropper tvang fram en avtale med hunerne under deres leder Ruga,⁵²⁹ som trakk seg tilbake etter løfter om årlig tributt på drøyt 100 kg gull (£350). I Konstantinopel ble løsningene med både hunerne og perserne fremlagt som vellykkede.⁵³⁰

Lotte Hedeager og historiker Henrik Tvarnø mener tributtutbetalingene etter alt å dømme ble satt i system under hunerkongen Rau, som årlig mottok 100 kg (£350) gull fra Konstantinopel. Ved hans død ble avtalen fornyet – med den forskjell at etterfølgerne, Attila og broren Bleda, hevet beløpet til drøyt 200 kg (£700).⁵³¹ Her sikter Hedeager & Tvarnø til Margustraktaten mellom hunerne og Det romerske imperiet i Margus, Moesia Superior (dagens sørlige Serbia), undertegnet av den romerske konsulen Plintha i 435 CE.⁵³² I tillegg til doubling av tributter, sikret avtalen at romerne ikke kunne inngå allianser med huniske fiender, og at huniske fanger i grenseområdene skulle frisettes. Da romerne under konsulene Teodosius og Festus brøt traktaten i 439 CE,⁵³³ angrep Attila en romersk festning og markeds plass ved bredden av Donau, *Castra Constantia* (dagens Szentendre, Ungarn).⁵³⁴

Hunerangrepene på Balkan i 441–43 CE endte i en ny traktat som tvang keiser Theodosius

⁵²⁶ Jf. *Hervarar saga ok Heiðreks*, 11; Rafn, *Saga Heiðreks*, 513–533.

⁵²⁷ Jordanes, *Getica*, 53. Trolig var gotisk et av hovedspråkene i hunerriket, og navnet Attila kan ha vært gotisk. Attila betyr «lille far», jf. got. *atta* «far» + diminutivsuffixet *-ila*, jf. Maenchen-Helfen, «The Huns», 386. Historiker Omeljan Pritsak betraktet *Attila* som et sammensatt tittelnavn jf. tyrk. **es* «store, gamle» + **t il* «sjø, hav» + suffixet *-a*, jf. Omeljan Pritsak, «The Hunnic Language of the Attila Clan», *Harvard Ukrainian Studies* 6, 4 (Cambridge, MA: Ukrainian Research Institute, Harvard University, 1982), 444. Peter Golden, siterer Pritsak, som i likhet med lingvist László Rásonyi kobler navnet *Attila* med begrepet *Attilan*, brukt som navn på Volga-elven jf. tyrk. *Atil/Itil*; «store elv», jf. Golden, *History of the Turkic peoples*, 90. Språkforsker Jooseppi Julius Mikkola koblet navnet til tyrk. *āt* «betegnelse, berømmelse». Historiker Gerd Althoff mener navnet er relatert til tyrk. *atli* «rytter, kavalier», eller tyrk. *at* «hest» + *dil* «tunge», jf. Magnús Snædal, «Attila», i *Studia Etymologica Cracoviensia* 20, 3 (2015), 211–219.

⁵²⁸ Marcellinus Comes, *Annales*, 422.3; Brian Croke, *Count Marcellinus and His Chronicle* (Oxford University Press, 2011), 116; Man, *Attila*, 150.

⁵²⁹ Sinor, «The Hun Period», 187.

⁵³⁰ Jf. Christopher Kelly, *End of Empire: Attila the Hun & the Fall of Rome* (WW Norton 2010), 87; Croke, *Count Marcellinus*, 116.

⁵³¹ Jf. Hedeager & Tvarnø, *1000 års europahistorie*, 162.

⁵³² Jf. Edward Arthur Thompson mfl., *The Huns* (Wiley-Blackwell, 1999), 136.

⁵³³ Jf. Jordanes, *Getica*, 34.176.

⁵³⁴ Bonnie Harvey, *Attila the Hun* (Infobase, 2003), 15.

II til å gjenoppta utbetalingene,⁵³⁵ denne gangen ca. to tonn gull (432.000 solidi).⁵³⁶ Romerne ser ut til å ha stoppet utbetalingene etter at Attila tok livet av broren Bleda i 445 CE, ettersom de huniske herjingene tok seg opp igjen i 447 CE.⁵³⁷ Herfra økte tributten til tre tonn, samt årlige utbetalinger på 640 kg gull (£2100) frem til keiserskiftet i 450 CE.⁵³⁸ Hedeager & Tvarnø mener at gullet ble brukt til å holde hunernes allianser intakte og forbundsfeller lojale. Da Attila invaderte Gallia i 451 CE, besto hæren hans av mange andre enn bare hunere. Sidonius Apollinarius nevnte en lang rekke grupper som må ha stått i en eller annen form for enten avhengighets- eller allianseforhold; herulere, rugier, gepider, skirere, burgundere, thüringere og enkelte frankere, i tillegg til østgotere.⁵³⁹ Jordanes hevdet at Attilas hær var på hele 500.000 mann,⁵⁴⁰ et tall flere forskere er skeptiske til, ettersom beregninger viser at det totale antall gotere innenfor Imperiets grenser i 429 CE, neppe oversteg 200.000.⁵⁴¹

Etter Nedao

Etter Attilas død i 453 CE oppsto det opprør blant de øvrige grupperingene som hadde vært i tjeneste hos hunerne. Opprøret ble ledet av gepidenes konge, Ardarik, som alene skal ha disponert en styrke på 30.000 mann. Ifølge Jordanes prøvde Attilas sønner å fordele de ulike styrkene seg imellom ved loddtrekning, og gjøre dem til treller. Slaget ved Nedao-elven i Pannonia (i dagens Nord-Bulgaria) i 454 CE involverte gotere, gepider, rugiere, svavere, alanere og heruler. Attilas eldste sønn, Ellak, falt i slaget og de huniske troppene ledet av hans brødre Dengizich (gr. *Dengizikh*, ung. *Dintzik*, *Dikkiz*) og Ernak (ung. *Irnik*, tyrk. *Hērnök*), ble drevet mot svartehavstrendene i dagens Øst-Romania (lat. *Scythia Minor*).⁵⁴²

Dengizich ble senere drept under et angrep på bysantiske styrker i Trakia i 469 CE.⁵⁴³ Arkeolog Hyun Jin Kim har argumentert for at hunerne fortsatte herjingene under Ernak, da gjenkjent som *kutrigurere* og *utigur hunno-bulgarere*.⁵⁴⁴ Jordanes nevnte at Ernak slo seg ned i

⁵³⁵ Jf. William N. Bayless, «The Treaty with the Huns of 443», *The American Journal of Philology*, 97, 2 (The Johns Hopkins University Press, 1976), 176-179.

⁵³⁶ «Theodosius søkte fred, og fikk den – på Attilas vilkår. Flyktninger ble overlevert, løsepenger for romerske fanger hevet fra 8 til 12 solidi, traktatavgiften på 1,83 tonn gull (6000 pund) betalt og den årlige tributten tredoblet til 640 kg (2100 pund). Romerske kilder hevder at Constantinopel ble tørket ut. Da skatteoppkreverne kom for å samle inn, måtte rike østromere selge møblene, til og med konenes juveler, for å skaffe pengene. Noen ble sagt å ha begått selvmord», jf. Man, *Attila*, 191.

⁵³⁷ Jf. Jordanes, *Getica*, 35.

⁵³⁸ Hedeager & Tvarnø, *1000 års europahistorie*, 162

⁵³⁹ Jf. Sidonius Apollinaris, 7.12, 8.15, 7.319-322; Hedeager & Tvarnø, *1000 års europahistorie*, 162-163.

⁵⁴⁰ Jordanes, *Getica*, 35.182.

⁵⁴¹ Jf. Bernard S. Bachrach, «Some Observations Regarding Barbarian Military Demography: Geiseric's Census of 429 and Its Implications», *Journal of Medieval Military History* 12 (2014), 1-38.

⁵⁴² Jordanes, *Getica*, 50.265.

⁵⁴³ Jf. Maenchen-Helfen, «The Huns», 144, 168; Hyun Jin Kim, *The Huns, Rome and the Birth of Europe* Cambridge University Press, 2013), 113, 123; John P. Given, *The Fragmentary History of Priscus: Attila, the Huns and the Roman Empire, AD 430-476* (Arx Publishing, 2015), 154; Heather, *The Fall of the Roman Empire*, 469.

⁵⁴⁴ Jf. Kim, *Birth of Europe*, 123.

Scythia Minor, og at slekningene hans, Emnetzur og Ultzindur, inntok områder langs Donau i dagens Nordbulgaria og inn over de pontisk-kaspiske steppene nord og nordøst for Svartehavet.⁵⁴⁵ Både Kim og lingvist Denis Sinor vurderte de nordkaukasiske som etterkommere av de «kontinentale» hunerne.⁵⁴⁶

Jordanes antydte at goterne kjempet mot hunerne i slaget ved Nedao, men dette har blitt betvilt av Kim og middelalderhistoriker Herwig Wolfram.⁵⁴⁷ Førstnevnte mente dette var en påpyntet versjon, og at ostrogoterkong Valamir selv kjempet sammen med hunerne. Historiker John Robert Martindale og filolog Franz Altheim har hevdet at ostrogoterne var blant de seierende ved Nedao, mens Maenchen-Helfen har antatt at de holdt seg unna striden.⁵⁴⁸ Denne tvilen synes å ha bakgrunn i hvordan Jordanes ordla seg i beskrivelsen av goterne som «desertører», i det de ble angrepet av attilasønnene kort tid etter selve slaget.⁵⁴⁹

Med referanse til sentrale gullfunn på Gotland og Öland, har Brandt sett for seg at allianser av huniske etterkommere, gotere og herulere kan ha kontrollert handelsrutene til og fra deler av Skandinavia i siste halvdel av 400-tallet.⁵⁵⁰ Vi hører imidlertid ikke om hunere eller gotere som ble igjen i områder nord for Pannonia, noe som svekker hypotesen om at deler av den huniske elite sammen med gotere og leiesoldater fra Skandinavia kan ha trukket nordover og tatt kontroll over landområder i østersjøområdet og Skåne. Aktivitetene som Jordanes beskrev etter Attilas død fant sted i områdene rundt nåværende Ungarn, Romania, Bulgaria, Serbia, balkansk Vest-Tyrkia, og områder nord for Svartehavet.⁵⁵¹ Likevel kan vi ikke utelukke en slik fraksjonering, både ved tanke på de huner-relaterte gravene i Søsdaala, og de sterke assosiasjonene ikonografien på C-brakteatene gir til huniske ryttere med sine karakteristiske hårfrisyrer.

Interessante aspekter rundt levningene i Søsdaala kan være relevante, ettersom de knyttes direkte til beskrivelser av huniske gravritualer og kostelig seletøy skal ha vært en substansiell del av Attilas eget gravgods.⁵⁵² Det fyrstelige seletøyet fra Søsdaala ble trolig produsert i senromerske verksteder langs Donau der hunerne opererte, mens sadlene er antatt av å være av skandinavisk type utviklet fra tidligere romerske og nomadiske sadler. Det er blitt bemerket at ofringene fant sted i et nytt, ekspanderende samfunn rundt Vätteryds gravfelt i de bortgjemte skogene i det indre Skåne, et samfunn med nære kontakter til donaubassenget i det neste århundret.⁵⁵³

⁵⁴⁵ Jordanes, *Getica*, 50.

⁵⁴⁶ Jf. Kim, *The Huns*, 136; Denis Sinor, «Hun Religion», 4228.

⁵⁴⁷ Wolfram, *The Goths*, 259.

⁵⁴⁸ For oppsummering av debatten rundt dette temaet, se Wolfram, *The Goths*, 448, note 87.

⁵⁴⁹ Jordanes, *Getica*, 52.268.

⁵⁵⁰ Jf. Brandt, *The Heruls*, 17–19, 31–33, 36–37, 39–41, 70, 72–73, 80, 82, 89, 116–117.

⁵⁵¹ Jordanes, *Getica*, 50–57.

⁵⁵² Jordanes, *Getica*, 49.

⁵⁵³ Brandt, *The Heruls*, 31, jf. Näsman & Fabech, «The Sösdaala Horsemen».

Om gull overført fra romerne til barbariske stammer etter Attilas død, har Jordanes bemerket at gepidene, som overtok deler av de huniske områdene og hele Dacia etter seieren ved Nedao i 454 CE, inngikk en fredsavtale med keiseren om årvisse gaver. Disse årvisse gavene ble ikke spesifisert, men det er nærliggende å tenke seg at gull var en del av disse.⁵⁵⁴

Hvor mye endte i Skandinavia?

Ser man på den samlede mengde gull romerne utbetalte i tributter til goterne og hunerne, ender man på 10–15 tonn. Sannsynligvis mer, ettersom beregningene kun baserer seg på hva som kan bekreftes gjennom skriftlige kilder. I tillegg kom soldatlønn i *aureus* og etter 312 CE, i *solidi*. Endel av dette ble ganske sikkert ført tilbake til romerne gjennom handel og ekteskap, men mye ble trolig også distribuert via soldater og handelsruter, tilbake til nordlige folkegrupper. Hvor mye som til slutt endte opp i Skandinavia blir ren gjetning, men Lotte Hedeager har anslått at man i Danmark har funnet ca. 50 kg gull fra romersk jernalder og folkevandringstid. I Sverige ligger samlet funnvekt på ca. 40 kg, der over halvparten er lokalisert i Skåne og Vestergötland.⁵⁵⁵ For Norges del har Hedeager estimert gullfunnene til ca. 15 kg, altså én promille av det vi har registrert ut av Imperiet. «Norge» lå i definitivt utkanten av de veier gullstrømmen tok til Skandinavia. Det vestsandinaviske gullet må ha passert Sydsandinavia før det havnet her.⁵⁵⁶ Trolig betyr dette at gull fremdeles ligger i den skandinaviske jorden, både i graver og depoter.⁵⁵⁷

Nådde hunerne Skandinavia?

Attilas sønner regjerte over deler av Øst- og Sentraleuropa til godt inne i tredje kvartal av 400-tallet, og skal vi tro Jordanes, kontrollerte etterkommere også landområder inn i det sjette århundret. Det er stilt spørsmål om de også kunne ha kontrollert Skandinavia. Priskos, som selv var gjest hos Attila i 448–449 CE, ga en vag antydning da han refererte til en samtale med Romulus om at hunerne hersket over «øyene i havet»,⁵⁵⁸ noe som har vært debattert siden. Både Albion og øyene

⁵⁵⁴ Jordanes, *Getica*, 50.264.

⁵⁵⁵ Jf. Lotte Hedeager, «Scandinavia», *The New Cambridge Medieval History* 1, c.500–c.700 (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), 516.

⁵⁵⁶ Jf. Anton Wilhelm Brøgger, «Ertog og øre. Den gamle norske vekt», *Videnskapsselskapet i Kristiania 2, Historisk-filosofisk* 3 (Kristiania, 1921), 58; Johannes Bøe, «Norske guldfund fra folkevandringstiden», i Carl Fred. Kolderup (red.) *Bergens Museums aarbok - Avhandlinger og Aarsberetninger* 1920-21, 2 (Bergen, 1922), 85, 93; Johannes Bøe, *Norsk gravguld fra ældre jernalder* (Bergen, B.M. Arb. 2, 1926), 54–55; Håkon Shetelig, *Norges forhistorie – problemer og resultater i norsk arkæologi* (Oslo: Aschehoug, 1925), 125–126; Gjessing, «Øksendal», 132.

⁵⁵⁷ De største norske gullfunnene fra perioden innbefatter (ca. 5,5 kg): B6301a–c, C18265–C18270, S1921a **Store Oma**, Rogaland 607 g; B314, B605–B607, B609, B610, B614–B617, B916b **Flaghaugen**, Rogaland 593 g; T301, T52, T7871, T27202.1–2, T27438, T26705, T27224.1–2, C2965 **Skaun**, Trøndelag 480 g; C15059, C2468–C2492, C6595, C6595 **Sletner**, Viken 453 g; C27610a–b **Øksendal**, Agder 430 g; C835–C837 **Finstad**, Innlandet 425 g; C1632 **Ofegstad**, Vestfold og Telemark 420 g; **Stavi**, Viken 419 g (500–570 CE); Ts6387 **Kongsvik**, Nordland 300–370 g; C10028, C11006 **Skaland**, Nordland 340 g; **Nes og Spind**, Agder 330 g; C15735a–d, C1727a–o, C1792a–b, C1793, C1794, C32662, C32663, C3898, C7470 **Tøien Øvre**, Viken 236 g; C10957–C10965, C10966a–b, C11004, C11245, C11246a–b **Gåseland**, Agder 216 g; T26337.1–4, T23194 **Tornes**, Møre og Romsdal 200+ g.

⁵⁵⁸ Priskos, *Fragmenta Historicorum Graecorum*, 11.2; Bryan Ward-Perkins, *The Fall of Rome and the End of Civilization* (Oxford University Press, 2005), 25; Man, *Attila*, 193; Terry Jones, *Barbarene* (Oslo: Lille Måne, 2009), 287.

i Østersjøen er foreslått.⁵⁵⁹ John Man minner oss om at Attila i utgangspunktet hadde arvet kontrollen over Ermanarics ostrogotiske føderasjon, som falt allerede i 370 CE.⁵⁶⁰ Ifølge Wolfram strakte disse områdene seg helt opp til Østersjøen.⁵⁶¹

Ulf Näsman tror likevel at hunerne neppe var i stand til å kontrollere land nord for Karpatene.⁵⁶² Det er viktig å ha i minnet at mens romerne regjerte territorier, erobret ikke hunerne land for å kontrollere det i seg selv, men for å underlegge seg folkene der, og skattlegge disse i form av tributter.⁵⁶³ Dette gjaldt også overfor barbariske befolkningsgrupper. Jordanes nevnte også at vandalerkongen Gaiseric betalte jevnlig «gaver» til Attila.⁵⁶⁴ Brandt har pekt på at større skandinaviske funn av romerske *solidi* kan tyde på at skandinaviske krigere vervet seg til hunerne som allierte, og fikk gullmyntene utbetalt som lønn derfra. Selv om skandinavere ikke er nevnt spesifikt som Imperiets leiesoldater av romerne selv, kan dette likevel ha vært tilfellet.⁵⁶⁵

Veteranenes tilbakekomst

Allerede i 1948 lanserte historiker Edward Arthur Thompson en hypotese om hunisk overoppsyn med Skandinavia utifra referanser til mengdene av romersk *solidi* som er funnet på Bornholm, Öland og Gotland fra 400-tallet, og som brått stanset under keiser Zeno (474–491 CE). Thompson mente dette best kunne forklares hvis Attila kontrollerte øyene. Hunerimperiet ville da ha etablert et midlertidig, stabilt styre i området, noe som økte handelen med kontinentet.⁵⁶⁶

Hedeager mente dette var den rimeligste konklusjonen utifra hunernes overherredømme over de gotiske befolkningsgruppene som var bosatt langs nordenden av Vistulabassenget. Fra et militærstrategisk perspektiv mener hun det er mest sannsynlig at hunerne og deres allierte fysisk dro nordover på kortere ekspedisjoner og etablerte lokale bygdeborger med makt og diplomati i løpet av første halvdel av femte århundre CE.

Svante Fisher har argumentert for at denne tilbakekomsten av veteraner til Sørskandinavia har hatt sammenheng med soldatlønn romerne utbetalte, og mener motivet blant de tilbakevendende lå i ambisjoner om økt makt i Skandinavia.⁵⁶⁷ Basert på myntlikhet til senromersk *solidi* funnet i store depoter på Bornholm og Öland mener han å kunne spore fire ulike utbetalinger i gullmynter

⁵⁵⁹ Gibbon, *The Decline And Fall*, 370; Thompson, *The Huns*, 84; Hedeager, «Scandinavia and the Huns», 44.

⁵⁶⁰ Man, *Attila*, 193–194.

⁵⁶¹ Wolfram, *The Roman Empire*, 27.

⁵⁶² Näsman, «Glas och handel»; Brandt, *The Heruls*, 34.

⁵⁶³ Walter Pohl, *Werkstätte der Erinnerung: Montecassino und die Gestaltung der langobardischen Vergangenheit* (Oldenbourg: Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, 2001); Hedeager, «Knowledge», 177–190; Brandt, *The Heruls*, 34.

⁵⁶⁴ Jordanes, *Getica* 36.184.

⁵⁶⁵ Charlotte Fabech & Ulf Näsman (red.) *The Sösdala Horsemen and the equestrian elite of fifth century Europe* (Jutland Archaeological Publications 99, 2017); Brandt, *The Heruls*, 19, 37.

⁵⁶⁶ Jf. Edward Arthur Thompson, *A History of Attila and the Huns* (Oxford, 1948), 75–76.

⁵⁶⁷ Svante Fischer, «The material culture of 5th century returning veterans», i Charlotte Fabech & Ulf Näsman (red.) *The Sösdala horsemen – and the equestrian elite of fifth century Europe* (Jutland Archaeological Society, 2017), 314.

fra det romerske militære statsapparatet. To–tre av disse betalingene fra årene 465–476 CE kan knyttes direkte fra Italia til Sørskandinavia. En tidligere utbetaling etter 435 CE kan eksplisitt knyttes til *limes*-området i Pannonia ved hjelp av myntlikheter til solidusskatter funnet i Slovakia og Ungarn.⁵⁶⁸ Fischer mente denne utbetalingen under Attila (435–453 CE) neppe kunne knyttes direkte til Skandinavia, men holdt mulighetene åpne for at det kunne ha skjedd via mellommenn.⁵⁶⁹

Solidi som ble slått av Anthemius (467–472 CE) og funnet på østlige Öland, knyttet han til San Mamiliano-skatten i Toscana. Disse myntene har kun blitt funnet i Italia og Skandinavia.⁵⁷⁰ En fjerde utbetaling ser ut til å kunne knyttes til Odoacers maktovertakelse i 476 CE, der krigere fra Bornholm og Öland synes å ha vært direkte involvert.⁵⁷¹ I likhet med eierne av Vedrin-depoet og Childeric-skatten, ble ölendere betalt rundt 476 CE, for deretter å vende hjem og gjemme gullet i depoter omkring 480–490 CE. Fischer mente disse myntene kunne knyttes direkte til ostrogotisk nærvær i Italia.⁵⁷²

Hunisk design?

Etter Thompson fremstår Hedeager som den fremste og tydeligste nåtidige eksponenten til å fremme hypoteser om hunernes tilstedeværelse og kontroll over deler av Skandinavia. I motsetning til blant andre Kent Andersson, tror ikke nødvendigvis Hedeager at inspirasjonen i dyrestilen, Salin Stil 1, kom fra romerne, men fra nettopp hunerne.⁵⁷³ Guy Halsall har også kommentert den merkbare stilendringen omkring 475 CE i overgangen fra romerskinspirert Nydam og over i Stil 1.⁵⁷⁴ Hedeagers hypoteser om en rekke skandinaviske funn av mulig hunisk opphav, blant annet en gullørering fra Rogaland,⁵⁷⁵ førte til en polemisk debatt i svenske *Fornvännen*. Der tilbakeviste Ulf Näsman alle hennes eksempler, mens begge parter anklaget hverandre for å bruke selektivt og upresist funnmateriale. Hedeager påsto at de to arbeidet utifra ulike forskerparadigmer, noe som kunne utviklet seg til en metadebatt om *old school* versus *new school*, hvis ikke Näsman hadde tilbakevist denne distinksjonen som konstruert.⁵⁷⁶

⁵⁶⁸ Fischer, «Returning veterans», 313.

⁵⁶⁹ Fischer, «Returning veterans», 320.

⁵⁷⁰ Fischer, «Returning veterans», 322; jf. Svante Fischer, *Tracking Solidi – From Thessalonica to Hjärpestad* (Uppsala: Uppsala universitet, 2014).

⁵⁷¹ Fischer, «Returning veterans», 322; jf. Kyhlberg 1986; Fischer *Tracking Solidi*; Svante Fischer & Lennart Lind, *The Coins in the Grave of King Childeric* (Uppsala, 2015); Svante Fischer & Fernando López Sánchez, «Subsidies for the Roman West? The flow of Constantinopolitan solidi to the Western Empire and Barbaricum», *Opuscula* 11, 9 (Stockholm, 2016), 249–269.

⁵⁷² Fischer, «Returning veterans», 322.

⁵⁷³ Jf. Hedeager, «Scandinavia and the Huns», 44, 48–54, jf. Lotte Hedeager, «Scandinavia», *The New Cambridge Medieval History*, 1, c.500–c.700, (Cambridge: Cambridge University Press, 2005).

⁵⁷⁴ Halsall, *Barbarian Migrations*, 382.

⁵⁷⁵ S1428 gullørering funnet i Vesterbø grav 16, Rogaland, jf. Hedeager, «Scandinavia and the Huns», 49, fig. 4.

⁵⁷⁶ Jf. Ulf Näsman, «Scandinavia and the Huns. A source-critical approach to an old question», *Fornvännen* 103 (2008), 111–118; Lotte Hedeager, «Paradigm exposed: reply to Ulf Näsman», *Fornvännen* 103 (2008), 279–283; Ulf Näsman, «Paradigm misused: a de-railed debate», *Fornvännen* 104 (2009), 44–47.

Vi har ingen skriftlige kilder som viser at hunerne kom seg helt til Viken eller kontrollerte deler av Vestskandinavia, men en åpen mulighet er at styringen kan ha foregått indirekte, enten via goterne eller lokale grupper. En rekke stedsnavn i Norge har forgjeves vært forsøkt knyttet til hunerne,⁵⁷⁷ men i tilfellet «Hanaborg» mente Oluf Rygh at dette kunne være spor etter gamle huniske bygdeborger i henholdsvis Aurskog-Høland og på Lørenskog. I 1318 var stavemåten *Hunaborg*.⁵⁷⁸ I Sverige finner vi navn som «Hunaskog» og «Hunneberg», noe kulturhistoriker Gunnar Olof Hultén-Cavallius på 1860-tallet mente ikke hadde koblinger til hunerne, men til tallordet hundre, og brukt for å uttrykke noe kjempestort.⁵⁷⁹ Dette kan også ha vært tilfellet for de «norske» bygdeborgene.

Haplogruppe Q

En rekke publiseringer rundt haplogruppeforskning har vært gjort de siste 20 årene. Kartene på eksempelvis Eupedias websider ser imponerende ut, men kildene er ofte selvrefererende, eller vanskelig verifiserbare. Disse trekker frem haplogruppe Q Y-kromosom M242 som hunisk DNA. M242 er ifølge flere av disse overrepresentert i dagens Ungarn, Burgund og Skandinavia, spesielt da i Sverige og Norge. Q-M242 er ellers påvist i 93,8% av befolkningen i Kets og i 66,4% av befolkningen i Selkups, begge i Sibir.⁵⁸⁰ Medisiner David K. Faux har i en artikkel fra 2007 publisert funn som viser overrepresentasjon av Q-M242 i Skandinavia nord for Danmark.⁵⁸¹ Faux mente et rimelig estimat for Q-M242 i Norge ville være 4%, men påpekte at funnene var geografisk spreddt og kun viste seg i regioner der Q var konsentrert gjennom det han kalte grunnleggereffekten eller genetisk drift.⁵⁸² Utfordringen ser ut til å være at Q ikke har spredd seg tilfeldig, men er konsentrert i små enklaver i sør og nord i landet.⁵⁸³ På Shetland ble Q-M242-andelen beregnet til

⁵⁷⁷ Verken Hunder, Hundhamaren, Hunderfossen, Hundorp, Hundsen, Hundvin, Hundvåg, Hunn eller Hunndalen, kan ledes tilbake til hunerne. Dyrenavnet hund har trolig opphav her, men førsteleddet i de to første og siste kan også ha opphav i ansax. *hūð* «fengd» (jf. S. Bugge), jf. got. *hinþan* «fange» jf. sv. *hinna* «å nå» eller ty. *Hunte* og nedl. *Honte* jf. eng. *to hunt* «å jakte» i betydningen «godt fiske», jf. Sandnes & Stemshaug, *Stadnamn-leksikon*, 163–164.

⁵⁷⁸ Jf. *Diplomatarium Norvegicum* 3, 113; jf. Oluf Rygh, *Norske Gaardsnavne* 2 (Kristiania, 1898), 167; Sandnes & Stemshaug, *Stadnamn-leksikon*, 141.

⁵⁷⁹ Jf. Gunnar Olof Hultén-Cavallius, *Wärend och wirdarne: ett försök i svensk ethnologi* (Göteborg: Mimer, 2018), 40–41.

⁵⁸⁰ De høyeste frekvensene av haplogruppe Q-M242 i Eurasia er påvist i Kets 93,8% og i Selkups 66,4%, begge i Sibir, jf. Tatiana M. Karafet, «High Levels of Y-Chromosome Differentiation among Native Siberian Populations and the Genetic Signature of a Boreal Hunter-Gatherer Way of Life», *Human Biology* 74, 6, (2002), 761–789. Russiske etnografer mener at de opprinnelige områdene var lenger sør, i Altai-Sayan-regionen, jf. Stephen L. Zegura et al., «High-Resolution SNPs and Microsatellite Haplotypes Point to a Single, Recent Entry of Native American Y Chromosomes into the Americas», i *Molecular Biology and Evolution* 21, 1, (2004), 164–175. I lingvistisk antropologi er Ket-språket det eneste gjenlevende i den yeniseiske språkfamilien, som enkelte forskere knytter til det indianske Na-Dené-språket, og språket til hunerne, jf. Edward J. Vajda. «Siberian Link with Na-Dene Languages». I *The Dene-Yeniseian Connection*, redigert av J. Kari and B. Potter, Anthropological Papers of the University of Alaska 5 (Fairbanks: University of Alaska Fairbanks, 2010), 33–99.

⁵⁸¹ David K. Faux, «The Genetic Link of the Viking – Era Norse to Central Asia: An Assessment of the Y Chromosome DNA, Archaeological, Historical and Linguistic Evidence», 24, *Faux' hjemmeside*, lest 8.5.2021. <http://www.davidkfaux.org>.

⁵⁸² Faux, «The Genetic Link», 41.

⁵⁸³ Faux, «The Genetic Link», 28, viser til personlig kommunikasjon i e-post fra J.F. Wilson, 2004.

hele 7%, og han antok at dette DNA-et kom fra Vestskandinavia.⁵⁸⁴ Faux refererte også til Kristiina Tambets' forskningsteam,⁵⁸⁵ som i 2004 publiserte en kartlegging som viste en overrepresentasjon på 2,6% av Q-M242 i Ungarn.⁵⁸⁶

Ettersom dette dreier seg om mannlig DNA gjennom Y-kromosomer, peker det mot at hunere eller andre bærere av Q-M242, emigrerte i flokk i forhistorisk tid og holdt seg i de samme områdene i generasjoner siden, uten i vesentlig grad å ha blandet seg med den øvrige befolkningen. Hvorvidt funn av Q-M242 dreide seg om hunere på 400-tallet, spekulerte ikke Tambets i, men konstaterte at asiatiske grupper har vandret inn på kontinentet helt siden isen smeltet.⁵⁸⁷

Relevant i denne sammenheng kan det også være å nevne tidligere spekulasjoner om hvorvidt den norske fjordingen ble innført via mongolske hunere. Både den blakke fargen, ålen (ryggsømmen) og den stående manen peker mot slektskap. Genforskning viser da også at både islandshesten og fjordingen har felles opphav med den mongolske hesten.⁵⁸⁸ Den vestlandske fjordingen synes likevel å ha blitt avlet frem av østlige hesteraser som ankom Skandinavia allerede i yngre bronsealder, altså lenge før Attilas horder herjet Europa.⁵⁸⁹ Teoretisk kan fjordingen ha fulgt bærere av Q-M242, men da kan bli vanskeligere å forklare overrepresentasjon av tilsvarende DNA i Ungarn og eventuelt Burgund.

Arven etter Attila

Det huniske skrekkveldet under Attila satte uansett dype spor etter seg i deler av Europa. De kontinentale og nordiske heltekvadene fra folkevandringstiden er rike på kollektive minner om deres herjinger. I det tyske diktet Nibelungenlied, alternativt *Der Nibelunge Nôt*,⁵⁹⁰ kjenner vi igjen i kvadene om Drapet på Nivlungene, Sigurd Fafnesbane, Volsungasagaen, Ragnar Lodbroks saga og Gudrunskvadene i omskrevne former fra høymiddelalderen. I Atlekvadet møter vi de burgundiske herskernes besøk ved Attilas hoff og hevnen til Guðrún Gjukesdatter over drapet på broren, Gunnar

⁵⁸⁴ Faux, «The Genetic Link», 28.

⁵⁸⁵ Kristiina Tambets, seniorforsker i evolusjonær biologi og forhistorisk DNA, ved Department of Evolutionary Biology, Institute of Molecular and Cell Biology, University of Tartu and Estonian Biocentre, Tartu, Estonia, jf. Kristiina Tambets mfl., «The Western and Eastern Roots of the Saami - The Story of Genetic "Outliers" Told by Mitochondrial DNA and Y Chromosomes», *The American Journal of Human Genetics* 74, 4 (2004), 661–682; Faux, «The Genetic Link», 28.

⁵⁸⁶ Tambets, «The Western and Eastern Roots of the Saami», 667.

⁵⁸⁷ Tambets, «The Western and Eastern Roots of the Saami», 677.

⁵⁸⁸ B. Wallner mfl., «Isolation of Y Chromosome-specific Microsatellites in the Horse and Cross-species Amplification in the Genus Equus», *Journal of Heredity* 95, 2, (2004), 158–164; Molly E. McCue mfl., «A High Density SNP Array for the Domestic Horse and Extant Perissodactyla: Utility for Association Mapping, Genetic Diversity, and Phylogeny Studies», *PLoS Genetics* 8, 1 (2012), 1–14.

⁵⁸⁹ Tor Nestaas, «Opphavet til rasen», *The Official Handbook for Fjord Horse Judges* (Fjord Horse International, 2002); Tor Nestaas, *Fjordhesten gjennom tidene* (Norges Fjordhestlag, 2010).

⁵⁹⁰ Jf. Karl Lachmann, *Der Nibelunge Noth und die Klage nach der ältesten Überlieferung mit Bezeichnung des Unechten und mit den Abweichungen der gemeinen Lesart* (Berlin: Reimer, 1826); Dr. W. Golther, *Der Nibelunge Nôt in Auswahl und mittelhochdeutsche Sprachlehre mit kurzen Wörterbuch* (Berlin: Walter de Gruyter, 1939), 1–2379.

Gjukasson.⁵⁹¹ Gunnar er Gunther i Nibelungenlied, og historisk svarer han til burgunderkongen Gundaharius (urn. **Gunþiharjar*), som skal ha falt i strid mot hunerne i 436 CE.⁵⁹² Symptomatisk er gulletts sentrale plass, «metallet som skaper splid blant menn» (norr. *rógmálmi scatna*).⁵⁹³

Kvadet har trolig burgundisk opphav, og antas å ha nådd Skandinavia mot slutten av 800-tallet enten fra lavtyske eller gotiske kvad via Baltikum.⁵⁹⁴ Men hvis det faktisk er «Gunnar i ormegården» som er utskåret på den ene kortsiden av en av osebergvognene, peker dette mot at legenden har vært kjent i Skandinavia siden sent 700- eller tidlig 800-tall.⁵⁹⁵ Nevnes må også den unike B-brakteaten, IK583 Söderby fra Uppland. Karl Hauck døpte den i sin tid, «Der Brakteat des Jahrhunderts».⁵⁹⁶ Brakteaten er delvis ødelagt, som om noen har bedrevet symbolsk vold mot personen som er avbildet eller hva den representerte. Pesch kaller motivet «Daniel i løvehulen»,⁵⁹⁷ men ut av det rekonstruerte motivet åpenbarer den noe som mest av alt likner «Gunnar i ormegården» (jf. fig 15). Brakteaten er høyst sannsynlig produsert i første halvdel av 500-tallet CE,⁵⁹⁸ og kan peke mot at Gunnar allerede hadde rukket å bli et ikon i Skandinavia.

Fig 15. IK583 Söderby-B, SHM inv. 33022.

Vi kan derfor spørre oss hvorfor de mange sagn og kvad som omtalte hunere slo rot i Skandinavia, hvis skandinavere selv ikke på ett eller annet nivå var involvert i deres herjinger på kontinentet. Deler av det over 1500-vers lange «Sigurdskvadet» om Sigurd Fafnesbane blir fortsatt

⁵⁹¹ Etter at Atle hadde kastet Gunnar i ormegården, hevnet Gudrun broren. Som Atles brud holdt hun en stor fest for å vise at hun aksepterte sin skjebne, lot hunerhæren drikke i hallen og sjenket Atle kjøtt og vin. Da Atle spurte om hvor sønnene deres var, svarte hun at han akkurat hadde drukket blodet fra skallene deres som vin, og spist hjertene deres, stekt og søtet med honning. Etter at Atle sovnet, dro Gudrun sverdet dødfus (norr. *helfússi*), og lot sengen drikke blod. Deretter brant hun ned hallen med den sovende hunerhæren, jf. *Atlekvadet*, 1–43.

⁵⁹² Jf. *Store norske leksikon*, s.v. «Gunnar Gjukesson», av Morten Moi, 2.4.2019, snl.no/Gunnar_Gjukesson, jf. Günter, Gunther, av *Gunthere*, *Gunthari*, av prtgerm. **gunþiz* «slag» + *harjaz* «hær», jf. urn. **Gunþiharjar*. jf. norr. *gunnr*, + *heri*, *hari* «hær», jf. Joseph M. Piel & Dieter Kremer, *Hispano-gotisches Namenbuch* (Heidelberg: Carl Winter-Universitätsverlag, 1976, 164, jf. **Günter, Gunther**, -s, männl. Vornamen. [ght. 'Kampf Herr'], *Der Sprach-Brochhaus* (Leipzig: F.A. Brochhaus, 1944), 240.

⁵⁹³ Jf. David Clark, *Gender, Violence, and the Past in Edda and Saga* (Oxford: Oxford University Press, 2012), 28.

⁵⁹⁴ Rowland George Finch, «Atlakviða», i *Medieval Scandinavia: An Encyclopedia*, redigert av Phillip Pulsiano & Kirsten Wolf (Routledge. 2016 [1993]), 23. Medievalist Felix Genzmer har argumentert for at *Atlakviða* ble skrevet av dikteren Þorbjörn Hornklofi i 872 CE, utifra likhetene til *Hrafnsmál* av samme forfatter. I begge kvadene dominerer verseformen *málhátt* med innslag av *fornyrðislag*, jf. Theodore M. Andersson, «An Alemannic *Atlakviða*», i *Studies for Einar Haugen: Presented by Friends and Colleagues, Linguarum* 59, redigert av Evelyn Firchow (Haag: Mouton, 1972), 31–45, jf. Felix Genzmer, «Der Dichter der *Atlakviða*», *ANF* 42 (1926), 97–134.

⁵⁹⁵ Jf. Flemming Distler, *Stavkirkerens billedspråk: fordybelse og tolkning* (Oslo: Antropos, 1997), 223.

⁵⁹⁶ Karl Hauck, «Zur Ikonologie des vervollständigten Brakteatenhortes von Söderby», (*Der*) *Brakteat des Jahrhunderts* (2000), 18–67.

⁵⁹⁷ Pesch, *Thema und Variation*, 109.

⁵⁹⁸ IK583 var en del av et depotfunn, der fire andre IK176 B-brakteater er datert av Axboe til 525–540 CE.

sunget årlig til kjededansen på Færøyene⁵⁹⁹ og mer enn halvannet tusen år etter hunerkongens død, er fremdeles mannsnavnet Attila i bruk i Europa.⁶⁰⁰ Dette siste sier likevel lite om hvorvidt hunerne kontrollerte deler av Skandinavia eller ikke. Nesten like mange nordmenn bærer i dag navnet Theodor med eller uten «h», uten at det bekrefter østromersk provinsk kontroll nord for Østersjøen.⁶⁰¹ Dessuten må vi ta høyde for at langt fra alle foreldre som navngir sine sønner Atle, er klar over det historiske opphavet til navnet, selv om det neppe er tvil om at Attilas bragder og ryktet som en despotisk hærfører, var årsaken til at navnet etablerte seg i nord.

Herulene igjen

Hva så med herulene? Bugge selv koblet Ågedalbrakteat IK1 til herulene, med henvisning både til **eirilidi** og **uha** på brakteatinnskriften.⁶⁰² Selv om det synes å være konsensus blant språkforskere om at (h)eruler kan være en gresk-latinsk variant av erilar,⁶⁰³ er det likevel ikke uproblematisk å knytte herulene direkte til en herskerelite som både kan ha stått bak erilar-innskriftene, og kontrollert deler av Skandinavia i deler av perioden 450–540 CE.⁶⁰⁴

Kildene åpner for å tolke «heruler» både som gruppeidentitet, og som et rent krigerkorps. Som det siste gjorde de inntrykk på kontinentet, og det rapporteres at de kriget nakne eller uten særlig beskyttelse.⁶⁰⁵ De skal ha kvittet seg med sine gamle og syke gjennom ritualiserte ofringer, og deres sosiale praksis forventet at konene skulle følge mennene i døden, gjennom strangulering.⁶⁰⁶ Dette siste tyder på at herulene også var en egen befolkningsidentitet.

Vi har ingen kilder som antyder at herulene var bofaste jordbrukere, men det romerske

⁵⁹⁹ Jf. Hammershaimb, *Sjurðar Kvæði*; «Regin smiður», i *Stigum fast*, redigert av Poul Eide (Torshavn, 1979), 101–120; «Regin smiður», i *Grør so fagurt – Kvæðabok*, redigert av J. Enni mfl. (Torshavn, 1980), 157–176.

⁶⁰⁰ Attila var det syvende vanligste fornavnet blant menn i Ungarn i 2012, jf. Statistisk ák - Utónév statisztika, men forekommer også i Bulgaria, Romania, Norditalia (it. *Attilio*) og Tyrkia (tyrk. *Etele*, fem. *Etelka*), og er også representert i Norden. 5593 nordmenn bærer i dag navnet *Atle*, i tillegg er 127 registrert som *Attila*, jf. Statistisk sentralbyrå, «Atle, per desember 2020: registrert 5593 personer»; Statistisk sentralbyrå, «Attila, per desember 2020: registrert 127 personer». Det tilsvarende *Attila*-tallet blant nederlendere i 2014, var 161, jf. Statistikk «Attila, per 2014, meertens.knaw.nl/nvb/naam/is/Attila». 854 svensker og 118 dansker lyder navnet *Atle*, jf. Statistiska centralbyråns Namndatabas, «Atle», per desember 2020: registrert 854 personer, jf. scb.se/en/finding-statistics/sverige-i-siffror/name-search»; Dansk statistik, «Atle», per desember 2020, dansk statistikk, dst.dk/da; mens islendinger og færinger foretrekker det norrøne *Atli*. Blant tyskere brukes ennå variantene *Edsel* og *Etzel*, jf. Der Sprach-Brochhaus, 160, mens den angelsaksiske formen *Ætla*, kjent gjennom biskopen av Dorchester fra 660 CE, har gått ut av bruk, jf. F. Maurice Powicke & E. B. Fryde, *Handbook of British Chronology* (London: Royal Historical Society, 1961), 219.

⁶⁰¹ Statistisk sentralbyrå, «Teodor», per januar 2021, registrert 1351 personer»; Statistisk sentralbyrå, «Theodor», per januar 2021, registrert 3839 personer, ssb.no/navn.

⁶⁰² Bugge er forsiktig med å koble **eirilar** til herulene i forbindelse med translitterasjonen i 1895, men gjør det likevel i en senere tolkning, jf. Bugge, *Nlær* 2, 553–554.

⁶⁰³ Jf. Ellegård, Alvar, «Who were the Eruli?», *Scandia* 53, 1 (1987), 5–34; Vladimir Orel, *A Handbook of Germanic Etymology* (Leiden: Brill, 2003), 205; Mees, «Runic erilar», 43, 57; Spurkland, [*Futhark*], 61; Iversen, *Iriken*, 88.

⁶⁰⁴ Jf. Joseph von Aschbach, *Geschichte der Heruler und Gepiden* (Frankfurt am Main: Verlag von Siegmund Schmerber, 1835), 160; Kaspar Zeuss, *Die Herkunft der Baiern von den Markomannen* (München: Verlag von Georg Franz, 1857); Eric Elgqvist, *Njordkultens spridning bland de nordiska folken* (Olins Antikvariat, 1952), 118–122; Elof Hellquist, *Svensk Etymologisk Ordbok 1–2* (C. W. K. Gleerups, 1957), 418–419; Birgisson, «Inn i skaldens sinn», 244; Brandt, *The Heruls*, 68–71; Iversen mfl., «Iriken på Øverby», 86.

⁶⁰⁵ Paulus Diaconus, *Historia gentis Langobardorum*, 1.22.

⁶⁰⁶ Prokopios, *De bellis*, 2.14.1–6.

narrativet tegner opp et stereotyp bilde av en gruppe som levde av herjing, sjørøveri og utpressing,⁶⁰⁷ i tillegg til å være hjelpetropper for Imperiet.⁶⁰⁸ Gull hadde herulene dermed rikelig tilgang på. Men kan de ha stått bak C-brakteatproduksjonen i Nordeuropa fra 450 til 540 CE? Det finnes kilder som knytter herulene til Skandinavia, og Jordanes nevnte herulerkongen Roduulf (urn. **Hrodwulfar*) som skal ha styrt vestsandinaviske områder før han dro sydover til ostrogoterkongen Theodoric.⁶⁰⁹ Cassiodorus refererte til et brev Theodoric stilet til herulenes konge, trolig Roduulf, en gang mellom 507 og 511 CE.⁶¹⁰ I brevet ble Roduulf adoptert som en sønn (lat. *filius per arma*) og tilbudt hester, spyd, skjold og øvrig våpenutstyr. Prokopios nevnte også en Roduulf, konge over herulene, som led nederlag mot langobardene på Marchfeld (nordøst for Wien), trolig i 508/509 CE.⁶¹¹ Prokopios skrev at Roduulf og flere av soldatene hans flyktet før og under slaget,⁶¹² og at herulene ikke lenge etter dro nordover til Thule (trolig Den skandinaviske halvøy), der de passerte danene uten at det kom til voldeligheter. Der skal herulene ha bosatt seg mellom danene og götene,⁶¹³ og ordlyden får det til å høres ut som Sydsandinavia var et nærmest ubefolket område. Men utifra hvordan vi kjenner herulisk militær virksomhet på kontinentet, «ryddet» de trolig rom til seg og sine, og viste en maktarroganse som den øvrige befolkningen ble nødt til å akseptere. Flere forskere tror uansett at denne kolonien kan ha slått seg ned i Blekinge/Värend.⁶¹⁴

Det er usikkerhet knyttet til kronologien for disse hendelsene, men Roduulf kan ha flydd kysten av Vestskandinavia, for å ta del i Theodorics arme.⁶¹⁵ Noe som er interessant for oss i denne sammenhengen, er Theodorics lovnad om at sendebudene skulle oversette den latinske innkallingen til gotisk. Her må vi spørre oss: Hvorfor skulle herulene skrive runer på urnordisk, jf. erilar-innskriftene, hvis deres morsmål (lat. *patrio sermone*) var gotisk? Det er selvsagt mulig at gotisk brukes som en fellesbetegnelse for både urnordiske og gotiske språk, men spørsmålet er likevel

⁶⁰⁷ Mamartinus, *Panegy*, 11; Hydatius 6.171; 6.194.

⁶⁰⁸ Ammianus Marcellinus, *Historiae Liber* 27.1.5; Prokopios, *Bellum Vandalicum*, 1, 2; 2, 16; Demetrius, *Bellum Gothicum*, 3.6.

⁶⁰⁹ *Sunt quamquam et horum positura Grannii, Augandzi, Eunixi, Taetel, Rugi, Arochi, Ranii, quibus non ante multos annos Roduulf rex fuit, qui contempto proprio regno ad Theodorici Gothorum regis gremio convolvit et, ut desiderabat, invenit*, Jordanes, *Getica*, 3.24.

⁶¹⁰ Cassiodorus, *Varia*, V2.

⁶¹¹ Jf. Hedeager, *1000 års europahistorie*, 271.

⁶¹² Ifølge Paulus Diaconus, som skrev langobardenes historie på 780-tallet, ble Roduulf drept i slaget på Marchfeld, før de seirende langobardene tok banneret og hjelmen hans, og delte krigsbyttet seg i mellom, jf. Paulus Diaconus, *Historia gentis Langobardorum*, 1.20. Her må det bemerkes at hans krønike ble skrevet over 200 år etter slaget, og at oppdraget til Diaconus var å heroisere langobardene.

⁶¹³ Prokopios, *De bellis*, 2.15.26.

⁶¹⁴ Brandt, *Lister*, 11, jf. Otto von Friesen, «Lister- och Listerby-stenarna i Blekinge», *Uppsala universitets årsskrift* (Uppsala, 1916); Ivar Lindquist, *Galdrar, De gamla germanska trollsångernas stil undersökt i samband med en svensk runinskrift från folkvandringstiden* (Göteborg, 1923).

⁶¹⁵ Jf. Claus Krag, «Rodulf», i *RGA* 25, redigert av Heinrich Beck mfl. (Berlin: Walter de Gruyter, 2003), 58–59.

relevant i forhold til erilar-innskriftenes distinkte urnordiske karakter.⁶¹⁶ Vi må her ta forbehold om det faktisk er den samme Roduulf som omtales og tiltales i disse tre ulike tilfellene,⁶¹⁷ men Frode Iversen mener uansett at «utbredelsen av irilar-innskriftene sammenfaller delvis med området som Rodulf kanskje var konge over».⁶¹⁸

Vestherulene

Noe som kan knytte herulene til Skandinavia, er en tidlig splittelse mellom øst- og vestherulere. Flere forskere, deriblant Lintner-Potz og Brandt, har tatt til orde for at herulene tidlig delte seg i to grupper, der vestherulene ble igjen i det nordlige Frisland eller sydlige Jylland.⁶¹⁹ Mamertinus nevnte i 286 CE at keiser Maximianus hadde sendt ut et par kohorter til munningen av Rhinen for å beseire herulene og de ukjente *chaibonene*,⁶²⁰ som hadde angrepet Gallia sammen med burgunderne og alemannerne. Maximianus skal ha drept alle herulene og chaibonene, slik at ingen kunne bringe ord hjem til sine mødre og koner. Mamertinus bemerket også at de bodde lengst borte, (lat. *ultima loci*).⁶²¹ Chaibonene forsvant ut av historien, og Brandt har tenkt seg at det heruliske hærfølget overtok gruppeidentiteten etter nederlaget.

Herulene kan således ha tatt over kystområdene i Harlingerland øst for munningen av Weser (i dagens Østfrisland, Tyskland), side om side med sakserne.⁶²²

I 360 CE ble det rapportert at herulere og batavere ble sendt som romerske hjelpetropper (lat. *auxilia legionis*) til Albion,⁶²³ der de sloss mot piktere, *scoter* og attakottere.⁶²⁴ Heruli *seniores* sorterte der under en gruppe hjelpetropper for fotsoldatenes øverstkommanderende (lat.

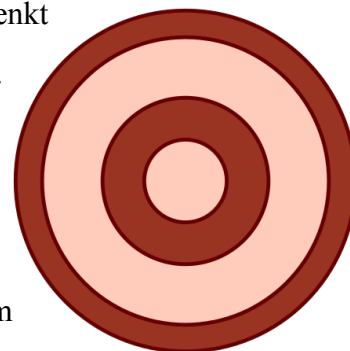

Fig. 16. Skjoldmønsteret til *Heruli seniores*, senromersk militærenhet.

⁶¹⁶ Flere forskere har spekulert i om herulene snakket et gotisk språk, jf. Brian Murdoch & Malcolm Kevin Read, *Early Germanic Literature and Culture* (Boydell & Brewer, 2004), 5, 149; Anders Kaliff & Lars Munkhammar, «Wulfila 311-2011», *Acta Universitatis Upsaliensis* 48 (Uppsala, 2011), 12. Lingvist Marvin Hunter Taylor har imidlertid foreslått at de kan ha snakket skandinavisk, jf. Marvin Hunter Taylor, «Herulere», *Reallexikon der germanischen Altertumskunde* 14 (Berlin: Walter de Gruyter, 1999), 469.

⁶¹⁷ Jf. Theodor Mommsen, «Iordanis Romana et Getica». *Monumenta Germaniae Historica, Auctores Antiquissimi* 5, 1 (Berlin, 1882), 154; Anton Wilhelm Brøgger, *Det norske folk i Oldtiden* (Oslo: Instituttet for sammenlignende Kulturforskning Serie A, Forelesninger, 6a, 1925), 186; Skre, *Herredømmet*, 256–7.

⁶¹⁸ Iversen mfl., «Irlin på Øverbø», 86.

⁶¹⁹ Jf. Lintner-Potz, «Die Eruler», 56–61; Brandt, «The Heruls», 53–66.

⁶²⁰ Chaibonene kan ha vært avionene, jf. Günter Neumann, «Namenstudien zum Altgermanischen», i Heinrich Hettrich & Astrid van Nahl (red.) *Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 59 (Berlin: Walter de Gruyter, 2008), 316. Avionene eller auionene (*awioniz «øyfolk») var en Nerthus-tilbedende barbarisk stamme fra det første århundre, jf. Tacitus, *Germania*, 40, som enten bodde i det sørlige Jylland eller på Öland. Avionene er også senere nevnt hos Widsith, da som Eowan, styrt av høvdingen Oswine, jf. Widsith, *Exoniensis*, 26.

⁶²¹ Mamertinus, *Panegyry*, 11.

⁶²² I 314 CE sto herulene oppført som naboer til sakserne på «folkefortegnelsen» i Verona, jf. Laterculus Veronensis eller *Veroneser Völkertafel*, Biblioteca Capitolare, MS 2, 2, datert 314–324 CE.

⁶²³ Ammianus Marcellinus, 20.1.1-3.

⁶²⁴ Ammianus Marcellinus, 27.1.5; Roland Steinacher, «The Herules. Fragments of a History», i F. Curta (red.) *Neglected Barbarians* (Brepols, 2010), 326–327; Roland Steinacher, *Rom und die Barbaren. Völker im Alpen- und Donauraum (300-600)* (2017), 67.

Magistri Peditum) i den vestlige delen av Imperiet,⁶²⁵ og skjoldmerket deres besto av lyse og røde konsentriske sirkler, se fig. 16.⁶²⁶ Brandt har foreslått at sirklene kan ha vært forbundet med solen og Mithras. Herulene skal ha vært oppstilt ved siden av batavene ved Hadrians mur i England i det 4. århundre, hvor tre mithræum er funnet.⁶²⁷

Ved den frisiske kysten finner vi stedsnavnene Harlingerland og elven Harle. Både Wolfram og Brandt tror disse kan stamme fra herulene, og at dette kan ha gitt et maritimt fortrinn i forhold til angrep mot Albion.⁶²⁸ På den andre siden av den engelske kanal, i Østanglia om lag 30 km nord for Sutton Hoo, finner vi landsbyen Harleston, i 1086 CE omtalt som *Heroluestuna*.⁶²⁹ Widsith nevnte «Herelingas»,⁶³⁰ som har blitt satt i sammenheng med «The Harlunge Twins»,⁶³¹ og som igjen kan ha vært herulere.⁶³² Både i 456 og 459 CE berettet biskop Hydatius om 400 lettbevæpnede herulske pirater utenfor kysten av Lucus (dagens Lugo, Galicia).⁶³³ Da Sidonius Apollinaris møtte herulere i Toulouse i 478 CE skrev han at de bodde ved den ytterste bredden av havet.⁶³⁴ Steinacher og Halsall har pekt på at dette samsvarer med Imperiets interne militære konflikter i perioden. Sistnevnte mente disse sjøfarende herulene kan ha hatt tilhold et eller annet sted i *Germania Magna*, og at det er en mulighet for at deres herjinger utgjorde en del av en romersk-visigotisk offensiv mot Sueves.⁶³⁵ Gitt premisset om *Germania Magna* som tilholdsted, og at de var sjøfarende, må de nødvendigvis ha holdt til langs den frisiske eller niedersachsiske kysten. Steinacher mente barbariske soldater kunne bytte fra å være romerske soldater, til sjørøvere og tilbake til soldater.⁶³⁶

⁶²⁵ Prokopios, *Bellum Vandalicum*, 1.2; 2.16; Demetrius, *Bellum Gothicum*, 3.6; Arthur Edward Romilly Boak, «The Roman Magistri in the Civil and Military Service of the Empire», *Harvard Studies in Classical Philology* 26 (Cambridge, MA: Harvard University, 1915), 128, 161.

⁶²⁶ Inskripsjoner med *Heruli seniores*-innskrifter finnes på kirkegården i Colonia Iulia Concordia (i nåværende Portogruaro, Veneto), jf. CIL 5, 8750 NVMERO EROLORVM SENIORVM; ILS 494 NVMERO HERVLVRVM SENEORVM og AE 1890.148 N ERVLORVM SENI Se også Dietrich Hoffmann, «Die spätromischen Soldatengrabschriften von Concordia», *Museum Helveticum* 20 (1963), 22–57.

⁶²⁷ Brandt, *The Heruls*, 93; Vance Tiede, «Four Imperial Roman Mithraea: An Astro-Archaeological Analysis. Joint 17 Conference of the Italian Society for Archaeoastronomy & Università di Roma». *La Sapienza* (2019): 1-20.

⁶²⁸ Brandt, *The Heruls*, 20, jf. Wolfram, *Goths*.

⁶²⁹ Harleston, Norfolk, Østanglia, blir omtalt som *Heroluestuna* i 1086 CE, jf. Doomsday Book, L210b, L360a; Brandt, *Heruls*, 68–69, 74–75. Filolog Eilert Ekwall tror Harleston kan ha sammenheng med personnavnet Heoruwulf, jf. Eilert Ekwall, *The concise Oxford dictionary of English place-names* (London: Clarendon Press, 1960), 402.

⁶³⁰ Widsith, *Exoniensis*, 112.

⁶³¹ De angelsaksiske kønikene viser genealogien til de engelske kongene og Bathædynastiet. Emeric (Emerca; Eōmær; Eomer; Imbrec) og Fritlo (Fritila; Fritele), gikk under navnet «The Harlunge Twins». Disse svarer ifølge krøniken til sønner av kong Angantyr II (Angeltheow; Ongentheow; Angengeot; Angenwit) og en ikke navngitt ostrogotisk prinsesse, som skal ha levd på 400-tallet, jf. David Hughes, *The British Chronicles 2* (Cirencester: Heritage Books, 2007), 493. Eōmær er sønn av Angeltheow og sønnesønn av Offa (Alavivar; Olauus), konge over gotere og daner, i den angelsaksiske krøniken. Hos Beowulf er Eomer sønn av Offa og sønnesønn av Wermund Vismann (the Sage), jf. Beowulf, 1958–1963. Angantyr II (Ongentheow) er også identifisert som Egil Vendelkråke, sønn av kong Aun den gamle (lat. *Auchun*, norr. *Aun inn gamli*), jf. Historia Norwegiæ, *Den eldste Noregs-historia*, overs. av Halvdan Koht (Oslo: Det norske samlaget, Norrøne bokverk 19, 1921), 28–30; Snorre Sturlason, «Ynglingesagaen», *Kongesagaer*, overs. av Anne Holtmark & Didrik Arup Seip (Oslo: Gyldendal, 1975), 25–27.

⁶³² Brandt, *The Heruls*, 141, jf. Wolfram, *Goths*.

⁶³³ Hydatius, *Chronicon*, 6.171; 6.194.

⁶³⁴ Sidonius Apollinaris, *Brev til sin venn Lampridius* *A. D. 478, 8.9.5.

⁶³⁵ Halsall, *Barbarian Migrations*, 260.

⁶³⁶ Steinacher, *Rom*, 69-73.

Brandt har gjort forsøk på å forstå hva som hendte med østherulene i de tiårene fra de forlot kontinentet og kanskje slo seg ned i Blekinge-traktene, og til de dro tilbake etter å ha levert kongsemner etter Ochus død på slutten av 540-tallet. Han ser en sammenheng mellom disse og vestherulske sjøkrigere som forsvant ut av historien etter 478 CE, og spekulerer i om *Wicingas* og *Eorle* som ble omtalt i *Widsith* og *Beowulf*, kan ha vært herulere, og at deler av de to fraksjonene forentes i Skandinavia.⁶³⁷

I den sammenhengen er spesielt fire runesteiner i området rundt Listerlandet i Blekinge interessante.⁶³⁸ De tre første inneholder alle ordet *-wulf* som andreledd og er foreslåtte herulernavn eller kognomen.⁶³⁹ De tre siste innskriftene har trolig kultisk innhold,⁶⁴⁰ men inneholder også runene **niuha**, av von Friesen forstått som et kvinnenavn,⁶⁴¹ men som runolog Elmer H. Antonsen mente kunne romme en *uha*-tittel.⁶⁴² Både runologene Lisbeth Imer, Michael Schulte, arkeolog Antonia Hellstam og historiker Dick Harrison har pekt på området som et markant maktsenter på 500- og 600-tallet.⁶⁴³ Sistnevnte har også spekulert i om det var til Blekinge herulene dro etter nederlaget for langobardene, og dannet et eget kongerike.⁶⁴⁴ I dag sier Harrison at dette bare er indisier som det ikke er mulig å belegge, og at herulene like gjerne kan ha holdt til i Skåne, Småland eller et annet sydsandinavisk landskap.⁶⁴⁵ Ideen er likevel ikke ny; allerede på 1920-tallet fremla både filolog Ivar Lindquist og arkeolog Ture J:son Arne liknende hypoteser.⁶⁴⁶

Brandt har også spekulert rundt stedsnavnet Listerlandet i Blekinge, og mer enn antydning at det stammer fra frisisk eller lavsaksisk *lista*, som igjen går tilbake til latinsk *litus* i betydningen

⁶³⁷ Brandt, *Lister*, 1.

⁶³⁸ DR359, KJ98 Istaby-steinen, Lister, Blekinge, datert 520/530-560/570 CE, jf. Imer, «Runer og runeindskrifter: kronologi»; DR357, KJ96 Stentofstensteinen, Lister, Blekinge, datert 400–550/570 CE, jf. Birger Nerman. «Arkeologisk datering av Lister- og Listerbystenarna». *Fornvännen* 48 (1953), 194–195; DR358 †\$U, KJ95 Gummarpsteinen, Lister, Blekinge, datert 520/530-560/570 CE, jf. Imer, «Runer og runeindskrifter: kronologi»; DR360, KJ97 Bjørketorpsteinen, Listerby, Blekinge, datert 600–700-tallet, jf. Nationalmuseet, København.

⁶³⁹ Navn som går igjen i disse innskriftene er forstått som *Hariwulf*, *Hapuwulf* og *Heruwulf*. Disse navnene er satt i sammenheng med *Rapulf*, *Hraipulf* og *Rukulf* på Rökstenen, datert 815–820 CE, og videre til herulerkongen Roduulf som søkte tilflukt hos Theodoric, jf. Brandt, *Lister*, 4–5. Niels Clausen Lukman har fremsatt hypoteser om at Roduulf er Rolf Krake i *Skjoldungesagaen*, og knytter ham til Lejre, jf. Niels Clausen Lukman, *Skjoldunge und Skilfinge. Hunnen- und Heruler-könige in Ostnordischer Überlieferung*, *Classica et Mediaevalia*, dissertationes 3 (København: Gyldendal, 1943), 125–145.

⁶⁴⁰ Jf. Brandt, *Lister*, 2.

⁶⁴¹ von Friesen, «Lister», 44–45.

⁶⁴² «Not Ūha to the sons [i.e., natives], not Ūha to the guests [i.e., strangers], (but) Hōþuwulʰfr gave good year Hæriwuʰfr...», jf. Elmer H. Antonsen, «On The Typology Of The Older Runic Inscriptions», *Scandinavian Studies* 52, 1 (1980), 4–5. I dag er det likevel Lillemor Santesson's tolkning som holder størst konsensus, der første del av innskriften beskriver et gjennomført blot: «Med ni bukker, med ni hingster, ga Hapuwolfr godt år», jf. Lillemor Santesson, «En blekingsk blotinskrift. En nytolkning av innledningsraderna på Stentofstensteinen», *Fornvännen* 84 (1989), 227.

⁶⁴³ Lisbeth Imer, *Danmarks Runesten: en fortælling* (København: Gyldendal, 2016); Michael Schulte, «Die Blekinger Runensteine als Machtembleme. Ein kulturhistorischer und komparativer Syntheseversuch» (Berlin: Walter de Gruyter, 2014), 35–65; Antonia Hellstam, *Ulvarna i gränlandet. Fyra blekingska runstenar i social kontext* (Lund: Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet, 2014); Dick Harrison, «Fanns det ett kungarrike på Listerlandet?» *Svenska Dagbladet*, 24.10.2015.

⁶⁴⁴ Dick Harrison. «Varifrån kom herulerna?». *Historiebloggen*, *Svenska Dagbladet*, 16.06.2011.

⁶⁴⁵ Personlig kommunikasjon i e-post fra Dick Harrison, 22.4.2021.

⁶⁴⁶ Ivar Lindquist, *Galdrar. De gamla germanska trollsångernas stil undersökt i samband med en svensk runinskrift från folkvandringstiden* (Göteborg, 1923), 120–122; Ture J:son Arne, «Blekinge fornminnen», *STF's årskrift* (1925), 43.

«(sand)strand».⁶⁴⁷ Med referanse til Sidonius Appolinaris om herulene som bodde ved den ytterste bredden av havet, mener Brandt frisiske sandstrender må ha vært vestherulenes operasjonsbase, hvor de hadde muligheter til å bygge og reparere skip, i tillegg til å være utgangspunktet for et overherredømme over deler av Skandinavia. De gamle strendene langs Frisland er i dag borte grunnet endringer av havnivået, men fremdeles finnes stedsnavn som List og Listland i Nordfrisland.⁶⁴⁸ Brandt har tenkt seg at vestherulene kunne ha tatt med seg den lokale betegnelsen for strand til Mörrumå i Blekinge. Han har også foreslått at Listeruddan i Uppland og Lista(strendene) i Vestagder, kun få mil fra Snartemo og Ågedal, har blitt oppkalt på tilsvarende måte.⁶⁴⁹ Listernavnene kan ha en sammenheng, men det er langt fra sikkert at de har oppstått på denne måten.

Tilsvarende så Brandt forbindelser i regionsnavnet Varend, en gammel region i søndre del av Småland som allerede i middelalderen var en etablert sentralbygd.⁶⁵⁰ Befolkningen her ble kalt *viridar*;⁶⁵¹ og/eller *wirdarne*.⁶⁵² Brandt mente navnet betydde «folket fra die Wierden», et tidligere frisisk navn for Terpen og Warft, jf. Feddersen Wierde, Wirdum, Fallward. Dette er alle historiske stedsnavn i Frisland der det er gjort korresponderende arkeologiske funn, og steder foreslått tilknyttet vestherulene.⁶⁵³ Arkeolog Helena Hamerow mente viktige endringer skjedde i bosettingsmønsteret i nåværende Nordvesttyskland, på 500-tallet.⁶⁵⁴ Det vil likevel være spekulativt å si at dette peker mot en forflytning av vestherulene fra Frisland til Skandinavia, men det er grunn til å tro at de var dyktige sjøfolk og trolig kapable til å tilbakelegge de nødvendige avstandene. Det er funnet et tosifret antall A-, C- og D-brakteater i Frisland, både fra H2, H3 og H4, altså fra hele

⁶⁴⁷ Jf. *List f* 2. (list, kant, strimmel), gno. *lista f* kant, rand, strimmel, msv. *list f* (nsv. da. *list*) = ags. *liste* (eng. *list*), mnt. *liste* (holl. *lijst*, ght. *lista f* (nht. *Leite*). Man sml. lat. *litus n* strand (egtl. rand). Germ. **listô(n)* av **lipstô-*. Hit hører landskapsnavnet *Lista* og sv. *Lister*, et herred i Bleking som stikker ut i havet, jf. Torp, *Nynorsk etym. ordbok*, 382.

⁶⁴⁸ Jf. List auf Sylt, Sylt, Nord-Frisland; Listland innenfor kysten av Hallingen, Schleswig-Holstein.

⁶⁴⁹ Jf. Brandt, *Lister*, 7–8.

⁶⁵⁰ Stedsnavnet er dokumentert ca. 1120 som *Guarandia* og ca. 1230 som *de Werendia*, jf. «Varend», *Nationalencyklopedin* (Höganäs: Bra böcker, 1989–1996). Navnet kommer trolig av runesvensk *uer-* «man», og avledningsendelsen *-und*, *-and* «rikdom på», jf. Elof Hellquist, *Svensk etymologisk ordbok* (Lund, 1922). Førsteleddet finnes i lat. *vir* «man», jf. Hellquist, *Svensk etym. ordbok*, jf. «viril». Andre tolkninger er «rikt på boplatser» og «rikt region», jf. Hellquist, *Svensk etym. ordbok*. Landskapet omtales i Florenslängden, opprinnelig fra 1103, i sin latinske form *Guarandia*, jf. Christian Lovén, *Florenslängden, Den äldsta förteckningen över de svenska stiftet* (Örebro: Strängnäs stiftshistoriska sällskap, 2020), 12.

⁶⁵¹ «Viridar», *Nationalencyklopedin*.

⁶⁵² Brandt, *Lister*, 7.

⁶⁵³ Båtgrav funnet i 1994 ved Fallward i Cuxhaven, to km sør for Feddersen Wierde, inneholdt en treseng og stol, begge dekorert med motiver brukt på keiserlig metallarbeid, jf. Halsall *Barbarian Migrations*, 384–385, jf. Matthias D. Schön. *Feddersen Wierde, Fallward, Flögel: Archäologie im Museum Burg Bederkesa, Landkreis Cuxhaven* (Bremenhaven, 1999), 40–99. Den ene båten dendrologdatert til 431 CE. Den gravlagte ikledd et militærbelte og romersk sverd, type *spatha*, ofte brukt av romerske leiesoldatoffiserer, jf. Brandt, *Lister*, 8. I graven fant man også en fotskammel med runeinskriften **ksamella iguskapi**, med mulig tolkning i sammenheng med avbildning «skammel (avbilder) elgjeger», (SG-135, NoR 9), datert ca. 425 CE, jf. Jantina Helena Looijenga, *Runes around the North Sea and on the Continent AD 150-700* (University of Groningen, 1997), 29, 31, 37, 94 n59, 138.

⁶⁵⁴ Jf. oversikt over bosettingsdata, Helena Hamerow, *Early Medieval Settlements: The Archeology of Rural Communities in North-West Europe 400–900* (Oxford, 2002), 53–85.

fase D2. Axboe og Pesch mente ikonografien til disse hadde forbindelser til brakteater funnet på Jæren, i Viken, Trønderlag, Sogn og Sørsverige, i tillegg til på Jylland, Fyn, i Niedersachsen, Normandie og England.⁶⁵⁵ Hvorvidt det var herulene som sto bak de frisiske brakteatene er usikkert, men denne gruppen må uansett ha hatt et stort nettverk rundt Nordsjøbassenget.

Oppsummering kapittel 5

Jeg har i det foregående tegnet opp sentrale begivenheter og forhold som belyser distribusjonlinjer av romersk gull nordover til Skandinavia. Både gjennom handel, via leiesoldater og tributtavtaler, har en viss andel av det store romerske gulltilfanget havnet i områdene rundt Nordsjøbassenget. Det er sannsynlig at herskermakt har fulgt med gullet nordover, men kildene gir likevel ingen entydige svar på hvem eller hvilke grupperinger som hadde overherredømme over Skandinavia i fase D2 (475–550 CE). Velger vi å legge vekt på overrepresentasjon av hunisk DNA i Skandinavia, samt hvilke spor Attila etterlatt seg i nordisk folkløse, kan dette peke mot et hunisk rytterbilde på C-brakteatene. Fokuserer vi på den mulige forbindelsen mellom erilar-innskriftene, og hvordan dette korresponderer med skriftlige kilder og stedsnavnsforbindelser, er det mulig å tenke seg at herulenes mithrasdyrking er blitt overført til skandinavisk ikonografi.

Ser vi på mengden av brakteater, viser disse at nye makthavere i Skandinavia har hatt relativt god tilgang på gull. Gitt premisset om depoter som mer produksjonsnært enn gravfunn, ser det ut til at maktbasene har ligget jevnt fra Frisland i vest, og østover Sibern, over Schlesvig-Holstein-Sydjylland, Fyn, Sjælland, Skåne, Vestgötaland og østover til Gotland. I dette beltet ligger de største depotfunnene. For vår del finner vi betydelige mengder brakteater også i Vestagder og Rogaland, med forbindelser til Fyn og Vestgötaland, samt saksiske og frisiske områder.

Brakteatene reflekterte trolig en romersk praksis om alliansegaver for å segmentere maktstrukturer og opprettholde fred. En gang kalt Frodefreden, og enda tidligere, Romerfreden. Ikonografien viser en utvikling fra romerske forbilder, og over i andre og ukjente hærførere, konger, guder eller halvguder. De skriftlige meddelelsene synes å gå fra imitasjon av latinske bokstaver, via imitasjon av runer og til tydeligere runeinnskrifter. Produksjon av C-brakteater foregikk ifølge Axboe fra ca. 450 CE og frem til ca. 540 CE. Således kan brakteatdistribusjonen vise til allianser etter Nedao 454 CE, og nye nettverk etter hunernes maktdominans. Skandinavia ser ut til å ha

⁶⁵⁵ Axboe og Pesch setter to frisiske C-brakteater, IK46 Dokkum og IK598 De Valom, i samme formularfamilie C16 som inkluderer IK119 Madla, Rogaland, IK109 Lille Skjør, Østfold, 4xIK137 Øvre Tangen, Akershus, IK169 Sletner, Østfold, IK275 Høyvik, Sogn, 6xIK317 Rømul, Trønderlag, i tillegg til to C-brakteater fra Bohuslän/Dalsland, en skånsk, en midtjyllandsk, samt tre fra Niedersachsen og åtte engelske, alle H4. Tre frisiske D-brakteater, IK404 Wurt Achlum og IK415 Wurt Burmania, kobles gjennom formularfamilie D9 til 16 midtjyllandske, ti syddjyllandske, en nordjyllandsk, en fynsk, en skånsk, åtte østengelske, en fra Normandie og to fra Niedersachsen. Tre frisiske D-brakteater i formularfamilie D10 er gruppert sammen med IK586 Søndre-Dingstad, Østfold og IK605 Skjørestad, Rogaland, i tillegg til en skånsk, 18 jyllandske, seks engelske og en fra Normandie, jf. Pesch, *Thema und Variation*.

reforhandlet relasjonene til kontinentet, eller disse har brått begynt å markere seg på en ny måte.

Tvetydigheten i de signifikante trekkene ved ikonografien peker mest av alt mot en hybridisering og synkretisering, og kryssreferanser mellom de to identiteter. Trolig har både tauroktonien og huniske rytterikoner inspirert utformingen, og tvetydigheten kan da også ha bidratt til å styrke en bredere tilhørighet og identifikasjon blant flere grupper. Både herulene og etterkommere etter huniske forbindelser hadde muligheter til å etablere brakteatproduksjon nordpå.

6. Konklusjon

Vår gjennomgang av de ulike aspektene ved Ågedalbrakteatene viser at den romerske kulturen ikke bare påvirket de militære og sosiopolitiske strukturene i Skandinavia, men gjennomtrengte dem. Likevel var ikke all innflytelse nødvendigvis romersk, men kan ha kommet hit indirekte eller via mellomledd, som fra hunerne, herulene eller andre kontinentale grupper. Den uoversiktlige situasjonen etter Nedao, og frem mot filmbulvinteren og pesten, gjør det utfordrende å forstå alle de potensielle meningslagene bak brakteatdistribusjonen rundt Nordsjøbassenget og Østersjøen.

Likevel er det mulig å besvare spørsmålene stilt innledningsvis. Dateringen av gravgodset med en laveste øvre grense ved 540/550 CE, sannsynliggjør at Ågedalskvinnen ble gravlagt mellom 530 og 550/560 CE. Det er imidlertid usikkert om hun ble gravlagt brent eller ubrent, utifra en helhetsvurdering rundt tilstanden av godset. Det siste kan peke mot at kristne skikker for å markere avstand til hedensk kremasjon, kan ha hatt innflytelse. For å identifisere seg med kontinentale eliter, kan skandinavere har adoptert de kristne gravskikkene deres. Dog svekkes denne analogien av at kristne i denne perioden ble begravet uten gods. Brakteat IK1 ble trolig tilvirket 490–510 CE, og viser forbindelser til Gudme og den nordlige delen av kontinentet.

IK2 er anslagsvis 15–25 år yngre, med forbindelser østover til Vikenområdet og sørover langs Bohuslänkysten. Den spadeformede relieffspennen med flettebåndsornamentikk peker mot bånd til Jæren. Hvis relieffspennen har vært kvinnens medgift, må begge alliansene brakteatene representerte, nødvendigvis ha blitt inngått i etterkant, først IK1, og så IK2, noe som igjen peker mot at kvinnen var godt voksen eller i tidlig alderdom da hun døde.

Skriftsystemet i form av runer på IK1 viser tydelig påvirkning fra latinske bokstaver, noe det også er konsensus om blant runologer. Systemet synes å ha blitt utviklet i det andre århundre, som konsekvens av tett militær og merkantil kontakt med romerne. De to rådende tolkningene av innskriften på IK1 etterlater ingen entydige svar på hva disse runene formidlet. Både Bugge og

Grønviks tolkninger har flere svakheter, sistnevnte også kontekstuel. Bugges ulike tolkninger, i tillegg til vår egen, peker derimot i retning av en krigersk elite som inngikk en allianseavtale med høvdingen og hans kone i Ågedal. Avtalen kan ha inneholdt et underforstått krav om å stille et gitt antall menn til en forsvarshær mot beskyttelse. Gitt premisset om vår lesning av **halalid**, «hærstyrken i hallen», er plausibel, bekrefter dette hallkulturens sentrale plass som soldatetens møteplass, og en forhandlingsarena med drikkekultur knyttet til avtalefesting, alt etter mønstre fra Imperiet. Viktigheten av denne type avtale som det kanskje refereres til i innskriften på IK1, *kan* ha blitt inngått på Spangereid, som var det største tingstedet for området.

Det er også nærliggende å lese inn allianser gjennom likhetstrekk i ikonografien til andre brakteater, noe som kan peke mot økt behov for samarbeid både innad i Vestskandinavia, og utover til flere sterke maktsentre rundt Nordsjøbassenget i fase D2. Brakteatgrupperingene tyder på at Vestagder hadde direkte forbindelser både vestover til Rogaland, øst- og sørover til det øvrige Skandinavia, i tillegg til kysten langs nordvestre del av kontinentet. Importruter til munningen av Rhinen understøttet forbindelser og mulige allianser. Denne type allianseavtaler med «kwitteringer» i form av gullbrakteater, ser ut til å ha blitt adoptert fra Romerriket til Skandinavia under folkevandringstiden. At brakteatene ble båret av kvinner, peker mot at kvinnene var sentralt posisjonert i elitens maktspill.

Den rådende tolkningen av ikonografien, som forbinder det antropomorfe hodet på C-brakteatene med Odin, er etter vår vurdering ikke overbevisende. Ikonet viser ingen kjennetegn ved «den enøyde», og samtidig etterlyser vi Sleipner, all den tid den åttebente hesten allerede var etablert som ikon blant goterne. Fylfoten på IK1 kan imidlertid knytte ikonografien til både hunerne og mithraskulten, det siste via romerske troppers religiøse praksis ved Imperiets yttergrenser. Herulenes dokumenterte tilstedeværelse som leiesoldater langs Hadrians mur og sannsynlige forbindelser til mithræumene langs grensene, øker sannsynligheten for at dette er en mithrasavbildning. Vi kan heller ikke se bort fra at egenskaper ved Mithras kan ha påvirket og forsterket kvaliteter ved Odin som psykopomp, og at dette så har bidratt til å endre bildet av den skandinaviske gudens attributter. Fra å være en vandrende handels- og visdomsgud, kan Odin således ha blitt tildelt en mer sentral plass hos krigereliten på bekostning av den opprinnelige krigsguden Tyr. Samtidig bør vi ha i minnet at Merkur, som mange forskere ser som ekvivalent til Odin hos Tacitus, ble beskrevet som guden som krevde menneskeofre hos barbarene allerede i det første århundret CE. Det peker mot at hans rolle som sjelehenter til dødsriket allerede var etablert. Mithræumer langs den romerske grensen viser at Merkur og Mithras har delt templer, så det har åpenbart vært forbindelser. Ikonografien er uansett ikke entydig nok til å kunne slå fast at det er en

nordisk versjon av Mithras, verken på IK1 eller IK2, selv om også fuglen, enten den representerer en ravn eller ørn, kan knytte ikonografien til den kontinentale mithrasdyrkelsen. Fuglen har også blitt tolket som en av Odins ravner, men da er det også relevant å spørre hvorfor de ikke opptrer i par. For å kunne anerkjenne et Odin-hode på C-brakteaten, etterlyser vi flere signifikante trekk utover å relatere ikonografien til Merseburgbesvergelsen, som først dukker opp i skrifter 3–400 år senere. Til det er den kronologiske avstanden for stor. Selv om Odin var kjent for å bedrive seid, er dette etter vår vurdering et for tynt grunnlag for å tillegge ham aesculapiuske egenskaper som *healer*.

Vi vet heller ikke om menneskehodet symboliserer en hunisk hærfører. Hunersporene er færre, men i de tilfellene det firbente dyret kan defineres som hest, øker assosiasjonene til hunerne og deres herjinger fra hesteryggen i Mellom- og Østeuropa under første halvdel av 400-tallet. Styrken i skrekkbildet av de brutale og ridende huniske horder, kan derfor ha blitt honorert av hjemvendte skandinaviske leiesoldater i den etterhvert oppløste huniske hæren. Søsdaalafunnene peker også mot et slikt scenario. Ikonografien med det lange og flettede håret fra bakhodet, jf. IK1, i tillegg til fravær av ansiktshår, gir assosiasjoner til huniske frisyre. De mange kvadene om Attila og huniske hærstyrker som har overlevd i skandinavisk folkløse, er også elementer som peker mot at hunerne må ha gjort inntrykk på skandinavere, kanskje også gjennom nære forbindelser. Den sterkeste indikasjonen på dype forbindelser kommer likevel gjennom funn av det genforskere ser som overrepresentert hunisk DNA på den skandinaviske halvøy.

Det firbente dyret som er så sentralt på C-brakteatene, er heller ikke entydig. Illustrerer det en hest, vekker det assosiasjoner til hunerne. I de tilfeller der dyret har dominerende trekk av en okse, forsterker dette argumentene for at ikonet symboliserer mithrasdyrking. Den generelle påvirkningen romersk militær organisering hadde på skandinavene, forsterker også mulighetene for at skandinaviske leiesoldater kan ha adoptert mithrasdyrkingen og tatt den med seg nordover.

Flere spor peker mot herulene, men enkeltvis er de usikre. Mengden av indisier sier likevel at det var forbindelser mellom herulene på kontinentet og Skandinavia i fase D2. Om det var herulere som dyrket Mithras og avbildet den romerske soldatguden og offeroksen, eller om hodene i seg selv representerer herulske herskere, kan vi vanskelig vite. Mithrasdyrkingen kan også ha kommet via skandinavere som selv tjenestegjorde i den romerske hæren. Samtidig er mulighetene også tilstede for barbarisering av et opprinnelig mithrasikon underveis. Vi har for liten kunnskap om skandinaviske hjelpetroppers tilstedeværelse i de romerske provinsene og grenseområdene, og i hvilken grad disse var integrert og involvert i romernes kultiske handlinger i forbindelse med militære operasjoner.

Kan hende var det ingen av delene, men i stedet lokale nordiske høvdinger eller småkonger. En viss variasjon i frisyre og ansiktshår kan peke i retning av portrettering av flere ulike herskere. Standardiserte keiserportretter på romerske mynter fra 300-tallet og utover, tilsier likevel at myntportrettene kan ha vært rene maktsymboler, heller enn individuelle avbildninger. Var ikonografien romerskinspirert, vil den da inneholde et generelt høvding- eller småkongehode, uten muligheter til å identifisere spesifikke markører ved hodets trekk i forhold til bestemte personer.

Når det gjelder mønstre etter allianser, peker en syntetisering av Öberg og Pesch' grupperinger for IK1, mot forbindelser mellom Ågedal og Gudme på Fyn, i tillegg til Schleswig. For den neste generasjonen, representert ved IK2, vil både Öberg og Pesch' analyser kunne tolkes til fat Ågedal har inngått nye og lokale allianser, i Vestagder, Rogaland og nordover langs kysten. Begge ser også mulige forbindelser til Vikenområdet og sørover langs den østskandinaviske vestkysten. Ikonlikheter til Fyn og Schleswig er ikke lenger synlige for IK2, men Pesch' gruppering viser likevel forbindelser til Nordjylland og Skåne. For Nordjyllands del kan dette sammenfalle med importrutene for Snartemoglass. Verken Öberg eller Pesch ser direkte brakteatforbindelser til Blekinge/Värend, men Öbergs gruppering kan indikere forbindelser til Gotland.

Vår gjennomgang viser at gull som havnet i Skandinavia, hadde sitt opphav i Det romerske imperiet, selv om romerne selv hadde sikret seg dette i sine egne provinser. Trolig kom det meste av gull gjennom handel med romerne og utbetaling av soldatlønn, både direkte eller via barbariske tributter eller plyndringer. Brakteatdateringene peker likevel mot at store mengder ankom etter det vestromerske imperiets transformasjon og Attilas død. Selv om gullet kan ha kommet tidligere, og først smeltet om i fase D2, er sannsynligheten likevel større for at brakteatproduksjonen har foregått innenfor samme generasjon som innførte det, utifra viktigheten av å hurtig markere territoriell kontroll og opprette regionale nettverk. Verken hjemvendte krigere, vest- og østherulere eller hunere i samarbeid med nordkontinentale barbære kan utelukkes å ha spilt sentrale roller i et slikt scenario. De mange erilar-innskriftene i Skandinavia, både i stein og på brakteater, tyder på et ressurssterkt nettverk og militært nærvær, enten disse representerer herulene som gruppeidentitet direkte eller en krigerelite utskilt fra denne.

At Vestagder markerte seg såpass tydelig i dette maktspeilet, hadde trolig sammenheng med områdets rike tilgang på naturressurser og gode vekstforhold, både med tanke på dyrehold, fiske, korn- og jernproduksjon. I tillegg kom nærheten til maktsentrene på Jæren. Brakteatalliansene som kommer til syne i D2, tyder på økt maktkonsentrasjon og sammenslåing av småriker til større forbund i nettopp denne perioden. Hensikten har trolig vært å organisere militære ressurser for å forebygge angrep fra, og underkastelse til konkurrerende skandinaviske grupper. Mangel på

skriftlige kilder gjør det vanskelig å spekulere i merovingske ekspansjonsplaner nordover, selv om ringsverdet fra Snartemo trekker i en slik retning. Befolkningstettheten i Vestskandinavia var høyst sannsynlig for liten til å gjøre området uavhengig av allianser til de mer folkerike regionene i både Sør- og Østskandinavia. Snartemofasen (D2) representerer trolig vestlandskulturens høydepunkt i perioden, og starten på sammenslåinger og større allianser mellom enheter og regioner. Denne type allianser var likevel påvirket av, og trolig svar på tilsvarende forbundsutvidelser på kontinentet, og speiler således nødvendige «våpenkappløp» i fremveksten av nye riker med ekspansjonsambisjoner i kjølvannet av vestromerrikets transformasjon og de mange fraksjoneringene etter Nedao.

Mer utfordrende er å det å knytte de mange gullfunn til ulike navngitte herskere og eliter til området i perioden. Selv om herulerkongen Roduulf skal ha regjert deler av Vestskandinavia i fase D2, ifølge gresk-romerske kilder, er det ikke uproblematisk å identifisere ham med andre kilder som *wulf*-navnene på runeinnskriftene fra Blekinge eller Rök. Til det er informasjonen for generell, og for Rökstenens del, også avstandsmessig for stor i tid. Tilsvarende er gøtenes kong Hygelak identifisert både i frankiske narrativer og angelsaksiske heltekvadet om Beowulf, hos begge ganger i kamp mot frankiske styrker. Hygelak skal ha falt i 515 CE, altså midtveis i fase D2. Hygelak knyttes til Beowulf-dynastiet ved Lejre på Sjælland, der det overraskende nok ikke er gjort brakteatfunn. Heltekvadets form gjør imidlertid diktet for upålitelig som historisk kilde, selv om deltaljer om eksempelvis hallens funksjon og generelle maktforbindelser mellom de skandinaviske landene kan ha gyldighet. Skandinaviske navn går også igjen på ættetavlene i de angelsaksiske krønikene, men gir oss så motstridende kronologier og dateringer i forhold til nordiske kilder som *Historia Norwegiæ*, *Ynglisesagaen* og *Saxo*, at de mest har verdi som levninger fremfor kilder.

Utifra det begrensede kildematerialet som foreligger, er det etter vår oppfatning ikke mulig å favorisere en hypotese om ikonografien foran en annen. Vi må derfor ta høyde for at det kan ha foregått en synketisering og kryssreferanser mellom to hovedidentiteter, den herulske og den huniske, ettersom disse hypotesene heller ikke nødvendigvis motsier hverandre. Således kan vi se for oss at herulene etter hunerhærens oppløsning har hatt ambisjoner om å overta hunernes ekspansive rolle, og beveget seg nordover i forskjellige puljer og fra flere hold. De har da benyttet både mitras- og rytterikoner som da gradvis resulterte i en hybridisering av disse. De signifikante trekkene ville da kunne blitt utnyttet gjennom sin tvetydighet, og hatt en samlende effekt gjennom subjektiv identifisering.

Vi spurte innledningsvis hvorvidt latente utvidelser av vår forståelse om denne perioden vil kunne avdekkes ved å plassere skrifter og funn i særlige sammenhenger og tolkes utifra gitte perspektiver for å sannsynliggjøre scenarioer? Hadde dette vært mulig uten å spekulere og gi gitte

premisser og hypotetiske forutsetninger avgjørende betydning? Vårt militære og sosiopolitiske perspektiv kan ha eliminert distraherende eventualiteter som ville stanset rekken av sannsynliggjøringer på et tidligere stadium. I tillegg har det gitt oss et påskudd og motivasjon til å nytolke runeinnskriften. Selv om det skulle vise seg at denne er ukorrekt, vil vi da ha ryddet en umulighet av veien. Den nye tolkningen av innskriften har i stor grad bekreftet brakteatens funksjon, i tillegg gitt oss mulighetene til å få prøvet et nytt begrep, **hallalid*, ovenfor det urnordiske ordforrådet eller leksemkorpuset. Dette åpner for nye muligheter for forskere fremover, både til igjen å ta innskriften på IK1 på alvor, men også for å nylese andre brakteatinnskrifter i tilsvarende perspektiv. Pesch' familieinndelinger gir oss nye muligheter til å prøve disse relasjonene på nye nivåer, og jevnføre de med andre arkeologiske funn for å styrke eller svekke hypoteser rundt allianser og samarbeid på tvers av regioner på alle sider av Nordsjøbassenget og Østersjøen. Grundigere komparative studier av spredningsmønstrene for brakteater og ringsverd, vil trolig kunne gi ny innsikt.

Gjennom dette arbeidet har jeg også vurdert språkforsker Håkon Melbergs interessante tolkninger av begrepet «dansk tunge» som indikasjon på sydskandinavisk sentralmakt i perioden, jeg har arbeidet med mulighetene for isotopanalyse av gullet, subsidiært å sammenlikne målinger av legeringsprosenten, vurdert analyser av korspsennedistribusjon rundt Nordsjøbassenget på 4–500-tallet, fulgt spor etter phaleraer (romerske krigsmedaljer) med mithrasikoner, og sentralasiatiske hunergrupper som heftalittene og deres imitasjoner av indiske guptamynter med ryttermotiver fra 3–400-tallet. Dette har ikke blitt inkludert, av hensyn til å avhandlingens begrensning og rammer.

Selv om Skandinavia ikke var en del av Romerriket, verken som provins eller drabant, var området likevel tungt influert av Imperiet, både i romersk jernalder og folkevandringstid. Som en senantikkenes supermakt var Imperiet et kraftsenter som alle omkringliggende befolkningsgrupper forholdt seg til, men også ble inspirert av. Storhet, makt, struktur og innovasjon gjorde Imperiet til modell på en rekke områder i Norden, som på flere nivåer dikterte skandinavenes liv.

Når det gjelder Ågedalkvinnens skjebne, døde hun kanskje en naturlig død, selv om fimbulvinteren og den justinianske pesten utryddet opp mot halve befolkningen i denne perioden. Døde kvinnen på 540-tallet eller senere, er mulighetene store for at hun døde av pest. I motsetning til hungersnøden som følge av fimbulvinteren, rammet pesten alle deler av samfunnet blindt. Hvis dette var tilfelle, ville hun, som bærer av brakteatene, også ha blitt offer for en siste romersk påvirkning, som beseglet hennes skjebne. Da var det fullbrakt.

Illustrasjoner

Forsidebilder: Ågedalbrakteatene B3410g (2 av 2) Bergen Universitetsmuseum. Foto: Trygve Mathiesen 2020.

Side 13: fig. 1. Ægrehauen, Ågedalkvinnens langhaug: Tegning i brev (B3410 Ågedal brev 1), fra Irgens til konservator Anders Lorange ved Bergen Museum, 16. november 1879.

Dokumentet oppbevares i Topografisk Arkiv ved Universitetsmuseet i Bergen. Gjengitt med tillatelse. Vedlegg fra Samlingsforvalter ved Universitetsmuseet i Bergen, gjennom personlig kommunikasjon i e-post fra Melanie Wrigglesworth, 16.9.2020.

Side 26: fig. 2. Spredning av relieffspenne type R256. Illustrasjon av I. Svendsen, UiS. Sirkler og piler påført av kandidaten. Siv Kristoffersen. «Migration Period Prachtfibel in Norway». I Oliver Grimm und Alexandra Pesch (red.) *Archäologie und Runen. Fallstudien zu Inschriften im älteren Futhark*. Kiel, Hamburg, 2015. Gjengitt med tillatelse.

Side 38: fig. 3. H. Mathiesens tegning av runene delvis skult av hempen, etter Bugges anv., jf. *NlæR* 11, 188.

Side 44: fig 4. **apilrrikipiraiheirilidiuhaifalhalaliötiadeeilifianit**. En ny translitterasjon vil her gi tolkningen: «Den adelige Rikithir eier herulerhæren. Uha inngraverte. Hærstyrken i hallen omfavnet den (avtalen)», (tegningen av brakteaten er her speilvendt, for å lettere følge translitterasjonen), jf. *NlæR* 11, 188. Påført piler og translitterasjon av kandidaten.

Side 55: fig 5.T.v.: Denar i sølv, Roma 91 BC. Reverse: Victoria i bigati, VIII D•SILANVS•[L•F ROMA]. Gjengitt med tillatelse fra A.H. Baldwin & Sons Ltd, London.

Side 56: fig. 6: T.h.: Revers: Barbarisk (gotisk) imitasjon av romersk mynt fra Chernyakhov-kulturen, 250–350 CE. Gjengitt med tillatelse av Oleg Anokhin, verifisert av arkeolog Kyrylo Myzgin, University of Warsaw, jf. personlig kommunikasjon i e-post fra Kyrylo Myzgin, 28.4.2021.

Side 61: fig 7 og 8: Öberg Gruppe C III og Pesch formulafamilie C13 H2 (475–500 CE), viser begge forbindelser mellom Ågedal, Fyn og Schleswig. Kandidatens kart.

Side 62: fig 9. Öberg Gruppe C VI: IK2 H3, IK67 H3, IK118 H3/4, IK119a-b C H4/3, IK171 H3, IK253,1 H3, IK277a-c H3, IK283.1 H3, IK314 H3, IK315 H3, IK332 H3, IK336 H3, IK343 H3, IK344 H3, IK369 H3, IK376.1, IK376.2 H2. Kandidatens kart.

Side 62: fig 10. Pesch Formulfamilie C10: IK22 H3, IK81 H2, IK87 H3, IK172 H3, IK171 H3, IK220 H3, IK269.1, IK269.2 H2, IK296.1, IK296.2 H3, IK304 H3, IK305 H3, IK310 H3, IK318, IK344 H3, IK369 H3, IK376.1, IK376.2 H2, IK576. Pesch Formulfamilie C10,a:

IK2 H3, IK21 H3, IK67 H3, IK111 H2, IK213 H2, IK218.1, IK218.2 H3, IK248 H2, IK280 H4. Kandidatens kart.

Side 64: fig 11. Childeric Is signetring. Commons.wikimedi license CCA-SA 4.0.

Side 66: Side 59: fig 12. Tauroktonien. Mithras utfører det sakrale okseofferet omkranset av hund, skorpion, orm og fakkelbærere. Marmorrelieff, London Mithreum, nå på Museum of London. Foto: Trygve Mathiesen, oktober 2020.

Side 66: fig 13. IK33 ukjent funnsted, UK. Gjengitt med tillatelse fra Alexandra Pesch.

Side 67: fig 14. IK314 Rimestad, Jæren, Rogaland. Gjengitt med tillatelse fra Alexandra Pesch.

Side 75: tabell 1. Fra Michael Speidel. «Roman Army Pay Scales». *Heer und Herrschaft im Römischen Reich der Hohen Kaiserzeit*. Stuttgart, 2009: 378.

Side 89: fig 15. IK583 Söderby-B, SHM inv 33022. Gjengitt med tillatelse fra Alexandra Pesch.

Side 92: fig 16. Skjoldmønsteret til *Heruli seniores*, senromersk militærenhet.
commons.wikimedia.

Referanseliste

Primærkilder

Ammianus Marcellinus. *Historiae Liber (Roman History)*. Oversatt av J.C. Rolfe. London, 1939.
http://www.tertullian.org/fathers/index.htm#Ammianus_Marcellinus

Beowulf. Oversatt Leslie Hall. Boston, New York, Chicago: D.C. Heath & Co, 1892.

Beowulf og striden om Finnsborg. Oversatt av Henrik Rytter. Oslo: Det norske samlaget, Bokverk frå millomalderen 2, 1929. Kirk Dobbie, Elliott van. *Beowulf and Judith*. Columbia: Columbia University Press, 1965. *Bilingual Beowulf*.pdf. 18.10.2003
<https://www.mit.edu/~jrising/webres/beowulf.pdf>

Cassiodor. *Variae epistolae (The Letters of Cassiodorus)*. Oversatt av Thomas Hodgkin.
Liverpool: University Press, 1992.

Cassius Dio. *Dio's Rome*. Oversatt av Johns Hopkins.
<https://www.gutenberg.org/files/10890/10890-h/10890-h.htm>

Diplomatarium Norvegicum. 3, 113. 6.6.1318.
https://www.dokpro.uio.no/cgi-bin/middelalder/diplom_vise_tekst.cgi?b=2403

Demetrius. *Bellum Gothicum*. Oversatt av H. B. Dewing. <https://www.gutenberg.org/files/20298/20298-h/20298-h.htm>

Fridtjov den frøkne, Soga um. Oversatt av Ivar Aasen. Oslo: Det norske samlaget, Norrøne bokverk 45, 1976.

- Gautreks saga*. Redigert av Nilssen og Árni Ólafsson. Reykjavík: Landsbóksafn Íslands, 2007.
- Gisle Sursson, Soga om*. Oversatt av Øystein Frøysadal. Oslo: Det norske samlaget, 1962.
- Gregorii Turonensis. *Historiarum Liber Tertius (History of the Franks)*.
<https://sourcebooks.fordham.edu/basis/gregory-hist.asp>
- «Grimnismǫl» 43. I *De gamle Eddadigte*. Redigert av Finnur Jónsson. København: G.E.C. Gads, 1932. 61–73. «Grimnesmål» 42. I *Edda-dikt*. Oversatt av Ludvig Holm-Olsen. Oslo: Cappelen, 1975. 73–84
- Herodian. «Ab excessu Divi Marci» (Imperiets historie etter Marcus Aurelius). I *Herodianus, Caracalla's Germanic War*. Oversatt av Edward C. Echols.
<https://www.livius.org/sources/content/herodian-s-roman-history/>
- Herodotus. «Histories 4, Melpomene». I *Histories by Herodotus*. Oversatt av George Rawlinson.
http://www.heritageinstitute.com/zoroastrianism/reference/herodotus_histories4.htm
- Herodotus – The Histories*. Oversatt av Aubrey de Sélincourt. Redigert av John Marincola. London: Penguin, 2003.
- Hydatius. «Chronicon». I *A Late Roman Chronicler in Post-Roman Spain*. Redigert av Richard W. Burgess. Oxford: University Of Oxford, 1988.
- «Hyndluljod», 36. i *De gamle Eddadigte*. Redigert av Finnur Jónsson. København: G.E.C Gads, 1932. 143–150. Eikill, Edvard. «Hyndljud, diktet om Ottar lite vitende» 49. *Flatøybok 1*. Stavanger: Saga, 2014. 79–87.
- Jomsvikingarne, Soga um*. Oversatt av Albert Joleik. Oslo: Gamalnorske bokverk 9, Det norske samlaget, 1910.
- Jordanes. *De origine actibusque Getarum (Getica)*.
Jordanis Gotesaga. Oversatt av Sigmund Skard. Oslo: Det norske samlaget, Bokverk frå millomalderen 4, 1932. *Jordanes. The Origin and Deeds of the Goths*. Oversatt av Charles C. Mierow. Charleston: BiblioBazar, 2008. «Iordanis Romana et Getica». I *Monumenta Germaniae Historica, Auctores Antiquissimi* 5, 1. Redigert av Theodor Mommsen. Berlin (1882).
- Jordanes. *Romana*. Oversatt av Brian T. Regan.
<http://www.harbornet.com/folks/theedrich/Goths/Romana.htm#X323>
- Lucan. *The Pharsalia Of Lucan*. Oversatt av H. T. Riley. London: George Bell & Sons, 1909.
- Mamartinus. «Gratiarum Actio Juliano Augusto» (Panegyric to Julian). I *Patrologia Latina* 18. Redigert av Jacques-Paul Migne. 1841–1855.
- Marcus Terenti Varronis. *De Lingua Latina*. Oversatt av R. G. Kent

<http://www.attalus.org/info/varro.html>

Marcellinus Comes. «Annales» (Marcellini Comitis V. C. Chronicon). *Migne, Patrologia Latina* 51.

<https://www.thelatinlibrary.com/marcellinus2.html>

Nibelungen. Lachmann, Karl. *Der Nibelunge Noth und die Klage nach der ältesten Überlieferung mit Bezeichnung des Unechten und mit den Abweichungen der gemeinen Lesart*. Berlin:

Reimer, 1826. Golther, Dr. W. *Der Nibelunge Nôt in Auswahl und mittelhochdeutsche Sprachlehre mit kurzen Wörterbuch*. Berlin: Walter de Gruyter & Co, 1939, 1–2379.

Noregs-historia, Den eldste (Historia Norwegiæ). Overs. av Halvdan Koht. Oslo: Gamalnorske bokverk 19, Det norske samlaget, 1921.

Olympiodorus. «Fragmenta. Photius Bibliotheca Or Myriobiblon. Olympiodorus. Histories».

http://www.tertullian.org/fathers/photius_03bibliotheca.htm#80

Pauli Orosii. *Historiae Adversum Paganos*. <http://www.attalus.org/latin/orosius7B.html>

Paulus Diaconus. *Historia gentis Langobardorum (Paulus Diaconus's Langobarderhistorie 1-2)*.

Oversatt av Gustav Bang. København, 1897.

Plinius den eldre. *Naturalis Historia (The Different Kinds Of Eagles)*. Oversatt av John

Bostock. <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Plin.+Nat.+toc>

Priskos. *Fragmenta Historicorum Graecorum. Priscus at the court of Attila*. Oversatt av J. B.

Bury. <https://people.ucalgary.ca/~vandersp/Courses/texts/prisfr8.html>

Prokopios. *De bellis (The Wars)*.

Prokopios. *De bello gothico (The Gothic War)*.

Prokopios. *De Bello Vandalico (Vandalic War)*. Oversatt av H. B. Dewing.

<https://www.gutenberg.org/files/20298/20298-h/20298-h.htm>

Prokopios. *Anecdota eller Historia arcana (Secret history)*. Oversatt av Richard Atwater.

<https://sourcebooks.fordham.edu/basis/procop-anec.asp>. *Prokopios. Hemlig historia*.

Oversatt av Sture Linnér. Stockholm: Wahlström & Widstrand, 2000.

Prosperus Aquitanus. *Chronicum Alterum Sive Pseudochronicum*.

[https://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_0390-0463__Prosperus_Aquitanus__Chronicum_Alterum_Sive_Pseudochronicum_\[Incertus\]__MLT.pdf.html](https://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_0390-0463__Prosperus_Aquitanus__Chronicum_Alterum_Sive_Pseudochronicum_[Incertus]__MLT.pdf.html)

«Regin smiður». I *Stigum fast*. Redigert av Poul Eide. Torshavn, 1979, 101–120. «Regin smiður». I

Grør so fagurt – Kvæðabok, Redigert av J. Enni mfl.. Torshavn, 1980: 157–176.

«Rígsþula» 9. I *De gamle Eddadigte*. Redigert av Finnur Jónsson. København: G.E.C. Gads forlag, 1932: 154–164.

Rolv Krake med Bjarkemål, Soga om. Oversatt av Erik Eggen & Øystein Frøysadal. Oslo: Det

norske samlaget, Norrøne bokverk 39, 1962.

Saxo. *Saxo Grammaticus. Danmarks Krønike*. Oversatt av Fr. Winkel Horn, illustrert av Louis Moe [1898]. København: Sesam, 2003.

«Sigrdrífumól» 8. I *De gamle Eddadigte*. Redigert av Finnur Jónsson. København: G.E.C. Gads, 1932. 251–257. «Sigerdrivamål» 9. I *Edda-dikt*. Oversatt av Ludvig Holm-Olsen. Oslo: Cappelen, 1975: 227–235.

«Sjurðar Kvæði». Redigert av Venceslaus Ulricus Hammershaimb. København: Det nordiske Literatur-Samfund, 1851.

Snorre Sturlasson. «Or Skáldskaparmál». I *Den norrøne gudeheimen*. Oversatt av Enok Opsund. Oslo: Olaf Norlis forlag, 1929: 113–135.

Snorre Sturlasson. «Ynglingesagaen». *Kongesagaer*. Oversatt av Anne Holtmark & Didrik Arup Seip. Oslo: Gyldendal, 1975.

Tacitus. *Annales (Årbøkene)*. Oversatt av Henning Mørland. Oslo: Aschehoug, 1988.

Tacitus. *Germania*. Oversatt av T. Gordon.

<https://sourcebooks.fordham.edu/basis/tacitus-germanygord.asp>. *Tacitus's beskrivelse av Germanien*. Oversatt av Joh. de Besche. Kristiania: With & Co, 1921. Cornelius Tacitus. *Folk og seder i Germania*. Oversatt av Halvdan Koht. Oslo: Klassiske bokverk 6, Det norske Samlaget, 1923. Publius Cornelius Tacitus. *Germania*. Oversatt av Nils Edvard Hammarstedt. Göteborg: Mimer 2018.

Widsith. *Codex Exoniensis (The Traveller's Song, Exeter Book)*.

VL06_Widsith.pdf. https://www.phil-fak.uni-duesseldorf.de/fileadmin/Redaktion/Institute/Anglistik/Anglistik_I/Downloads/Archiv/SS_06/VL06_Widsith.pdf

Sidonius Apollinaris. *Brev til vennen Lampridius* *A. D. 478. Oversatt av Ormonde Maddock Dalton. http://www.tertullian.org/fathers/sidonius_letters_08book8.htm

Suetonius. *The Life of Domitian*. Oversatt av J. C. Rolfe.

<https://lexundria.com/go?q=Suet.%20Dom.%207.3&v=r>

Zosimus. *Historia Nova (New History)*. London: Green and Chaplin, 1814.

http://www.tertullian.org/fathers/zosimus05_book5.htm

Sekundærlitteratur

Aldhouse-Green, Miranda. *Celtic Art, Reading the Messages*. London: Everyman's Library, 1996.

Almgren, Bertil. «Helmets, Crowns and Warriors' dress – from the Roman Emperors to the Chieftans of Uppland». I Lamm, Jan Peder og Hans-Åke Nordström (red.) *Vendel Period*

- Studies: transactions of the Boat-Grave Symposium in Stockholm, February 2–3, 1981.*
Studies – The Museum of National Antiquities, Stockholm. Stockholm: Statens Historiska Museum, 1983.
- Altheim, Franz. *Geschichte der Hunnen.* Berlin: Walter de Gruyter, 1959–1962.
- Andersen, Even Ballangrud. «Vikingtidens sverdtyper. Deres sosiale og symbolske betydning». Upublisert hovedfagsoppgave i arkeologi. Universitetet i Oslo, 2004.
- Anderson, Carl Edlund. «The Runic System as a Reinterpretation of Classical Influences and as an Expression of Scandinavian Cultural Affiliation». 2005.
 Blogg <https://www.medievalists.net/2012/04/the-runic-system-as-a-reinterpretation-of-classical-influences-and-as-an-expression-of-scandinavian-cultural-affiliation/>
- Andersson, Kent. *I skuggan av Rom. Romersk kulturpåverkan i Norden.* Atlantis, 2013.
- Andersson, Theodore M. «An Alemannic Atlakviða». I *Studies for Einar Haugen: Presented by Friends and Colleagues, Linguarum* 59. Redigert av Evelyn Firchow Haag: Mouton, 1972.
- Andrén, Anders. «Guld och makt — en tolkning av de skandinaviska guldrakteaternas funktion». *Samfundsorganisation og Regional Variation* (1991): 245–256.
- Antonsen, Elmer H. «On The Typology Of The Older Runic Inscriptions». *Scandinavian Studies* 52, 1 (1980).
- Arne, Ture J:son. «Huru gammel är ristningen å Hågebystenen?». *Svenska Fornminnesföreningens Tidskrift* 34 (1902).
- Arne, Ture J:son. «Blekinge fornminnen». *STF's årsskrift* (1925).
- Arnli, Mathilde. «Leirkar i Vestagder En materialanalyse av et utvalg kar fra jernalderen i Vestagder». Upublisert masteroppgave i arkeologi. Universitetet i Oslo, 2019.
- Assasi, Reza. «Swastika: The Forgotten Constellation Representing the Chariot of Mithras». I Ivan Šprajc mfl. (red.) *Ancient Cosmologies and Modern Prophets: Proceedings of the 20th Conference of the European Society for Astronomy in Culture, Anthropological Notebooks, Slovene Anthropological Society* 19, 2. Ljubljana (2013): 29–36.
- Atkinson, Kenneth. *Empress Galla Placidia and the Fall of the Roman Empire.* Jefferson: McFarland & Co Inc., 2020.
- Axboe, Morten. «Guld og guder i folkevandringstiden. Brakteaterne som kilde til politisk/religiøse forhold». *Samfundsorganisation og Regional Variation* (1991): 187–202.
- Axboe, Morten. «The chronology of the Scandinavian Gold Bracteates». I *The Pace of Change. Cardiff, Studies in Archaeology.* Redigert av J. Hines, K. H. Nielsen, F. Siegmund. Oxford: Oxbow Books, 1999.

- Axboe, Morten. *Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit: Herstellungsprobleme und Chronologie*. Berlin: Walter de Gruyter, 2004.
- Axboe, Morten. «Guld og guder». I Capelle, Torsten & Christian Fischer (red.) *Ragnarok. Odins verden*. Silkeborg, 2005: 41–56.
- Axboe, Morten. *Brakteatstudier. Studies in Gold Bracteates*. København: Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab, 2007.
- Axboe, Morten. «Brakteatstudier». *Nordiske Fortidsminder* B25. København, 2007.
- Axboe, Morten. «Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit – Auswertung und Neufunde. Migration Period Gold Bracteates – Interpretation and New Finds». Redigert av Wilhelm Heizmann & Morten Axboe. *RGA* 40. Berlin: Walter de Gruyter, 2011.
- Axboe, Morten & Magnus Källström. «Guldbrakteater fra Trollhättan, 1844 og 2009». *Fornvännen* 108 (2013).
- Bailey, L. H., & Wilhelm Miller. *Cyclopedia of American Horticulture*. New York: The Macmillan Co, 1900.
- Bakka, Egil. «Methodological problems in the study of gold bracteates». *Norwegian Archaeological Review* 1, 1 (1968): 5–35.
- Bakka, Egil, «Two Aurar of Gold. Contribution to the wight history of the Migration Period», *The Antiquaries Journal* 58, 2 (1979): 279–298.
- Barnes, Michael. «Spirant denotation by younger fuþark b». I *Namenwelten. Orts- und Personennamen in historischer Sicht*. Redigert av Astrid van Nahl, Lennart Elmevik & Stefan Brink. *RGA* 44. Berlin: Walter de Gruyter, 2004: 605–614.
- Bayless, William N. «The Treaty with the Huns of 443». *The American Journal of Philology* 97, 2. The Johns Hopkins University Press (1976): 176–179.
- Beck, R. «Mithraism since Franz Cumont». I *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt* 2, 17, 4. Redigert av W. Hasse. Berlin: Walter de Gruyter (1984): 2002–2115.
- Beenberg, Eirin Susann. «Rituell topografi. Gullbrakteater fra Vestagder og Rogaland». Masteravhandling i arkeologi, Universitetet i Oslo, 2014.
- Behr, Charlotte. «Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit». I *Auswertung und Neufunde*. Redigert av Wilhelm Heizmann & Morten Axboe. *RGA* 40. Berlin: Walter de Gruyter, 2011: 153–230.
- Bemmann, Jan & Güde Kathrin Hahne. «Waffenführende Grabinventare der jüngeren römischen Kaiserzeit und Völkerwanderungszeit in Skandinavien. Studie zur zeitlichen Ordnung anhand der norwegischen Funde». *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 75.

- Mainz am Rhein: Philipp von Zabern, 1994.
- Bennett, Agneta. «Graven – Religiøs och sosial symbol». *North-European Archeology* 18. Stockholms Universitet (1987).
- Berg, Heidi Lund. «Nøkkelpaksis. Østnorske jernaldernøkler som symbol og teknologi». Upublisert masteroppgave i arkeologi. Universitetet i Oslo, 2013.
- Bergström, Liselotte. *Gräddat. Brödkultur under järnåldern i Mälardalen*. Doktorgradsavhandling i arkeologi. Stockholms Universitet, 2007.
- Biers, William. R.. *The Archaeology of Greece*. London: Cornell University Press, 1996.
- Bill, Jan. «The Ship Graves on Kormt – and Beyond». I *Rulership In 1st to 14th century Scandinavia. Royal Graves And Sites At Avaldsnes And Beyond*. Redigert av Dagfinn Skre. *RGA* 114. Berlin: Walter de Gruyter, 2019.
- Birgisson, Bergsveinn. *Inn i skaldens sinn. Kognitive, estetiske og historiske skatter i den norrøne skaldediktingen*. Doktorgradsavhandling. Universitetet i Bergen, 2007.
- Birkeland, Harris. «Ibn Fadlan». *Nordens historie i middelalderen etter arabiske kilder*. Oslo: Det Norske Videnskaps-akademi i Oslo II. Hist-Filos. Klasse, 2. (1954): 17–24, 136–138.
- Birkett, Thomas Eric. *Ráð Rétt Rúnar: Reading the Runes in Old English and Old Norse Poetry*. Doktoravhandling. University of Oxford, 2011.
- Bjerck, Hein Bjartmann. «Jernalderhøvdinger i Tjeldsundet». *Tjeldsundet gjennom tidene*. Bodø: Nordland fylkeskommune, 1995.
- Bjorvand, Harald & Fredrik Otto Lindeman. *Våre arveord*. Oslo: Novus, 2000.
- Bloomfield, Maurice, *A Vedic Concordance*. Harvard University Press, 1906.
- Boak, A. E. R.. «The Roman Magistri in the Civil and Military Service of the Empire». *Harvard Studies in Classical Philology* 26. Department of the Classics, Harvard University (1915): 73–164.
- Bonwetsch, Gerhard & Karl Leonhardt. *Grundriß der Geschichte für die Oberstufe der Höheren Schulen. Von den Anfängen der Menschheit bis zum hohen Mittelalter*. Stuttgart: Ernst Klett Verlag, 1956.
- Brandt, Troels. *The Heruls of Scandinavia*. Universitetet i København, 2016.
- Brandt, Troels. *The Lister rune stones and the Heruls*. 2018. <http://www.gedevasen.dk/lister.pdf>
- Bredehoft, Thomas A. «The Date of Composition of Beowulf and the Evidence of Metrical Evolution». *The dating of Beowulf, Anglo-Saxon Studies* 24 (2014): 97–111.
- Brogger, Anton Wilhelm. «Ertog og øre. Den gamle norske vekt». *Videnskapselskapet i Kristiania* 2, *Historisk-filosofisk* 3. Kristiania, 1921.

- Brøgger, Anton Wilhelm. *Det norske folk i Oldtiden*. Oslo: Instituttet for sammenlignende Kulturforskning, 1925.
- Bugge, Sophus. «Lister og Mandals Amt – 11. Agedal». *Norges Indskrifter med de ældre Runer*, 3die Hefte. Christiania: Det norske historiske kildeskriftfond 2 (1895): 186–204.
- Bugge, Sophus. I *Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie*. København: Nordiske Oldskriftselskab, 1904–1905.
- Bugge, Sophus, i *Aarsberetning for 1907*, Foreningen til norske fortidsmindemærkers bevaring. Kristiania, 1908.
- Bugge, Sophus. «17. Ødemoland, rettelsers». *Norges Indskrifter med de ældre Runer 2*, første halvbind. Christiania: Det norske historiske kildeskriftfond (1917).
- Bugge, Sophus, «Ødemotland, Agedal og brakt. 79», *Norges Indskrifter med de ældre Runer 2*. Christiania: Det norske historiske kildeskriftfond (1917): 545–554.
- Burenhult, Göran. *Arkeologi i Sverige*. Höganäs: Wiken, 1991.
- Burillo-Cuadrado, Mª Pilar & Francisco Burillo-Mozota. «The Swastika as representation of the Sun of Helios and Mithras», *Mediterranean Archaeology and Archaeometry* 14, 3 (2014).
- Burrow, John. *A History of Histories*. London: Penguin, 2009.
- Bursche, Aleksander. «Die Rolle römischer Goldmedaillone in der Spätantike» I Seipel, Wilfried (red.) *Barbarenschmuck und Römergold. Der Schatz von Szilágysomlyó*. Wien (1999): 39–53.
- Bursche, Aleksander. «Roman Gold Medallions as Power Symbols of the Germanic Élite». I B. Magnus (red.) *Roman Gold and the Development of the Early Germanic Kingdoms*, Stockholm (2001): 83–102, 128–164.
- Bøe, Johannes. «Norske guldfund fra folkevandringstiden (med 19 illustrasjoner i teksten)». I Carl Fred. Kolderup (red.) *Bergens Museums aarbok - Avhandlinger og Aarsberetninger 1920-21, Hist.-antikv. række 2*. Bergen, 1922. 1-73.
- Bøe, Johannes. *Norsk gravguld fra ældre jernalder*. Bergen: B.M. Arb. 2., 1926.
- Bøe, Johannes. *Jernalderens keramikk i Norge*. Bergen, 1931.
- Carnap-Bornheim, Claus von. «Zur Übernahme und Verbreitung innovativer Techniken und Verzierungsgewohnheiten bei germanischen Fibeln – eine Skizze». I J. Kunow (red.) *100 Jahre Fibelformen* (1998): 467–473.
- Carnap-Bornheim, Claus von. «The Social Position of the Germanic Goldsmith A.D. 0-500». I Bente Magnus (red.) *Roman Gold and the Development of the Early Germanic Kingdoms*.

- Stockholm, 2001: 263–278.
- Geoffrey D. Dunn. «Flavius Constantius, Galla Placidia, and the Aquitanian Settlement of the Goths». *Phoenix* 69, 3/4 (2015).
- Christensen, Arne Søby. *Cassiodorus. Jordanes and the History of the Goths: Studies in a Migration Myth*. Chicago: University of Chicago Press, 2002.
- Clark, David. *Gender, Violence, and the Past in Edda and Saga*. Oxford University Press, 2012.
- Clark, George. «Scandals in Toronto: Kaluza's Law and Transliteration Errors». *The dating of Beowulf, Anglo-Saxon Studies* 24 (2014): 219–234.
- Clauss, Manfred. *The Roman Cult of Mithras: The God and His Mysteries*. Edinburg University Press, 2000.
- Collins, Roger. «Vandal Africa, 429–533». *The Cambridge Ancient History. Late Antiquity: Empire and Successors, A.D. 425–600*, 14. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
- Croke, Brian. *Count Marcellinus and His Chronicle*. Oxford: Oxford University Press, 2011.
- Crystal, David. *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Damm, Inciser Gürçay. «Huns and Goths: Jewelry from the Ukraine and Southern Russia». I Katharine Reynolds Brown (red.) *From Attila to Charlemagne: Arts of the Early Medieval Period in The Metropolitan Museum of Art*. New York: Metropolitan Museum of Art (2000): 102–119.
- Danuta, Shanzer. «Dating the baptism of Clovis: the bishop of Vienne vs the bishop of Tours». *Early Medieval Europe* 7, 1 (1998): 29–57.
- Davidson, Hilda R. Ellis. *Gods and Myths of Northern Europe*. Middlesex: Bell, 1964.
- Davidson, Hilda R. Ellis. *Patterns of Folklore*. Ipswich: D.S. Brewer, 1978.
- Davidson, Hilda R. Ellis. *The Lost Beliefs of Northern Europe*. London: Routledge, 1993.
- Degler, Adam. «East Germanic imitation of an aureus of Severus Alexander with Runic Legend: The newest acquisition to the Collection of Ancient Coins in the Ossolineum». *Polish Numismatic News* 9 (2015): 47–65.
- Distler, Flemming. *Stavkirkernes billedsprog: fordybelse og tolkning*. Oslo: Antropos, 1997.
- Duducu, Jem. *The Romans in 100 Facts*. UK: Amberley, 2015.
- Dumézil, Georges. «The Rigspåla and Indo-European Social Structure», i Einar Haugen (red.) *Gods of the Ancient Northmen. Publications of the UCLA Center for the Study of Comparative Folklore and Mythology* 3. Berkeley: University of California (1973).
- Dunn, Geoffrey d. «Flavius Constantius, Galla Placidia, and the Aquitanian Settlement of the

- Goths». *Phoenix*. 69, 3/4 (2015).
- Durschmied, Erik. *From Armageddon to the Fall of Rome*. London: Coronet Books, 2002.
- Düwel, Klaus. «1.2. Ikonographischer Katalog (IK1, Text)». I Karl Hauck mfl. (red.) *Die Goldbrakteaten der Volkwanderungszeit* (1985): 19–360.
- Durkheim, Emile. *Selvmordet. En sosiologisk undersøkelse*. Oversatt av Halvor Roll. Oslo: Gyldendal, 2001.
- Düwel, Klaus & S. Nowak. «Die semantisch lesbaren Inschriften auf Goldbrakteaten». I Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit – Auswertung und Neufunde. Redigert av Wilhelm Heizmann & Morten Axboe. *RGA* 40. Berlin: Walter de Gruyter, 2011: 375–473.
- Ecay, A.W. & S. Pintzuk. «The Syntax of Old English Poetry and the Dating of *Beowulf*». I L. Neidorf, R.J. Pascual & T. Shippey (red.) *Old English Philology: Studies in Honor of R.D. Fulk*. Suffolk: Boydell & Brewer (2016): 144–171.
- Edgren, Torsten. «Bakom lås och bom. Kring en vikingatida nyckeltyp». I M. Blomqvist (red.) *Ord och några visor tillägnade Kurt Zilliacus* B18. Helsingfors: Helsingfors Universitet, Institutionen för Nordiska språk och nordisk litteratur (1997): 43–49.
- Eggen, Erik. *Latinsk-norsk ordliste for gymnaset*. Oslo: Det norske samlaget, 1920.
- Ejstrud, Bo mfl. *The Migration Period, Southern Denmark And The North Sea : A Workbook In Relationship To The Gredstedbro Find*. Esbjerg, 2008.
- Ellegård, Alvar. Who were the Eruli?». *Scandia* 53 (1987): 5–34.
- Elgqvist, Eric. *Njordkultens spridning bland de nordiska folken*. Olins Antikvariat, 1952.
- Elton, Hugh. *The Roman Empire in Late Antiquity: A Political and Military History*. Cambridge University Press, 2018.
- Eras, Vincent J. M. *Locks and Keys throughout the Ages*. Amsterdam: H. H. Fronczek, 1957.
- Evison, Vera I. «The Dover Ring-sword and Other Sword-rings and Beads». *Archaeologia* 101. 1967. 63–118.
- Evison, Vera I. «Sword rings and beads». *Archaeologia* 105. 1976. 303-315.
- Fabech, Charlotte & Jytte Ringtved. «Magtens geografi i Sydsandinavien: Om kulturlandskab, produktion og bebyggelsesmønster». I HG Resi (red.) *Produksjon og Samfunn: Beretning fra 2. nordiske jernaldersymposium på Granavolden Gjøstgiveri 7.-10. mai 1992*. Oslo: Universitetets Oldsaksamling, *Varia* 30 (1995): 11-37.
- Fabech, Charlotte & Ulf Näsman (red.) «The Sösdala Horsemen and the equestrian elite of fifth century Europe». *Jutland Archaeological Publications* 99. Højbjerg, 2017.
- Falk, Hjalmar. «Altnordische Waffenkunde». *Videnskapsselskapets Skrifter* 2, 6. Oslo (1914).

- Falk, Hjalmar & Alf Torp. *Etymologisk ordbog over det norske og det danske sprog*. Oslo: Bjørn Ringstrøms antikvariat, 1992 [1903–1906].
- Falk, Hjalmar. *Odenheite*. Blåkoll, 2018 [1924].
- Faux, David K. «The Genetic Link of the Viking – Era Norse to Central Asia: An Assessment of the Y Chromosome DNA, Archaeological, Historical and Linguistic Evidence», 1–42, *Egen hjemmeside*, lest 8.5.2021. <http://www.davidkfaux.org>.
- Fell, Christine. «Perceptions of Transience». I Malcolm Godden & Michael Lapidge (red.) *The Cambridge Companion to Old English Literature*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- Fichtner, Paula Sutter. *Historical Dictionary of Austria*. Scarecrow Press, 2009.
- Fiebiger, Otto & Ludwig Schmidt. «Inchriftensammlung zur Geschichte der Ostgermanen». *Denkschriften* 60, 3. Wien: A. Hölder, 1917.
- Finch, Rowland George. «Atlakviða». I Phillip Pulsiano & Kirsten Wolf. *Medieval Scandinavia: An Encyclopedia*. Redigert av London: Routledge, 2016 [1993].
- Fischer, Svante. «Alemannia and the North — Early Runic Contexts Apart (400–800)». I Alemannien und der Norden: Internationales Symposium vom 18.–20. Oktober 2001 in Zürich. Hans-Peter Naumann. *RGA* 43 Berlin: Walter de Gruyter, 2003: 266–317.
- Fischer, Svante. *Roman Imperialism and Runic Literacy The Westernization of Northern Europe (150-800 AD)*. Uppsala: Uppsala University, 2005.
- Fischer, Svante. «Recension av *Alexandra Pesch*: Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit – Thema und Variation». I Namn och Bygd. Tidskrift För Nordisk Ortnamnsvetenskap. Redigert av Staffan Fridell. *Kungl. Gustav Adolfs Akademien För Svensk Folkkultur* 29. Uppsala, 2009.
- Fischer, Svante. *Tracking Solidi – From Thessalonica to Hjärpestad*. Uppsala universitet, 2014.
- Fischer, Svante & Lennart Lind. *The Coins in the Grave of King Childeric*. Uppsala, 2015.
- Fischer, Svante & Fernando López Sánchez. «Subsidies for the Roman West? The flow of Constantinopolitan solidi to the Western Empire and Barbaricum». *Opuscula* 11, 9. Stockholm, 2016, 249-269.
- Fischer, Svante. «The material culture of 5th century returning veterans». I The Sösdala horsemen – and the equestrian elite of fifth century Europe. Redigert av Charlotte Fabeck & Ulf Näsman. *Jutland Archaeological Society* (2017): 313–327.
- Fischer, Svante. «The Late Roman and Early Byzantine Solidi of the Stiernstedt Ancient Coin Collection». I Karl-Johan Lindholm (red.) *Journal of Archaeology and Ancient History*.

Uppsala: Uppsala Universität, 2020.

Fol, Aleksand r. *Thrace and the Aegean: Proceedings of the Eighth International Congress of Thracology, Sofia – Yambol, 25–29 September 2000*. International Foundation Europa Antiqua, 2002.

Frassetto, Michael. *Encyclopedia of Barbarian Europe: Society in Transformation*. Santa Barbara, 2003.

Frazer, Charles A.. *World History: Ancient and Medieval Times to A.D. 1500*. Barron’s Educational Series, 1997.

Fredborg, Emil  ng. «Anteckningar till Jordanes’ uppgifter om Scandza». *Sydsvenska Ortnamnss llskapets  rsskrift 1935–1936*. Sydsvenska Ortnamnss llskapets F rlag (1936): 13–42.

Fredriksen, Per Ditlef mfl. «Innovation and Collapse: Bucket-Shaped Pottery and Metalwork in the Terminal Migration Period». *Norwegian Archaeological Review* 47, 2 (2014).

Frimannslund, Rigmor. «Medgift». *KLNM* 11. Rosenkilde & Bagger, 1981.

Friesen, Otto von. *Lister- och Listerby-stenarna i Blekinge*. Uppsala, 1916.

Fulk, R.D. *A History of Old English Meter*. 1992.

Fulk, R.D. «Beowulf and Language History». *The dating of Beowulf, Anglo-Saxon Studies* 24 (2014): 19–38.

Gabriel, Richard A. *The Great Armies of Antiquity*. Westport: Praeger, 2002.

Gaimster, M rit. «Scandinavian Gold Bracteates in Britain. Money and Media in the Dark Age». *Medieval Archaeology* 36 (1992): 1–28.

Gaimster, M rit. «Gold Bracteates and Necklaces. Political ideals in the sixth century». I B. Magnus (red.) *Roman Gold and the Development of the Early Germanic Kingdoms*. Konferenser 51. Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien (2001).

Garipzanov, Ildar H. «The Symbolic Language of Authority in the Carolingian World (c. 751–877)». *Brill’s Series on the Early Middle Ages* 16. Redigert av Bonnie Effros. Boston: Brill, 2008.

Gengler, Heinrich Gottfried Philipp. *Regesten und Urkunden zur Verfassungs- und Rechtsgeschichte der deutschen St dte im Mittelalter*. Erlangen, 1863.

Genzmer, Felix. «Der Dichter der Atlakvi a». *ANF* 42 (1926).

Gibbon, Edward. *The Decline And Fall Of The Roman Empire*. New York: The Modern Library, 1932

Gjessing, Gutorm. «Vestagder i forhistorisk tid». *Norske bygder* 2 (1925).

- Gjessing, Gutorm. «Gullfunnet fra Øksendal». *Viking* 8 (1944).
- Goblet d'Alviella, Eugène. *Symbols: Their Migration and Universality*. Dover Publications, 1894.
- Golden, Peter Benjamin. *An introduction to the History of the Turkic peoples: ethnogenesis and state formation in medieval and early modern Eurasia and the Middle East*. Otto Harrassowitz Wiesbaden, 1992.
- Golther, Dr. W. *Der Nibelunge Nôt in Auswahl und mittelhochdeutsche Sprachlehre mit kurzen Wörterbuch*. Berlin: Walter de Gruyter, 1939.
- Grane, Thomas. *The Roman Empire and Southern Scandinavia - a Northern Connection! - A re-evaluation of military-political relations between the Roman Empire and the Barbaricum in the first three centuries AD with a special emphasis on southern Scandinavia*. Doktorgradsavhandling, University of Copenhagen, 2007.
- Grant, Michael. *History of Rome*. New York: Charles Scribner, 1978.
- Greg, Robert Philips, «Meaning and Origin of Fylfot and Swastika», *Archaeologia* 48, 2 (1885).
- Grienberger, Theodor von. *Göttingische gelehrte Anzeigen*. Berlin, 1906.
- Gräslund, Bo. *Beowulfkvädet. Den nordiska bakgrunden*. Uppsala: Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi, 2018.
- Grønvik, Ottar. *Runene på Tunesteinen*. Oslo: Universitetsforlaget, 1981.
- Grønvik, Ottar. *Fra Ågedal til Setre – sentrale runeinnskifter fra det 6. århundre*. Oslo: Universitetsforlaget, 1987.
- Grønvik, Ottar. *Fra Vimose til Ødemotland*. Oslo: Universitetsforlaget, 1996.
- Gundersen, Ingar M. «The Fimbulwinter theory and the 6th century crisis in the light of Norwegian archaeology: Towards a human-environmental approach». I Ødegaard, Marie (red.) *Primitive tider* 21 (2019).
- Gustavson, Helmer & Jan O.H. Swantesson, Strängnäs, Skramle och Tomteboda: tre urnordiska runinskrifter. *Fornvännen* (2011): 306–321.
- Gutsmiedl, D. «Die justinianische Pest nördlich der Alpen? Zum Doppelgrab 166/167 aus dem frühmittelalterlichen Reihengräberfeld von Aschheim-Bajuwarenring». I B. Paffgen, E. Pohl & M. Schmauder (red), *Cum grano salis. Beiträge zur europäischen Vor- und Frühgeschichte. Festschrift für Volker Bierbrauer zum 65. Geburtstag*. Friedberg (2005): 199–208.
- Görman, Marianne. «Influences from the Huns on Scandinavian Sacrificial Customs during 300-500 AD». *The Problem of Ritual* 15 (1993).
- Haggman, Bertil. «Eruli Influence in South Scandinavia – migration and remigration». *Migracijske*

teme 15, 1-2 (1999).

- Hall, John R. Clark. *A Concise Anglo-Saxon dictionary for the use of students*. New York: The Macmillan Company, Cambridge University Press. 1916.
- Halsall, Guy. *Barbarian Migrations and the Roman West 376–568*. Cambridge University Press, 2013.
- Hamerow, Helena. *Early Medieval Settlements: The Archeology of Rural Communities in North-West Europe 400–900*. Oxford, 2002.
- Harbitz, Georg Prahl. *Den norske leidangen*. Oslo: Sjøforsvaret, 1951.
- Harl, Kenneth W. *Coinage in the Roman Economy, 300 B.C. to A.D. 700*. Johns Hopkins University Press, 2016.
- Harrison, Dick. 2011. «Varifrån kom herulerna?». *Historiebloggen*, Svenska Dagbladet, 16.06.2011. <http://blog.svd.se/historia/2011/06/16/varifran-kom-herulerna/>
- Harrison, Dick. 2015. «Fanns det ett kungarrike på Listerlandet?» *Krönika Harrison's historia*, Svenska Dagbladet, 24.10.2015. <https://www.svd.se/fanns-det-ett-kungarrike-pa-listerlandet>
- Hartman, Megan E. «The Limits of Conservative Composition in Old English Poetry». *The dating of Beowulf, Anglo-Saxon Studies* 24 (2014): 79–98.
- Harvey, Bonnie. *Attila the Hun*. Infobase, 2003.
- Hauck, Karl. *Fruhmittelalterlichen Studien*. Berlin: Walter de Gruyter, 1970.
- Hauck, Karl. «Brakteatenikonologie». I *RGA* 3. Redigert av Johannes Hoops. Berlin: Walter de Gruyter (1978).
- Hauck, Karl. *Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit* 1,1. München: Wilhelm Fink, 1985.
- Hauck, Karl. *Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit* 2,1. München: Wilhelm Fink, 1986.
- Hauck, Karl. «Gudme in der Sicht der Brakteaten-Forschung. Zur Ikonologie der Goldbrakteaten 36». *Frühmittelalterliche Studien* 21 (1987): 147–181.
- Hauken, Åsa Dahlin. «Objects from afar. Imports at Hauge and Tu». *AmS-Varia* 55. Stavanger (2014).
- Hauken, Åsa Dahlin. «Introduksjonen av dreiekvernen i Sørvest-Norge». *Viking* 81 (2018).
- Heather, Peter. *Goths and Romans 332–489*. Oxford Scholarship Online, 1994.
- Heather, Peter. *The fall of the Roman Empire – A new history of Rome and the barbarians*. New York: Oxford University Press, 2005.
- Heather, Peter & D. Moncur. *Politics, Philosophy and Empire in the Fourth Century: Select Orations of Themistius*. Translated Texts for Historians. Liverpool University Press, 2007.
- Heather, Peter. «Ethnicity, Group Identity, And Social Status In The Migration Period». I Ildar H.

- Garipzanov mfl. (red.) Franks, Northmen, and Slavs. Identities and State Formation in Early Medieval Europe, *Cursor mundi* 5. Turnhout (2008): 17–50.
- Heather, Peter. *Empires and Barbarians – The Fall of Rome and the Birth of Europe*. Oxford University Press, 2010.
- Heather, Peter. *The Restoration of Rome: Barbarian Popes & Imperial Pretenders*. Oxford University Press, 2013.
- Hedeager, Lotte. «Danernes land». *Politikens Danmarkshistorie* 2. 1988.
- Hedeager, Lotte. *Danmarks jernalder, mellom stamme og stat*. Aarhus universitetsforlag, 1990.
- Hedeager, Lotte. «Iron Age Societies. From tribe to State in Northern Europe». I. Hodder (red.) *Social Archaeology*. Oxford: Basil Blackwell (1992).
- Hedeager, Lotte. *Skygger av en annen virkelighet – Oldnordiske myter*. Oslo: Pax, 1999.
- Hedeager, Lotte & Henrik Tvarnø. *Tusen års europahistorie. Romere, germanere og nordboere*. Oslo: Pax, 2001.
- Hedeager, Lotte. «Scandinavia». *The New Cambridge Medieval History*, 1, c.500–c.700. Cambridge University Press, 2005.
- Hedeager, Lotte. «Scandinavia and the Huns: An Interdisciplinary Approach to the Migration Era». *Norwegian Archaeological Review*, 40-1. London: Routledge, 2007.
- Hedeager, Lotte. «Paradigm exposed: reply to Ulf Näsman». *Fornvännen* 103 (2008): 279–283.
- Hedeager, Lotte. *Iron Age Myth and Materiality: An Archaeology of Scandinavia AD 400–1000*. Abingdon: Routledge (2011): 177–190.
- Heggstad, Leif. *Gamalnorsk ordbok*. Oslo: Det norske samlaget, 1930.
- Heller, Steven, *The Swastika: Symbol Beyond Redemption?* New York: Skyhorse, 2010.
- Hellquist, Elof. *Svensk etymologisk ordbok*. Lund, 1922.
- Heinertz, Nils Otto. «Herr und hehr». *Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur* 62, 1/2 (1925): 97–104.
- Hempel, Dr. H. *Gotisches Elementarbuch*. Berlin: Walter de Gruyter, 1937.
- Hen, Yitzhak. *Culture and Religion in Merovingian Gaul, A.D. 481–751*. Brill, 1995.
- Henriksen, Merete Moe. «Depotfunnet fra Hegra – ofret, gjemt eller glemt?». I Ellen Grav Ellingsen (red.) *Spor* 1 (2019).
- Herdal, Harald. *Trællene i Norden*. København: Hasselbalch, 1967.
- Herschend, Frands. «Från ord till poetisk handling i skrivkunnighet före 536». *Archeology* 70. Uppsala universitet (2020).
- Herschend, Frands. «From Irilar to Erl – identity and career 5th to 9th century CE». *Collegium*

- Medievale* (2020).
- Hines, John. «The Scandinavian character of Anglian England in the pre-Viking period». *Brit. Archaeol. Rep.* (1984).
- Hines, John. «Some observations on the runic inscriptions of Early Anglo-Saxon England», i A. Bammesberger & A. Wollmann (red.) *Britain 400–600: Language and History*. Heidelberg: Carl Winter (1990): 437–456 .
- Hines, John. «Some Observations on the Runic Inscriptions of Early Anglo-Saxon England» i Alfred Bammesberger (red.) *Old English Runes and their Continental Background*. Heidelberg: Carl Winter (1991): 61–83.
- Hines, John. «Review article, The Final Publication of the Series On the Iconology of the Gold Bracteates and Karl Hauk's Legacy». *Medieval Archaeology* 57, 1 (2013): 251–261.
- Hodgkin, Robert Howard. *A History of the Anglo-Saxons* 1. Oxford University Press, 1952.
- Hodgkin, Thomas. *Italy and Her Invaders* 2. Oxford: Clarendon Press, 1880.
- Hodgkin, John. *Encyclopedia Britannica*. 1911.
- Hoffmann, Dietrich. «Die spätrömischen Soldatengrabschriften von Concordia». *Museum Helveticum* 20 (1963): 22–57.
- Hoftun, Oddgeir. *Norrøn tro og kult ifølge arkeologiske kilder*. Oslo: Solum, 2001.
- Holand, Ingegerd. Sustaining life: vessel import to Norway in the first millennium AD. *AmS-Skrifter* 17. Stavanger (2001).
- Holmes, Urban T. & Alexander H. Schutz. *A History of the French Language*. Biblio & Tannen, 1938.
- Hoppál, Mihály. «The Burial Of Attila. A Folklore Motif in Historical Consciousness». *Hungarian Review* 3, 1 (2012). hungarianreview.com/article/20120123_the_burial_of_attila.
- Horden, Peregrine. *Mediterranean Plague in the Age of Justinian*. Cambridge University Press, 2005.
- Horsnæs, Helle W. «Når mønter ikke er penge – et eksempel på postmodernistisk numismatik». *META medeltidsarkeologisk tidskrift* 3 (2005).
- Hougen, Bjørn. *Snartemofunnene. Studie i folkevandringstidens ornamentikk og tekstilhistorie*. Oslo: Universitetets oldsaksamling, Norske Oldfunn 7. 1935.
- Hougen, Ellen Karine. «Glassbegre i Norge fra sjette til tiende århundre». *Viking* 32 (1968).
- Hughes, David. *The British Chronicles* 2. Cirencester: Heritage Books, 2007.
- Hunter, J.R. & D.C.W. Sanderson. «The neutron activation analysis of archaeological glasses from Scandinavia and Britain». *PACT* 7. 1982. 401-411.

- Hultén-Cavallius, Gunnar Olof. *Wärend och wirdarne: ett försök i svensk ethnologi*. Stockholm: Norstedt, 1863–1868, Göteborg: Mimer, 2018.
- Hulthén, Birgitta. «En keramisk 'industrialanläggning' från romersk järnålder på Augland, Kristiansand, Vestagder fylke i Syd-Norge. Keramikproduktionen». *Universitetets Oldsaksamling Årbok* 1984/1985. Oslo (1986): 59–86.
- Höfler, Otto. *Kultische Geheimbünde der Germanen*. Frankfurt am Main: Moritz Diesterweg, 1934.
- Høst, Gerd. *Runer – Våre eldste runeinnskifter*. Oslo: Aschehoug, 1976.
- Ilkjær, Jørgen. *Illerup Ådal 1. Die Lanzen und Speere*. Højbjerg: Jysk Arkæologisk Selskab, 1990.
- Indrebø, Gustav. «Kor gamall er grensa millom Agder og Rogaland?». *Maal og Minne* (1925).
- Imer, Lisbeth. *Runer og runeinnskifter: kronologi, kontekst og funktion i Skandinaviens jernalder og vikingetid*. København: Universitetet i København, 2007.
- Ingerslev, Christian Frederik. *Lateinische-Deutsches Schul-Wörterbuch*. Braunschweig, 1904.
- Iversen, Frode. «Concilium and Pagus – Revisiting the Early Germanic Thing System of Northern Europe», *Journal of the North Atlantic* 5 (2013): 5–17.
- Iversen, Frode. «Estate division: social cohesion in the aftermath of AD 536-7». *The Agrarian Life of the North 2000 BC - AD 1000. Studies in Rural Settlement and Farming in Norway*, redigert av Frode Iversen & Håkan Petersson. Kristiansand: Portal forlag (2016): 41–75.
- Iversen, Frode mfl. «Irlen på Øverby i Vingulmark». *Viking* 82 (2019): 63–98.
- Iversen, Frode. «Law-territories in Scandinavia: reflections of tribal coalitions», i »*Rechtsräume*«. *Historische und archäologische Annäherungen*, redigert av Caspar Ehlers & Holger Grewe. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 2020.
- Iversen, Ragnvald. *Norrøn grammatikk*. Oslo: Aschehoug, 1937.
- Jacobsen, Lis & Erik Moltke. *Danmarks Runeinnskifter*; 1. København, 1941–42.
- Jessen, Catherine & Frans-Arne Stylegar. «Ødegården Sosteli i Åseral fra romertid til vikingtid». *Viking* 75 (2012): 131–144.
- Johnson, Mark J. «Toward a History of Theoderic's Building Program». *Dumbarton Oaks Papers*, 42. 1988.
- Jones, Terry. *Barbarene*. Oslo: Lille Måne, 2009.
- Jouttijärvi, Arne. «The manufacture of chain-mail». *Early Iron. The network for early iron technology*. Copenhagen, 1996. http://www.erikds.com/pdf/tmrs_pdf_10.pdf
<http://www.gnom.dk/projekter/ringbrynjehistorie.pdf>
- Jørgensen, Anne Bloch. Kværn- og knusesten: En undersøkelse af materialet fra Vorbasse og Nørre Snede med særlig henblik på jernalderdreiekværnen. Upublisert hovedfagsspeciale i

- forhistorisk arkæologi. Århus universitet, 1990.
- Jørgensen, Anne Nørgård, «Scandinavian Military Equipment and the Weapon-Burial Rite, AD 530-800: Foreign Influence and Regional Variations». I *Burial & Society: the Chronological and Social Analysis of Archaeological Burial Data*. Redigert av Claus Kjeld Jensen & Karen Høilund Nielsen. Aarhus: Aarhus University Press, 1997: 149–163.
- Jørgensen L. & P. Vang Pedersen. *Guld, magt og tro. Danske skattefund fra oldtid til middelalder*. København: Nationalmuseet, 1998.
- Kaliff, Anders & Lars Munkhammar. *Wulfila 311-2011*. Uppsala, 2011.
- Kaliff, Anders & Olof Sundqvist. *Oden och Mithraskulten: religiös ackulturation under romersk järnålder och folkvandringstid*. Uppsala: Department of Archaeology and Ancient History, Uppsala University, 2004.
- Kaliff, Anders & Olof Sundquist. «Odin and Mithras – religious acculturation during the Roman Iron Age and the Migration Period». *Old Norse religion in long-term perspectives Origins, changes, and interactions, Vägar till Midgård* 8. Nordic Academic Press (2006): 210–217.
- Kaluza, Maximilian. *Englische Metrik in historischer Entwicklung*. Berlin: Emil Felber, 1909.
- Kelly, Christopher. *End of Empire: Attila the Hun & the Fall of Rome*. WW Norton, 2010.
- Kershaw, Stephen P. *Barbarians: Rebellion & Resistance to the Roman Empire*. London: Robinson, 2020.
- Kim, Hyun Jin. *The Huns, Rome and the Birth of Europe*. Cambridge University Press, 2013.
- Kim, Hyun Jin. *The Huns*. Routledge, 2015.
- Kimball, Justin J. L. «From Dróttinn to King: The Role of Hnefatafl as a Descriptor of Late Iron Age Scandinavian Culture». *Lund Archaeological Review* 19, 2013.
- Kjenstadli, Knut. *Fortida er ikke hva den en gang var, en innføring i historiefaget*. Oslo: Universitetsforlaget, 2016.
- Kjærum, Poul & Rikke Agnete Olsen. *Oldtidens Ansigt*. København: Det kongelige Nordiske Oldskriftselskap, Jysk Arkæologisk Selskab, 1990.
- Koch, Ursula. «Nordeuropäisches Fundmaterial in Gräbern Süddeutschlands rechts des Rheins». I Uta von Freeden, Ursula Koch, Alfried Wiczorek (red.) *Völker an Nord- und Ostsee und die Franken*. Beiträge des 48. Sachsensymposiums in Mannheim. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte 3/Mannheimer Geschichtsblätter, Neue Folge 2. Bonn, 1999. 175–194.
- Koht, Halvdan. *Innhogg og Utsyn i norsk historie*. Kristiania, 1921.
- Konow, Sten. «Goths in Ancient India». *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*. Cambridge: Cambridge University Press, 1912.

- Krause, Wolfgang. *Runeninschriften im älteren Futhark*. Halle: Max Niemeyer, 1937.
- Krag, Claus. «Rodulf». I *RGA* 25. Redigert av Heinrich Beck mfl. Berlin: Walter de Gruyter, 2003.
- Krause & Jankuhn. «Anm. 7, no. 127». I Karl Hauck (red.) *Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit* 1,2–3,2, Ikonographischer Katalog 1-3. Münster, 1985–89.
- Kristoffersen, Siv. *Sverd og spenne: dyreornamentikk og sosial kontekst*. Doktorgradsavhandling, Universitetet i Bergen, 2000.
- Kristoffersen, Siv. «Folkevandringstidens dyreornamentikk i Sørvestnorge». *Hikuin* 29. Høbjerg: Hikuin (2002): 143–162.
- Kristoffersen, Siv & Bente Magnus. «Spannformete kar, Utvikling og variasjon». *Varia* 50. Stavanger: Arkeologisk museum, UiS (2010).
- Kristoffersen, Siv. «Brooches, bracteates and a goldsmith's grave». I Alexandra Pesch & Ruth Blankenfeldt (red.) *Goldsmith Mysteries*. Neumünster: Wachholtz (2012): 169–176.
- Kristoffersen, Elna Siv. «Review: Charlotte Fabech & Ulf Näsman (red.) «The Sødala Horsemen and the Equestrian Elite of Fifth Century Europe», *Norwegian Archaeological Review* (2019).
- Kristoffersen, Elna Siv & Ingunn Marit Røstad. «Spanner i en overgangstid. Sene småspanner i den turbulente overgangen mellom eldre og yngre jernalder». *Viking* 83 (2020).
- Kulikowski, Michael. «Constantine and the Northern Barbarians», *The Cambridge Companion to the Age of Constantine*. 2005.
- Kulikowski, Michael. *Rome's Gothic Wars – From the Third Century to Alaric*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
- Kulikowski, Michael. *The Tragedy of Empire: From Constantine to the Destruction of Roman Italy*. Cambridge, MA: The Belknap Press of Harvard University Press, 2019.
- Lachmann, Karl. *Der Nibelunge Noth und die Klage nach der ältesten Überlieferung mit Bezeichnung des Unechten und mit den Abweichungen der gemeinen Lesart*. Berlin: Reimer, 1826.
- Landrø, Marit Ingebjørg & Boye Wangenstein (red.). *Bokmålsordboka. Definisjons- og rettskrivningsordbok* Universitetsforlaget, 1986.
- Lee, A.D. *From Rome to Byzantium, AD 363 to 565: The Transformation of Ancient Rome*. Edinburgh University Press, 2013.
- Levada, Maxim E. «A buckle from Szabadbattyán (County Fejér, Hungary) and its parallels». *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia. Relationes rerum, Archäologische Studien zu Ehren von Margit Nagy. Archaeological Studies of PPCU Institute of Archaeology* 10. Budapest: 123

- History Museum, 2018, 373–387.
- Lind, Idar. *Norrøn mytologi frå A til Å*. Det Norske Samlaget, 2007.
- Lindbom, Peter. «Vapnen i wreccornas tid, 150–500 e.Kr. – om de romerska auxiliarpilspetsarna och den västliga traditionens framväxt». *Aun* 36. Uppsala Universitet, 2006.
- Lindquist, Ivar. *Galdrar. De gamla germanska trollsångernas stil undersökt i samband med en svensk runinskrift från folkvandringstiden*. Göteborg, 1923.
- Lindquist, Sune. «Vendelkulturens ålder och ursprung». *Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademiens handlingar* 36, 1. Stockholm: Akademiens förlag (1926).
- Lindquist, Sune. *Vår svenska guldålder*. Uppsala, 1945.
- Lintner-Potz, Angelika. «Die Eruler – eine misslungene Ethnogenese». Upublicert magistergrads-avhandling i Historie. Universität Wien, 2006.
- Looijenga, Jantina Helena. *Runes around the North Sea and on the Continent AD 150-700*. University of Groningen, 1997.
- Looijenga, Tineke. «Texts and Contexts of the Oldest Runic Inscriptions». *The Northern World* 4, Leiden: Brill (2003).
- Lovén, Christian. *Florenslängden. Den äldsta förteckningen över de svenska stiften*. Örebro: Strängnäs stiftshistoriska sällskap, 2020.
- Lukman, Niels Clausen. *Skjoldunge und Skilfinge. Hunnen- und Heruler-könige in Ostnordischer Überlieferung*. København: Classica et Mediaevalia, dissertationes 3, Gyldendal, 1943.
- Mackeprang, Mogens Bellmann. *De nordiske Guldbrakteater*. Aarhus: Universitetsforlaget, Jysk Arkaeologisk Selskabs Skrifter 2, 1952.
- Mackeprang, Mogens Bellmann. «De nordiske Guldbrakteater» (Zusammenfassung). *Nachrichten*, 1953.
- MacLeod, Mindy & Bernard Mees. *Runic Amulets and Magic Objects*. Melbourne: The Boydell Press, 2005.
- Maenchen-Helfen, Otto J. «The World of the Huns». I Max Knight (red.) *Studies in Their History and Culture*. University of California Press (1973).
- Magnus, Bente. «Krigerens insignier: En parafrase over gravene II og V fra Snartemo i Vestagder, i Perry Rolfsen & Frans-Arne Stylegar (red.) *Snartemofunnene i nytt lys*. Universitetets kulturhistoriske museer, Skrifter 2. Oslo (2003): 33–52.
- Makaev, E.A. *The Language of the Oldest Runic Inscriptions: A Linguistic and Historical-Philological Analysis*. Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1996.
- Malmer, Mats P. «Metodproblem inom Järnålderns konsthistoria». *Acta Archaeologica Lundensia* 8,

3. Lund (1963).

- Mallory, James Patrick. «Przeworsk Culture». *Encyclopedia Of Indo-European Culture*. London: Routledge, 1997.
- Man, John. *Attila the Hun – A barbarian king and the fall of Rome*. London: Bantam, 2006.
- Magnell, Ola. Tafonomi. «Lären om kvarlevornas historia». I *Biologisk Antropologi med Human Osteologi*. Redigert av Niels Lynnerup, Pia Bennike & Elisabeth Iregren København: Gyldendal, 2008: 121–146.
- Mastrelli, Carlo A. *Grammatica Gotica*. 1980.
- Mathiesen, Trygve. «En blaffert til besvær». *Norsk Numismatisk Tidsskrift* 3 Oslo (2019): 28–31.
- Maugh, Thomas. «An Empire's Epidemic». *Los Angeles Times*, 6.5.2002
- Mays, Simon. *The Archaeology of Human Bones*. London, New York: Routledge, 2010.
- McCue, Molly E. mfl. «A High Density SNP Array for the Domestic Horse and Extant Perissodactyla: Utility for Association Mapping, Genetic Diversity, and Phylogeny Studies». *PLoS Genetics* 8, 1. 2012. 1–14. : doi:10.1371/journal.pgen.1002451
- McGraw, Jessica Leigh mfl. «Keiserens nye klær» – sjeldne gullbrakteater funnet i Råde. <https://blogg.forskning.no/gjenstandsbloggen/keiserens-nye-klaer--sjeldne-gullbrakteater-funnet-i-rade/1823932>. 5.3.2021.
- Mees, Bernard. «A New Interpretation of the Meldorf Fibula Inscription», *Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur* 126 (1997): 131–139.
- Mees, Bernard. «Runic erilar». *NOWELE North-Western European Language Evolution* 42. University Press of Southern Denmark (2003): 41–68.
- Mees, Bernard. «Hitler and Germanentum». Understanding Nazi Germany. *Journal of Contemporary History* 39, 2 (2004).
- Mees, Bernard. «On the Typology of the Texts that Appear on Migration-era Bracteates». *Early Medieval Europe* 22 (2014).
- Meier, Mischa. «The ‘Justinianic Plague’: The Economic Consequences of the Pandemic in the Eastern Roman Empire and its Cultural and Religious Effects», *Early Medieval Europe* 24, 3 (2016).
- Meijer, Jan. «Literacy in the Viking Age». *Blandade Runstudier* 2. Uppsala universitet (2016). [1997].
- Menghin, Wilfried. *Das Schwert im frühen Mittelalter. Chronologisch-typologische Untersuchungen zu Langschwertern aus germanischen Gräbern der 5. bis 7. Jahrhunderts n. Chr.*. Nürnberg, 1983.

- Moe, Ann-Kristin. «Brannggravskikk i vikingtiden – Rituelle handlinger under begravelser». Upublisert masteravhandling i arkeologi. Universitetet i Oslo, 2016.
- Molke, Erik. *Runes and their Origin. Denmark and Elsewhere*. København: Nationalmuseet i København, 1985.
- Montelius, Oscar. *Om lifvet i Sverige under hednatiden*. Stockholm, 1905.
- Munch, P.A. *Det norske folks historie* 1. Oslo: Instituttet for historisk forskning, 1941 [1852].
- Murdoch, Brian & Malcolm Kevin Read, *Early Germanic Literature and Culture*. Woodbridge: Boydell & Brewer, 2004.
- Müller, Sophus. «Nye Fund og Iagttagelser fra Sten-, Bronze- og Jernalderen. Omdreieende Kværne». *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie*. 1907.
- Müller-Wille, Michael. «Das Frankenreich und der Norden. Zur Archäologie wechselseitiger Beziehungen während der Merowinger- und frühen Karolingerzeit». I Uta von Freedon, Ursula Koch, Alfried Wiczorek (red.) *Völker an Nord- und Ostsee und die Franken. Beiträge des 48. Sachsensymposiums in Mannheim. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte* 3. Bonn (1999).
- Nagy, Margit. «A Hun-Age Burial with Male Skeleton and Horse Bones Found in Budapest». I F. Curta (red.) *Neglected Barbarians. Studies in the Early Middle Ages* 32. Turnhout (2010): 137–175.
- Neidorf, Leonard. «The Dating of Widsið and the Study of Germanic Antiquity». *Neophilologus* 97, 1. 2013. 165–183. DOI: 10.1007/s11061-012-9308-2
- Neidorf, Leonard. «Germanic Legend, Scribal Errors, and Cultural Change». The Dating of Beowulf. A Reassessment. *Anglo-Saxon studies* 24. Woodbridge/Suffolk: D. S. Brewer (2014): 37–57.
- Nerman, Birger. «Arkeologisk datering av lister- och listerbystenarna. Tilleka ett bidrag till frågan om domareringarnas tidsställning». *Fornvännen* 48 (1953): 178–199.
- Nestaas, Tor. «Opphavet til rasen». *The Official Handbook for Fjord Horse Judges*. Fjord Horse International, 2002.
- Nestaas, Tor. *Fjordhesten gjennom tidene*. Nordfjordeid: Norges Fjordhestlag, 2010.
- Neumann, Günter. «Namenstudien zum Altgermanischen». I *Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde (RGA)* 59, redigert av Heinrich Hettrich & Astrid van Nahl. Berlin: Walter de Gruyter, 2008.
- Nielssen, Alf Ragnar & Olav Sverre Johansen. «Ogmund Sande og høvdingsetet ved Tjeldsund». *Årbok fra Tjeldsund* 1 (1989).

- Nordahl, Helge. *Retorikk*. Oslo: Grøndahl Dreyer, 1994.
- Nordberg, Andreas. *Krigarna i Odins sal. Dödsföreställningar och krigarkult i fornnordisk religion*. Stockholm, 2004.
- Nordby, K. Jonas. *Lønruner – Kryptografi i runeinnskrifter fra vikingtid og middelalder*. Doktorgradsavhandling. Universitetet i Oslo, 2018.
- Nuland, Lars Fredriksen. *Bygdebok for Gyland*. Flekkefjord: Eige forlag, 2. utg., 1973.
- Näsman, Ulf. *Glas och handel i senromersk tid och folkvandringstid: en studie kring glas från Eketorp-II, Öland, Sverige*. Uppsala: Institutionen för Arkeologi, Gustavianum, 1984.
- Näsman, Ulf. «Scandinavia and the Huns. A source-critical approach to an old question». *Fornvännen* 103 (2008): 111–118.
- Näsman, Ulf. «Paradigm misused: a de-railed debate». *Fornvännen* 104 (2009).
- Obrusanszky, Borbala. *Attila, the Lord of Europe: History of the European Huns*. Kindle, 2019.
- Olsen, Magnus & Sophus Bugge. *Norges Indskrifter med de ældre Runer (NIæR)* 2, 2. Christiania (1917).
- Olsen, Magnus, Håkon Shetelig & Sophus Bugge, *Norges Indskrifter med de ældre Runer* 3. Christiania (1924).
- Olsen, Magnus. «Vestagders runeinnskrifter». *Norske bygder; Vestagder I*. Bergen: John Griegs, 1925.
- Olsen, Magnus. *Ættegård og helligdom. Norske stedsnavn sosialt og religionshistorisk belyst*. Aschehoug, 1926.
- Onesti, Nicoletta Francovich. «The Language and Names of the Vandals». *Das Königsreich der Vandalen*. Karlsruhe (2009).
- Orel, Vladimir. *A Handbook of Germanic Etymology*. Leiden: Brill, 2003.
- Paul, Hermann. *Grundriss der Germanischen Philologie*. Berlin: Walter de Gruyter, 1970 [1891].
- Pascual, Rafael J. «Material Monsters and Semantic Shifts». *The dating of Beowulf, Anglo-Saxon Studies* 24. Suffolk: Boydell & Brewer (2014): 202–218.
- Pawlak, Marcin. *Theodosius son of Athaulf and Galla Placidia*. 2005.
- Peacock, David & L. Cutler. «The Earliest Rotary Querns in Southern England». I Williams, D.F. & Peacock, D. (red.) *Bread for the People: the Archaeology of Mills and Milling, University of Southampton Series in Archaeology Monographs* 3. Archaeopress (2011).
- Peacock, David. *The Stone of Life: Querns, Mills and Flour Production in Europe up to c. AD 500*. Southampton: The Highfield Press, 2013.
- Pekáry, Thomas. «Studien zur römischen Währungs- und Finanzgeschichte von 161–235

- n.Chr.». *Historia* 8 (1959).
- Pérez-García, L.C. mfl. «Tertiary and Quaternary alluvial gold deposits of Northwest Spain and Roman mining (NW of Duero & Bierzo Basins)». *Journal of Geochemical Exploration* 71 (2000).
- Pesch, Alexandra. «Formularfamilien kontinentaler Goldbrakteaten». I M. Lodewijckx (red.) *Brucalles well. Archaeological essays concerning the peoples of North-West Europe in the first millennium AD*. Leuven, 2004.
- Pesch, Alexandra. *Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit – Thema und Variation*. Berlin: Walter de Gruyter, 2007.
- Pesch, Alexandra G. «Gold Bracteates and Female Burials. Material Culture as a Medium of Elite Communication in the Migration Period». I *Weibliche Eliten In Der Frühgeschichte*. Redigert av Dieter Quast Mainz: Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, 2011.
- Peterson, Lena. *Lexikon över urnordiska personnamn*. nettversjon pdf. 2004.
<https://www.isof.se/download/18.5e02b54a144bbda8e9b1c11/1529494321838/urnordiska-personnamn.pdf>
- Pitt-Rivers, Augustus & Henry Lane Fox. *On the development and distribution of primitive locks and keys*. London: Chatto and Windus, 1883.
- Pohl, Walter. «The Vandals: Fragments of a Narrative». I Merrills, Andy H. (red.) *Vandals, Romans and Berbers: New Perspectives on Late Antique North Africa*. Burlington: Ashgate (2004).
- Pokorny, Julius. *Proto-Indo-European Etymological Dictionary*. A Revised Edition of Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch. Indo-European Language Revival Association Dnghu Adsoqiation - Indo-European Language Association (pdf). 2007.
<https://marciorenato.files.wordpress.com/2012/01/pokorny-julius-proto-indo-european-etymological-dictionary.pdf>
- Powicke, F. Maurice & E. B. Fryde. *Handbook of British Chronology*. London: Royal Historical Society, 1961.
- Press Academia s.v. «Case Study». 9.7.2018. pressacademia.org/definition-of-case-study.
- Prestvold, Kristin. «Trøndelag i støpeskjeen – Jernproduksjon og sosial organisasjon i Nord-Trøndelag mellom 350 f.Kr. og 500 e.Kr.». *Gunneria* 75. Trondheim: NTNU, Vitenskapsmuseet, 1999.
- Price, Neil & Bo Gräslund. «Excavating the Fimbulwinter? Archaeology, Geomythology and the Climate Event(s) of AD 536». I *Past Vulnerability: Volcanic Eruptions and Human Vulnerability in Traditional Societies Past and Present*. Redigert av F. Riede. Aarhus:

- Aarhus University Press, 2015: 109–132.
- Pritsak, Omeljan. *The origin of Rus'.* Cambridge: Harvard Ukrainian Research Institute, 1981.
- Pritsak, Omeljan. «The Hunnic Language of the Attila Clan». *Harvard Ukrainian Studies* 6, 4. Ukrainian Research Institute, Harvard University, 1982: 428–476.
- Pronk-Tiethoff, Saskia, *The Germanic loanwords in Proto-Slavic.* New York, 2013.
- Prøsch-Danielsen, Lisbeth & Eli-Christine Soltvedt. «In South–Western Norway And The Corresponding Crop Plant Assemblages: Introduction». *Acta Archaeologica* 82, 1 (2011).
- Rafn, Carl Christian. «Saga Heiðreks konúngs ens vitra». *Fornaldar Sögur Norðurlanda Eptir gömlum handritum* 1. Kaupmannahöfn, 1829.
- Ramquist, Per H., «Dateringar». I *Högom*. Redigert av Sverker Janson Stockholm: Riksantikvarieämbetet, 1990: 86–89.
- Rance, Philip. «The Fulcum, the Late Roman and Byzantine Testudo: the Germanization of Roman Infantry Tactics?». *Greek, Roman, and Byzantine Studies* 44, 3 (2004): 265–326.
- Reiersen, Håkon. *Elite milieus and centres in western Norway 200–550 AD*. Doktorgradsavhandling i arkeologi. Universitetet i Bergen. 2017.
- Reynolds, Robert L. & Robert S. Lopez. «Odoacer: German or Hun?». *The American Historical Review. American Historical Association* 52, 1 (1946): 36–53.
- Riksantikvaren. *Høringsutkast: Kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse i Akershus*. 2020.
- Ringstad, Bjørn. 2015. «Gullskatten på Tornes». *abcnyheter.no*, 11.6.2015.
<https://www.abcnyheter.no/nyheter/norge/2015/07/11/194409991/gullskatten-pa-tornes>
- Rosen, William. *Justinian's Flea: Plague, Empire, and the Birth of Europe*. New York City: Viking Adult, 2007.
- Roth, Jonathan. «The Size and Organization of the Roman Imperial Legion». *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 43, 3 (1994).
- Rudenko, Sergei I. *Frozen Tombs of Siberia: The Pazyryk Burials of Iron Age Horsemen*. Oversatt av M. W. Thompson. Berkeley & Los Angeles: University of California Press, 1970.
- Rundberget, Bernt & Frans-Arne Stylegar. *Jernvinna på Agder*. Oslo: Vestagder fylkeskommune & Kulturhistorisk museum, 2008.
- Rygh, Oluf. *Norske Oldsaker*. Christiania: Cammermeyer, 1885.
- Rygh, Oluf. *Norske Gaardsnavne* 2. Kristiania, 1898.
- Rygh, Oluf. *Norske Gaardsnavne* 9. *Lister og Mandals Amt*. Kristiania, 1912.
- Rygh, Oluf. «Rettelser 2». *NlæR* 3, 16 (1924) [trykket 4.10.1894].
- Røstad, Ingunn Marit. *Smykkenes språk. Smykker og identitetsforhandlinger i Skandinavia ca. 400–*

- 650/700 e.Kr. Doktorgradsavhandling i arkeologi. Oslo: Universitetet i Oslo, 2015.
- Salin, Bernhard. «De nordiska guldrakteaterna. Några bidrag till kännedomen om brakteaternas utbredning och kulturhistoriska betydelse. En arkeologisk studie». *Antiqvarisk tidskrift för Sverige* 14, 2. Stockholm: Kungl. Vitterhets historie och antikvitetsakademien, (1895).
- Sandnes, Jørn & Ola Stemshaug. *Norsk stadnamn-leksikon*. Oslo: Det norske Samlaget, 1976.
- Santesson, Lillemor. «En blekingsk blotinskrift. En nytolkning av inledningsraderna på Stentofstenen». *Fornvännen* 84 (1989): 221–229.
- Schuddeboom, Feyo L. «The Conversion of Temples in Rome». *Journal of Late Antiquity* 10, 1. Johns Hopkins University Press, 2017.
- Schulte, Michael. «Runene på Hogganvik-steinen ved Mandal». *Årbok 2010 Agder Vitenskapsakademi*, redigert av Thor Einar Hanisch. Kristiansand: Portal (2011): 48–65.
- Schulte, Michael. «The Norwegian Hogganvik Stone as an Emblem of Social Status and Identity». *Journal of the North Atlantic* 4 (2013).
- Schulte, Michael. «Die Blekinger Runensteine als Machtembleme. Ein kulturhistorischer und komparativer Syntheseversuch». Berlin: Walter de Gruyter (2014): 35–65.
- Schön, Matthias D. *Feddersen Wierde, Fallward, Flögeln: Archäologie im Museum Burg Bederkesa, Landkreis Cuxhaven*. Bremenhaven, 1999.
- See, Klaus von. «Exkurs zum Haraldskvæði: Berserker». *Zeitschrift für deutsche Wortforschung* 17 (1961).
- Seebold, Elmar. «Römische Münzbilder und germanische Symbolwelt. Versuch einer Deutung der Bildelemente von C-Brakteaten» I Heinrich Beck mfl. (red.) *Germanische Religionsgeschichte. Quellen und Quellenprobleme. Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 5. Berlin (1992): 270–335.
- Seebold, Elmar. «Das erste Auftreten germanischer Bildelemente und Runen auf den Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit». I Uecker, Heiko (red.) *Studien zum Altgermanischen. Festschrift für Heinrich Beck, Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 11. Berlin (1994): 601–618.
- Seger, T. «The Plague of Justinian and Other Scourges. An Analysis of the Anomalies in the Development of the Iron Age Population in Finland». *Fornvännen* 77 (1982): 184–196.
- Segschneider, Martin. «Trade and centrality between the Rhine and the Limfjord around 500AD. The beachmarket on the Northfrisia Island Amrum and its context». I (red.) B. Hårdh and L. Larsson, *Acta Archaeologica Lundensia* 8, 39. Lund (2002): 247–256.

- Shetelig, Haakon. «Gravpladsen paa Grindheim og Rygg i Etne. En foreløbig undersøgelse». *Bergens Museums aarbok* 10. Bergen (1904).
- Shetelig, Håkon. *Norges Indskrifter med de ældre Runer* 3. Christiania (1924): 47–52.
- Shetelig, Håkon. *Norges forhistorie - problemer og resultater i norsk arkæologi*. Oslo: Aschehoug, 1925.
- Shippey, Tom. «Names in Beowulf and Anglo-Saxon England». *The dating of Beowulf, Anglo-Saxon Studies* 24. Suffolk: Boydell & Brewer (2014): 58–78.
- Sigurdsson, Jon Vidar. *Den vennlige vikingen, vennskapets makt i Norge og på Island 900–1300*. Oslo: Pax, 2010.
- Sigurdsson, Jon Vidar. *Skandinavia i vikingtiden*. Oslo: Pax, 2017.
- Sinor, Denis. «The Hun Period». *The Cambridge history of early Inner Asia*. Cambridge University Press, 1990.
- Sinor, Denis. «Hun Religion». I Lindsay Jones (red.) *Encyclopedia of Religion* 6. New York: Macmillan Reference, 2005.
- Skre, Dagfinn. *Herredømmet – Bosetning og besittelse på Romerike 200–1350 e.Kr.*. Oslo: Universitetsforlaget, 1998.
- Slomann, W. «Der übergang zwischen der späten Kaiserzeit und der frühen Völkerwanderungszeit in Norwegen». *Archäologische Beiträge zur Chronologie der Völkerwanderungszeit*. Bonn, 1977.
- Smith, William. *A smaller English-Latin Dictionary*. London, 1910 [1870].
- Snædal, Magnús. «Attila». *Studia Etymologica Cracoviensia* 20, 3. 2015.
- Solheim, Steinar & Frode Iversen. «The mid-6th Century Crises and their Impacts on Human Activity and Settlements in Southeastern Norway». I *Settlement Change Across Medieval Europe Old Paradigms And New Vistas*. Redigert av Niall Brady & Claudia Theune. Leiden: Sidestone Press (2019): 423–434
- Solberg, Bergljot. *Jernalderen i Norge: ca 500 f. Kr.–1030 e.Kr.*. Oslo: Cappelen Akademisk, 2003.
- Speidel, Michael. «Roman Army Pay Scales». *Heer und Herrschaft im Römischen Reich der Hohen Kaiserzeit*. Stuttgart, (2009).
- Sprach-Brochhaus, Der*. Leipzig: F.A. Brochhaus, 1944.
- Spurkland, Terje. «From Tune to Eggja – the ontology of language change». I M. Stokland, Lerche Nielsen, B. Holmberg, L. Fellow-Jensen (red.) *Runes and their secrets: Studies in runology*. Copenhagen: Museum Tusulanum Press, (2006).

- Spurkland, Terje. *I begynnelsen var ʀᚱᚢᚦᚱᚰ [futhark]. Norske runer og runeinnskrifter*. Oslo: Cappelen, 7. opplag, 2019.
- Starkey, Kathryn. «Imagining an Early Odin, Gold Bracteates as Visual Evidence?». *Scandinavian Studies* 71 4 (1999).
- Steinacher, Roland. «The Herules. Fragments of a History». I F. Curta (red.) *Neglected Barbarians*. Brepols (2010): 319–360.
- Steinacher, Roland. *Rom und die Barbaren. Völker im Alpen- und Donauraum (300-600)*. Stuttgart: Kohlhammer, 2017.
- Steinhoff, Hans-Hugo. «Merseburger Zaubersprüche». I Die deutsche Literatur des Mittelalters. Redigert av Kurt Ruh mfl.. *Verfasserlexikon* 6. Berlin: Walter de Gruyter, 1986.
- Steinnes, Asgaut. *Jordetal og marketal*. Oslo: Dybwad, 1929.
- Steinnes, Asgaut. «Utskyld». *Historisk Tidsskrift* 36 (1953).
- Steinnes, Asgaut. *Styrings- og rettsskipnad i Sørvest-Noreg i mellomalderen. Historisk-topografisk oversyn*. Oslo: Det Norske Samlaget, 1974.
- Steinsland, Gro. «Folkevandringstidens mentalitet tolket gjennom norrøne myter». I Kari Anne Rand Schmidt (red.) *Collegium Medievale* 13. Oslo (2000): 241–244.
- Steinsland, Gro. *Norrøn religion. Myter, riter, samfunn*. Oslo: Pax, 2005.
- Stenberger, M. *Det forntida Sverige*. Stockholm, 1964.
- Stephens, George. *The Runic Hall in the Danish Old-Northern Museum*. København: Michaelsen & Tillge, 1868.
- Stephens, George. *Handbook of the Old-Northern Runic Monuments of Scandinavia and England*. London: Williams & Norgate, København: H.H.J. Lyng, 1884.
- Stephens, George. *The Old-Northern Runic Monuments of Scandinavia and England* 4. Lund, 1884.
- Steuer, Heiko. «Helm und Ringschwert. Prunkbewaffnung und Rangabzeichen germanischer Krieger. Eine Übersicht». *Studien zur Sachsenforschung* 6. Hildesheim (1987): 189–236.
- Stipčević, Aleksandar. *The Illyrians: history and culture*. Noyes Press, 1977.
- Stothers, Richard B. «A semiempirical test for dynamical instability in luminous blue variables». *The Astrophysical Journal* 516. New York (1999).
- Stylegar, Frans-Arne. *Gull, guder og guders utvalgte – gullbrakteatene i Vestagders folkevandringstid*. Kristiansand: Vestagder Fylkeskommune, 1997.
- Stylegar, Frans-Arne. «Snartemofunnenes miljø». *Universitetets Oldsaksamling Årbok*. 1998.
- Stylegar, Frans-Arne H. «Folkevandringstiden i det sørligste Norge». *Arkeologiblogg*

- arkeologi.blogspot, 28.11.2004.
<http://arkeologi.blogspot.com/2004/11/folkevandringstiden-i-det-srligste.html>
- Stylegar, Frans-Arne H. & Oliver Grimm. «Boathouses in Northern Europe and the North Atlantic». *International Journal of Nautical Archaeology* 34, 2 (2005): 253–268.
- Stylegar, Frans-Arne H. «Om navn på gravhauger». *Arkeologiblogg* arkeologi.blogspot, 8.12.2010.
<http://arkeologi.blogspot.com/2010/12/om-navn-pa-gravhauger.html>
- Stylegar, Frans-Arne. «55.000 biter håndverkshistorie». Kringla Heimsins. *Klassekampen*.
 7.10.2013
- Stylegar, Frans-Arne. «Litt brødhistorie fra Spangereid», *Arkeologiblogg* arkeologi.blogspot
 25.12.2013. <http://arkeologi.blogspot.com/2013/12/litt-brdhistorie-fra-spangereid.html>
- Stylegar, Frans-Arne & Håkon Reiersen. «The Flaghaug Burials». I Dagfinn Skre (red.) *Avaldsnes – A Sea-Kings' Manor in First-Millennium Western Scandinavia*. Berlin: Walter de Gruyter, 2018.
- Stålberg, Wilhelmina. «Blenda». *Anteckningar om svenska qvinnor*. Stockholm: P. G. Berg, 1864.
- Sulimirski, Tadeusz. *The Sarmatians*. London: Thames and Hudson, 1970.
- Sundqvist, Olof. «Urnordiska erilar – en tidig kultledare i sydvästra Skandinavien». I Anne Carlie (red.) *Järnålderns rituella platser: femton artiklar om kultutövning och religion från en konferens i Nissaström den 4-5 oktober 2007*. Halmstad: Stiftelsen Hallands läns museer, 2009, 299–316.
- Svare, Reidar. «Frå gamal tid. Tru og tradisjon». *Vefsn bygdebok* 3 (1973).
- Svennung, Josef. *Jordanes und Scandia*. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1967.
- Svensson, Jacob Vilhelm. *De sydsvenska folknamnen hos Jordanes*. Karlstad: Nya Wermlands-tidningens, 1914.
- Tambets, Kristiina mfl., «The Western and Eastern Roots of the Saami - The Story of Genetic 'Outliers' told by Mitochondrial DNA and Y Chromosomes», *The American Journal of Human Genetics* 74, 4 (2004): 661–682.
- Taylor, Marvin Hunter. «Heruler». *Reallexikon der germanischen Altertumskunde (RGA)* 14. Berlin: Walter de Gruyter, 1999: 468–473.
- Thompson, Edward Arthur. *A History of Attila and the Huns*. Oxford, 1948.
- Thompson, Edward Arthur. «Constantine, Constantius II, and the Lower Danube Frontier». *Hermes* 84, H3. Stuttgart: Franz Steiner (1956).
- Thompson, Edward Arthur. I Heather, Peter (red.) *The Huns*. Blackwell, 1996.

- Tiede, Vance. «Four Imperial Roman Mithraea: An Astro-Archaeological Analysis. Joint 17 Conference of the Italian Society for Archaeoastronomy & Università di Roma». *La Sapienza* (2019): 1-20.
- Utne Nilsen, Marianne. «Gull – edle skatter fra fortidens Midt-Norge». *Spor – Nytt fra fortiden* 1 (2002).
- Voyles, Joseph B. *Early Germanic Grammar*. Academic Press, 1992.
- Waldman, Carl & Catherine Mason. *Encyclopedia of European Peoples*. New York: Facts on File, 2006.
- Wallner, Barbara mfl. «Isolation of Y Chromosome-specific Microsatellites in the Horse and Cross-species Amplification in the Genus Equus». *Journal of Heredity* 95, 2 (2004): 158–164.
- Ward-Perkins, Bryan. *The Fall of Rome and the End of Civilization*. Oxford University Press, 2005.
- Waring, John Burley. *Ceramic Art in Remote Ages with Essays on the Symbols of the Circle, the Cross and Circle, the Circle and Ray Ornament, the Fylfot and the Serpent, Showing their Relations to the Primitive Forms of Solar and Nature Worship*. New York: John B. Day, 1874.
- Warmind, Morten Lund. «Ibn Fadlan in the Context of his Age». *The Ship as Symbol* 1 (1995).
- Webster, Leslie. *Anglo-Saxon Art*. British Museum Press, 2012.
- Wefers, Stefanie. «Late Iron Age Rotary Querns between the Mayen and Lovosice Quarry districts». *International Molinology* 82 (2011): 29–33.
- Wenskus, Reinhard. «Ding». I *RGA* 5. Redigert av Johannes Hoops. Berlin: Walter de Gruyter, 1984.
- Werner, Joachim. «Bemerkungen zur mitteldeutschen Skeletgräbergruppe Hassleben-Leuna. Zur Herkunft der ingentia auxilia Germanorum des Gallischen Sonderreiches in den Jahren 259–274 n. Chr.» *Festschrift für Walter Schleinger* 1. Köln: Mitteldeutsche Forschungen 74, 1 (1973).
- Wicker, Nancy L. «Review: Fra Ågedal til Setre: Sentrale runeinnskifter fra det 6. århundre by Ottar Grønvik». *Scandinavian Studies* 63, 1. Champaign: University of Illinois Press (1991).
- Wicker, Nancy L. & Henrik Williams. «Review: Bracteates and Runes». I James E. Knirk & Henrik Williams (red.) *Futhark – International Journal of Runic Studies* 3 (2012).
- Wicker, Nancy L. «Bracteate inscriptions and context analysis in light of alternative iconographic interpretations». *Futhark – International Journal of Runic Studies* 5 (2015).
- Wiechmann, I. & G. Grupe. «Detection of *Yersinia pestis* DNA in Two Early Medieval Skeletal Finds from Aschheim (Upper Bavaria, 6th Century A.D.)». *American Journal of Physical*

- Anthropology* 126 (2005): 48–55.
- Wijnhoven, Martijn A. «The Iron Tunic from Vimose (Funen Denmark)». *Gladius – Estudios sobre armas antiguas, arte militar y vida cultural en oriente y occidente* 35 (2015).
- Wiker, Gry. «Om konstruksjon av ny menneskelig identitet i jernalderen». *Primitive tider* 4 (2001): 51-72.
- Wilkes, John J. *The Illyrians*. Oxford: Blackwell Publishing, 1995.
- Wold, Gry Catinka. *Funn ved Seut-elva forteller en grusom historie. Offerplass fra Fimbulvinter avdekket ved Seut-elva*. Demokraten, 16.11.2020. <https://www.dagsavisen.no/demokraten/funn-ved-seut-elva-forteller-en-grusom-historie-1.1799929>
- Wolfram, Herwig. *History of the Goths*. Oversatt av Thomas L. Dunlop. Berkeley: University of California Press, 1988.
- Wolfram, Herwig. *The Roman Empire and Its Germanic Peoples*. Berkeley: University of California Press, 1997.
- Zachrisson, Torun. «The holiness of Helgö». I Clarke, Helen & Kristina Lamm (red.) *Excavations at Helgö XVI. Exotic and Sacral Finds from Helgö*. Stockholm: Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademien (2004).
- Zachrisson, Torun. «Rotary querns and bread – A social history of Iron Age Sweden». I Selsing, Lotte (red.) *Seen through a millstone, AmS-Skrifter* 24. Arkeologisk museum, Universitetet i Stavanger (2014): 181–191.
- Zimmer, Heinrich, *Myths and Symbols in Indian Art and Civilization*. Princeton University Press, 2017.
- Ødegaard, Marie. *Tinginstusjonens alder i Skandinavia belyst ved arkeologi og stedsnavnsgransking*. Oslo: KHM, Universitetet i Oslo, 2018.
- Aannestad, Hanne & Marte Spangen. «Dyrestilen forteller». *Hauglagt – Vikingenes gravskikk på Gulli*. Oslo: Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo, 2014.
- Aasheim, Reidun. «Glassbegrene i jernalderen – symbol og funksjon». Upublisert hovedfagsoppgave i arkeologi. Universitetet i Oslo, 2007.